

UDJK - 808.1+809.00(06)

ISSN - 0050-0824

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL⁷⁷

IZDAVA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENSKE

SRL | LETNIK 30 | ŠT. 2 | STR. 105-242 | LJUBLJANA | APR.-JUN. 1991

VSEBINA

RAZPRAVE

IRENA OREL-POGAČNIK, Sopomenskost samostalnikov v starejših slovenskih slovarjih	145
ALEŠ BJELČEVIČ, Literarna veda, teorija pomena in umetna inteligenca	165
MARKO JESENŠEK, Deležniško-deležijski skladi v Küzmičevem in Japljevem prevodu Nove zaveze	183
MARKO TROBEVŠEK, Ples želja med zublji in odpovedjo: O posebnostih v erotični izpovedi Franceta Balantiča.	199
JOŽE TOPORIŠIČ, Besedotvorno šolanje	215
DEJAN KOS, Ivan Hribovšek in Friedrich Hölderlin	239

OCENE - ZAPISKI - POROČILA - GRADIVO

METKA FURLAN, Od izvora do etimologije besed	253
MARKO JUVAN, Citatnost in tipologija (avantgardne) kulture	258
MARTINA OROŽEN, Bibliografija Martine Orožnove (Ob šestdesetletnici)	262

CONTENTS

STUDIES

IRENA OREL-POGAČNIK, The synonymity of nouns in early Slovene dictionaries	145
ALEŠ BJELČEVIČ, Literary science, theory of meaning, and artificial intelligence	165
MARKO JESENŠEK, Gerundial and participial constructions in Küzmič's and Japelj's translations of the New Testament	183
MARKO TROBEVŠEK, A dance of desires 'tween blazes and renunciation: Particularities in France Balantič's erotic verse	199
JOŽE TOPORIŠIČ, The school for word formation	215
DEJAN KOS, Ivan Hribovšek and Friedrich Hölderlin	239

REVIEWS - NOTES - REPORTS - MATERIALS

METKA FURLAN, From the origin to the etymology of words	253
MARKO JUVAN, Explicit intertextuality and a typology of (vanguard) culture	258
MARTINA OROŽEN, The Bibliography of Martina Orožen (On the occasion of her sixtieth anniversary)	262

Uredniški odbor - Editorial board: France Bernik, Varja Cvetko-Orešnik, Aleksandra Derganc, Miran Hladnik (tehnični urednik - Technical Editor), Tomo Korošec, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za književne vede - Editor in Chief for Literary Sciences), Aleksander Skaza, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje - Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec (odgovorni urednik - Executive Editor).

Naslov uredništva - Address: Slavistična revija, Aškerčeva 12/II, 61000 Ljubljana, Slovenija.

Postavil - Typeset by: Makalu, Ljubljana.

Natisnil - Printed by: Alfagraf, Ljubljana.

Naklada - Circulation: 1250 izvodov - 1250 copies.

ISSN 0350-6894

SOPOMENSKOST SAMOSTALNIKOV V STAREJŠIH SLOVENSКИH SLOVARJIH

V rokopisnem latinsko-slovenskem Kastelec-Vorenčevem slovarju iz začetka 18. stoletja in sočasnem Hipolitovem trijezičnem slovarju nastopajo sopomenske dvojice, v katerih prevzet izraz enakovredno spremlja domača sopomenka (tj. stara narečna beseda ali nova knjižna tvorjenka), številne delne sopomenke, veččlenski delno prekrivni sopomenski nizi, nove tvorjenke ob njenih skladijskih opisih. Ob zgledovanju v starejših (slovarskih) virih se pri istih iztočnicah izkazuje baročno kopičenje besed z ujemalnimi ali razločevalnimi pomenskimi sestavinami.

Kastelec-Vorenc's handwritten dictionary from the beginning of the 18th century and Hipolit's contemporaneous trilingual dictionary abound with synonym pairs in which one member of the pair is a borrowing and the other one a native expression (often an old dialectism or a newly formed literary word); with (strings of) partial synonyms; with recent derivatives standing side by side with syntactic paraphrases. Due to opulent recourse to previous lexicographic compilations some entries exhibit a baroque amassment of words with both concordant and distinguishing semantic components.

0 V prispevku je prikazana sopomenskost samostalnikov v seznamih besed in slovarjih iz 16. do začetka 18. stoletja, z osredinjenjem na obravnavo tega pomenskega razmerja v latinsko-slovenskem rokopisnem Kastelec-Vorenčevem slovarju iz prvega desetletja 18. stoletja in omejeno primerjavo s Hipolitovim slovarjem iz istega časa.¹

1 Sopomenskost v prvih slovarčkih in slovarjih

1.1 Prvi sezname slovenskih besed oz. slovarčki in slovarji iz 16. in začetka 17. stoletja že vsebujejo sopomenske pare ali nize večinoma posebne vrste, tj. narečno razlikovalne izraze za isti nosilec (denotat), t. i. kontaktne sinonime² oz. tavtonime,³ saj sopomenskost izhaja predvsem iz narečne razčlenjenosti slovenskega besednega zaklada. Ti sezname predstavljajo hkrati tudi preprosto in posebno obliko slovarčkov sopomenk.

1.2 Nekaj sopomenk vsebuje že Register v Dalmatinovem prevodu Jezusa Siraha⁴ iz l. 1575. Ob prevladujočih samostojnih izrazih je tudi nekaj (delnih)

¹Prispevek je prirejen po magistrski nalogi z naslovom *Sinonimična bogatost starejših slovenskih slovarjev*, 1989.

²Izraz »kontaktni sinonimi« uporabljaja M. Orožen v razpravah o Dalmatinovem Registeru v Bibliji, in sicer »po hrvaških raziskovalcih glagoljaškega in kajkavskega knjižnega jezika« - Dalmatinov Register - prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika, *JiS* 29 (1983/84), št. 6, 196, op. 5.

³Izraz »tavtonimi« za narečno različne besede za isti nosilec navaja J. Filipič v *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie*, Praga, 1961, 290.

⁴JESVS SIRAH. ALI NEGOVE BVquice (Latinski ECCLESIASTICVS) /.../. V tem prevodu je na str. 229-241, to je na koncu, dodan »EN KRATIK INV POTREIBEN

sopomenk ali besedotvornih različic, npr. Daruui ali Shenkinge (231); Reue, Nadluge, inu shkushniaue (238). Sopomenke so tudi v kazalkah, npr. Trouraine, ifzhi Shaloft (240); Vtragliuoft ifzhi Lenoba (241); Silniki, Ifzhi Tiranni (239).⁵

1.3 Registra iz Dalmatinovega prevoda Pentatevha iz l. 1578 in Biblije iz l. 1584 sta služila zlasti za razlago kranjskih iztočnic z drugimi nekranjskimi narečnimi sopomenkami. Sopomenske nize sestavljajo besede z različno izrazno podobo v različnih slovenskih (hrvaških) govorih in narečjih, da bi bila besedila razumljiva širšemu krogu bralcev.

1.3.1 V R 1578 so razlikovalni narečni izrazi navedeni tako, da si sledijo za kranjsko iztočnico, ki je ločena s piko od ostalih izrazov, njihova narečnost pa ni določena. Na treh straneh so nanizane besede iz različnih slovenskih in hrvaških govorov in narečij. Podnaslov nam razloži, da so iztočnice kranjske besede, zaradi razumljivosti »ftolmazhene« v jezik »Haruatou inu drugih Slouenzou«. Ob iztočnici so navedeni dva, trije ali štirje tavtonimni ustrezniki oz. kontaktni sinonimi, med katerimi je precej hrvaških, npr. Deshela. Semla, Orfagh, Strana – Bregeshe. Gazhe, Suitice – Klizati. Suati (180b) – Maura. Duga, dugazha, Piauka – Peft. Rokoued, Shaka (181a) – Vishati. Naputouati, y Voditi. – Zhaft. Slaua, Dika (181b).

1.3.2 Ustrezniki iz Registra 1578 so v glavnem sprejeti v Register 1584 in jih najdemo v vseh štirih stolpcih: abecedno razporejene kranjske iztočnice, nato koroški – slovenski ali bezjaški – hrvaški, dalmatinski, istrski, kraški ustrezniki.⁷ Predstavlja »prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika«. Ti sopomenski leksemi so se ločili po zemljepisni zvrstni zaznamovanosti, npr. Bizhovje,

REGISTER zhes lete Buquize, vkaterim vfaki kir hozhe, lahku inu hitru te potreibnishe nauke more naiti; gre za neke vrste kazalo nekaterih pomembnejših naukov z označbo pglavlja in strani, kjer se nahajajo.

⁵Potek od usmerjanja z vodilkami sopomenkami (prim. zgoraj) v Registru v Sirahu (*Silniki, Ifzhi Tiranni*) prek kar najskromnejšega prevodnoslovarskega gesla v Registru Pentatevha (*Tiranni. Progoniteli.*) in obrobne glosiranja v Bibliji (*Tiranni – Silniki I 4^v in II 142^r, Silnikou – Tyranou I 273^v, Silnik – Tyran II 62^v / ... /*) do dvostolpčnega dvakratno dvojničnega gesla v Registru Biblije (*Tirani, filniki 1 – progonitélji, Triannufhi 3*) se mi zdi dobro ponazorilo rasti slovenskega slovarstva v tem obdobju in obenem opozorilo, da Dalmatinovih zaslug za ta razvoj ne kaže podcenjevati, namreč nasproti Bohoričevim – tako Velemir G j u r i n v magistrski nalogi Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja (1987, xiii + 499 tipk. str.), str. 52. Na to, da Sirahov Register od slovarskih potez »vsebuje med drugim / ... / blizupomenke (in) sopomenke« je G j u r i n opozoril tudi v tisku: K začetkom slovenskega slovaropisja, SR 34 (1986), 365–392, konkr. 370–371.

⁶REGISTER. Vkaterim fo nekotere Krainske beffede, sa Haruatou inu drugih Slouenzou volo, vnih iesik ftolmazhene, de bodo lete inu druge nashe Buque bule saftopili. 180b–181b.

⁷REGISTER Nekatérih beféd, katére Crajnki, Corofhki, Slovénfki ali Besjázhki, Hervázki, Dalmatinfki, Iftrianfki, ali Crafhki se drugázhi govoré. CcIII^b–DdIII^b.

⁸M. O r o ž e n v naslovu, navedenem tu v op. 2, podobno i s t a v Leksikalni doprinos Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju, IX. seminar SJLK, Ljubljana, 1973, 45–47; i s t a v Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu

paludje (1) – lozhje (2) – fitje (3) – fitovje (4); Dauri (1) – Duri (2) – Dveri (3) – vrata (4); Reva (1) – kumer (2) – tefhkozha, poshmekzanje (3) – Nevolja (4); Zhiflu (1) – Razhun, fuma (3) – Broj (4) itd.

V nadaljnjem jezikovnem razvoju pa so nekatere besede iz drugega, tretjega in tudi četrtega stolpca postale širšeslovenske;⁹ izpodrinile so zlasti prevzete kranjske besede in se nekatere uveljavile tudi v knjižnem jeziku, druge pa se razširile v kasnejših slovarskih delih, včasih tudi brez ozira na njihovo živo rabo v osrednji slovenščini in brez navedbe narečne oznake. Besedni zaklad R 1584 je upošteval Megiser in ga večinoma prenesel v svoja slovarja s pokrajinskimi oznakami, prek njega in neposredno pa so ga upoštevali kasnejši slovaropisci (Alasia da Sommaripa, Kastelec, Hipolit, Pohlin in drugi do Pleteršnikovega slovarja).¹⁰

1.4 Prvi ohranjeni večjezični (slovensko-latinsko-nemški) slovarček s slovenskimi sopomenkami predstavlja oblikoslovni sklanjatveni in spregatveni zgledi v Bohoričevi slovnici Zimske urice proste¹¹ iz l. 1584, imenovani »Exempla ma-

Dalmatinove Biblije, zbornik Obdobja 6, 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana 1986, 403–425, konkr. 409; ista v Narečni kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije, zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja SAZU, Ljubljana, 1989, 213–231. O R 1584 so pisali še: J. S t a b e j, Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, München, 1976, 101–181; i s t i, Začetki slovenskega slovarstva v 16. stoletju, JiS 12 (1967), št. 6, 182–188; J. R i g l e r, Register v Dalmatinovi Bibliji, JiS 12 (1967), št. 4, 104–106, z ugotovitvijo, da je njegov avtor Bohorič; V. G j u r i n, Register 1584 kot slovaropisni dosežek, SR 32 (1984), 183–208; i s t i, Dvajset dozdevnic iz prvih dveh slovensko-hrvaških slovarjev, SR 35 (1987), 363–378; i s t i, Iz besedišča Dalmatinovega Registra I: Geslo *vamp*, SR 36 (1988), 308–310; i s t i, Iz problematike prvih madžarizmov v slovenskem slovarstvu, Nemzetközi Szlavistikai Napok III., Sombotel (Szombathely), 1988, 131–148; i s t i, Iz besedišča Dalmatinovih Registrov II: Gesli Hod, Raven Shena, SR 38 (1990), 39–45; i s t i je v magistrski nalogi (gl. tu op. 5) z leksikografskega stališča podrobno obravnaval vse najstarejše slovenske slovarje (od Stiškega glosarčka do prvega knjižnega slovarja, Megiserjevega iz 1592), Register 1584 zlasti na str. 53–191 in 211–245 ter 355–400 in 403–415; J. N a r a t - Š r e k l v magistrski nalogi Sinonimi v jeziku Jurija Dalmatina (izvor pomenske in stilistične funkcije), Ljubljana 1989.

⁹Npr. 2. stolpec: Latinfki (Bukoufki), povódnja (Potop); 3. stolpec: pogán (Ajd), Bolésan (Betesh), Bizh (Gajshla), Sakon (Poftáva), prilika (Prigliha); 4. stolpec: Tefhkozha (Nuja), salosháj (Grishlaj); flava (Zhaft) ipd.

¹⁰O tem prim. A. B r e z n i k, Slovenski slovarji, Razprave, Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani, III, 1926, 111: »Na starejše slovenske pisatelje slovarjev je imel Megiser velik vpliv. Uporabljali so ga Alasia, Kastelec, Vorenc (V Dasypodijevem lat.-nem. slovarju iz l. 1592), Hipolit in pisatelj krškega kapucinskega slovarja (Cigale, uvod str. VII) ter Pohlin; drugo izdajo iz l. 1744. sta rabila Pohlin in Gutsman. Pozneje je prišel v pozabo.«

¹¹Arcticae horulae fuccifivae, DE LATINOCARNIOLANA LITERATVRA, AD LATINAE LINGVAE ANALOGIAM accomodata /.../, VVITEBERGAE ANNO M. D. LXXXIII. Faksimile po izvodu iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani v sodelovanju z založbo Dr. Dr. Rudolf T r o f e n i k iz Münchna, v Ljubljani 1970, 47–63, 114–117, 128–134, 147–151. – Arcticae horulae fuccifivae – Zimske urice proste, prevedel in

sulini, foeminini et neutri generis« ter »Verba primi, secundi et tertii ordinis«. Sopomenskost je posebej izpostavljena z latinskim prislovom »idem«, ki poudarja enakovrednost obeh slovenskih izrazov. Največ sopomenk se loči po: a) izvoru: npr. Trorik – Shalofstèn; Lebunga – Gofstovanje; Papir – Harta; Dren-gam – Partifkam; b) po socialnozvrstni zaznamovanosti – iz različnih narečij in govorov: npr. Med – Stèrd; Zhaß- Vreme; Buzha – Plotniza – Tiqva itd. Nekatere se le delne sopomenke v razmerju rodu in vrst, npr. Iama, me, fpecus, hole – Luknja, nje, idem (56); Odresanje, nja, odfekanje, nja, Apocope, abschneidung (62); Menenje, sdejnje, nja, opinio, mainung (134); Reka, ke, Flumen, Fluß. – tekozha voda, e, e, idem. (58)¹² itd.

1.5 Štirijezični in mnogojezični slovar Hieronima Megiserja, ki sta slovenski jezik postavila v enakovreden položaj z drugimi jeziki, sta prva večjezična knjižna slovarja tujega avtorja s slovenskimi ustrezniki in imata, predvsem prvi, tj. *Dictionarium quatuor linguarum* iz l. 1592, ki je obogaten z novimi izrazi izšel l. 1744 v redakciji koroških jezuitov (Antona Miklauza iz Železne Kaple¹³), pomembno vlogo za razvoj slovenskega slovaropisja.

1.5.1 Štirijezični nemško-latinsko-slovensko-italijanski slovar iz l. 1592¹⁴ vsebuje velikokrat po dva ali več slovenskih ustreznikov, med katerimi so tudi sopomenski, včasih ločeni z oznako za pokrajinsko pripadnost (Car. – kranjsko, Carn. – koroško, Cr. – hrvaško), npr. Falt. plica. garba, guba, fald. piegatura, piega. (D5, 234); Drucken, premere. tlazhiti, ftiskati, poshmekzháti, otèrshiti, tishati. premere. (C4, 225); Gottloß. impius. nevern, pregreshen, boga nebo-jezh. irreligiofo, heretico, empio (F4, 249). V slovarju je uporabljeno besedišče iz R 1584 in slovničnih zgledov iz Bohoričeve slovnice.

spremnó študijo napisal Jože Toporišič, Založba Obzorja Maribor, 1987, 71–87, 138–140, 152–158, 171–175. O slovarčku so pisali J. Stabej v Začetkih slovenskega slovarstva v 16. stoletju, JIS 12 (1967), št. 6, 182–188; isti v Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič, 144–206, v: *Arcticae Horulae, die Erste Grammatik der Slowenischen Sprache*, Wittenberg, 1584, II. Teil: Untersuchungen, Dr. Dr. Rudolf Tröfenik, München, 1971; J. Toporišič v spremni študiji k omenjeni latinsko-slovenski izdaji iz 1987; isti v razpravi Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah, 20. SSJLK ZP, Ljubljana, 1984, 189–222; V. Gjurin, Podgesla v slovarčkih Bohoričevih Zimskih uric, SR 37 (1989), št. 1–3, 365–383; isti v magistrski nalogi Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja, 1987, 247–332, 416–439.

¹²Prim. isti vzporednici v Registru 1584.

¹³O virih koroške izdaje Megiserjevega štirijezičnega slovarja iz l. 1744 prim. Annelies L ä g r e i d, Hieronymus Megiser, Slowenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, Wiesbaden 1967, Vorwort, XVI.

¹⁴DICTIONARIUM QVATVOR LINGVARVM, VIDELICET, GERMANICAE, LATINAЕ, ILLVRICAE (quae vulgò Sclavonica appellatur) et ITALICAE five Hetrufsaе. Auctore, HIERONYMO MEGISERO. (1592). Posnetek Megiserjevega slovarja iz l. 1592 v delu L ä g r e i d o v e, navedenem v prejšnji opombi (=Hieronym Megiser, Slovensko-nemško-latinski slovar, preureditev in posnetek prve izdaje iz leta 1592, Priedila Annelies L ä g r e i d; Monumenta Linguae Slavicae, Dialecti veteris, Fontes et dissertationes, Tom VII, Wiesbaden, 1967).

1.5.2 Megiser v svojem mnogojezičnem slovarju *Thefaurus Polyglottus* vel *Dictionarium Multilingue* iz l. 1603¹⁵ med drugimi svetovnimi jeziki in govori navaja tudi ustreznike: iz slovenščine (Sclavonicè), hrvaščine (Croaticè), posebej pa še kranjsko, koroško, bezjaško in dalmatinsko – nekaj je tudi takih z več sopomenskimi ustrezniki, npr. *Proditor: Carnio. ferratar, nevernik, fdaiza. Sclau. fdaiza. fdauz* (II 332); *Mifer: Sclav. reven, nebore, terpefh, terpezhliv. Carinth. jedin* (II 68-69); *Ver: Scla. Spumlad, mlad lejtju* (II 685).

1.6 V italijansko-slovenskem slovarju redovnika Gregorija Alasie da Sommaripa iz l. 1607¹⁶ prevladujejo v glavnem geselski članki s po enim slovenskim ustreznikom, okrog 200 jih ima po dva, 9 pa po tri ustreznike, med njimi je okoli 120 sopomenk, ki so različno zvrstno zaznamovane, tj. iz različnih govornih okolij, zlasti s hrvaškega (istrskega) področja in slovenskega kraškega prostora ali devinščine, npr. *abbandonare – zapuŝtit, oftaut* (C6b, 44); *legge – zacon, poftaua* (H2a, 115); *matrimonio – zenitua, zacon* (H5b, 122) – dvopomenska beseda »zacon« se nahaja v dveh sopomenskih nizih; *metter – poftaut, denit* (H7a, 125); *diauolo – sludi, cudich, vrag* (E8b, 80). Sopomenski izrazi se včasih le delno pomensko prekrivajo in izražajo posamezne pomenske tančine, npr. *kitro, iaderno, prece* (K2b, 148) – različna stopnja hitrosti; *conferuare – ocranit, obarouat* (E6a, 75). Alasijev slovar kljub manj obsežnemu, narečno obarvanemu slovenskemu besednemu gradivu izpričuje njegovo variantnost in izbirnost.

1.7 Po živahni slovaropisni dejavnosti v obdobju reformacije je nastopilo neustvarjalno obdobje tudi na tem področju. V drugi polovici 17. in na začetku 18. stoletja pa se je slovensko slovaropisje spet razmahnilo. Potreba po slovarju se je rodila pri redovniškem delu v samostanih, kjer je bila latinščina še vedno vodilni jezik, vendar je v tem času dobival v bogoslužju večjo vlogo tudi slovenski jezik, saj so redovniki prevajali latinska liturgična besedila, zlasti pridige v slovenščino, obenem pa so slovar potrebovali tudi učenci pri študiju iz latinskih knjig za razumevanje neznanih latinskih pomenov.

Nastalo je več slovarskih del, ki so bili sad praktičnih potreb in ljubiteljskega nagnjenja; namenjeni so bili zgolj za interno uporabo in so ostali vsi v rokopisu. Prvi je obsežnejši slovar s slovenskimi iztočnicami neznanega gorenjskega pisca, po Zoisu imenovan »Krajsko besedische pisano« iz druge polovice 17. stoletja,¹⁷ nato latinsko-slovenski slovar (*Dictionarium latino-carniolicum*)

¹⁵*Thefaurus Polyglottus*: vel, *Dictionarium Multilingue: EX QVADRINGENTIS CIRCITER TAM VETERIS, QVAM NOVI /.../, FRANCOFVRTI AD MOENV M.DC.III*. Preurejene izdaje: J. Stabéj, H. MEGISER, *THESAURUS POLYGLOTTUS*, iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj, *SAZU*, 32, Inštitut za slovenski jezik 12, Ljubljana, 1977.

¹⁶Alasia da Sommaripa, *VOCABOLARIO Italiano, e Schiauo, IN VDINE, MDCVII*. Faksimile: Gregorij Alasia da Sommaripa, *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila, Videm 1607, Mladinska knjiga, Ljubljana, Občina Devin-Nabrežina, Založništvo Tržaškega tiska, Trst, 1979.*

¹⁷A. Breznik, n. d., 116–121.

novomeškega kanonika notranjskega rodu Matije Kastelca iz ok. l. 1680, sicer izgubljen, a ohranjen v treh prepisih: dveh neznanih prepisovalcev, in sicer prepis celotnega slovarja (*Dictionarium latino-carniolanum*) ter prepis prvega dela slovarja (*Dictionarium latino-carniolicum*) iz krškega kapucinskega samostana, ki ga je uporabil tudi Pleteršnik,¹⁸ najpopolnejši znani prepis pa predstavlja slovar Kamničana Gregorja Vorenca, diskalceatskega redovnika Franca Ksaverja od sv. Ignacija, iz prvega desetletja 18. stoletja.¹⁹ Najobsežnejši in najpopolnejši pa je trojezični slovar v dveh delih (latinsko-nemško-slovenski oz. nemško-slovensko-latinski) Janeza Adama Gaigerja, kapucina Hipolita,²⁰ nastal 1711–1712.

Zadnja dva slovarja bosta predmet obravnave z vidika sopomenskosti v nadaljnjih poglavjih.

1.8 Kakšno je razmerje med posameznimi sopomenskimi izrazi v slovarskih delih od 16. do 18. stoletja, nam najnazorneje kaže primerjava med nekaterimi splošnimi poimenovanji za isti denotat, ki navadno nastopajo v sopomenskih

¹⁸Oba prepisa hrani NUK, s signaturo Ms 169 in Ms 803. Prvi – celotni prepis slovarja – je imenovan *Dictionarium latino-carniolicum* (naslov po Valvasorju navajajo Čop, Levstik, Glazer, Breznik idr.), na hrbtišču pa ima po Zoisu, ki ga je dal vezati, naslov *Dictionarium latino-carniolanum*; podrobno ga razčlenjuje A. Breznik, n. d., 121–135. Drugi prepis, ki predstavlja prvi del Kastelčevega slovarja od A do *Obscuritas*, je bil nekoč last kapucinskega samostana v Krškem, nato Kmetijske družbe za Kranjsko, ki ga je l. 1937 podarila NUK-u; uporabljala sta ga Cigale in Miklošič, Pleteršnikov slovar pa ga navaja s kratico »Dict.«. A. Breznik ga obravnava v članku *Kastelčev latinsko-slovenski slovar*, *Slovenski jezik*, 1 (1938), 55–62.

¹⁹*DICTIONARIUM LATINO-CARNIOLICVM, Novum Dictionarium, feu Lexicon Universale. Wörterbuch. Nove beffedne Buque, ali vfehfploh (vfehzhiihernih, vfehakup-gastein) beffedy Buque.* (rokopis v Semeniški knjižnici v Gorici). Jože Stabej: *Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Slovensko-latinski slovar* (Izvirni tipkopis za tiskarno (1680 listov)); hrani ga Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani. O njem so pisali B. Grčar, *Pozabljen biser slovenskega slovstva*, z dostavkom V. Steske, *DiS*, XXXII, Ljubljana, 1919, 153–156; F. Kidrič, *Gregor Vorenc, ČJKZ*, IV, Ljubljana, 1924, 139–146; A. Breznik, *Slovenski slovarji, Razprave*, ZDHSV, III, Ljubljana, 1926, 132–135; J. Šolar, *Vorenčev slovar*, SR 3, Ljubljana, 1950, 91–97; J. Stabej, *Uvod v Slovensko-latinski slovar* (M. Kastelec – G. Vorenc), *Izvirni tipkopis za tiskarno*, I–XXIV; I. Orel-Pogačnik, *Vprašanje ekvivalentov v Kastelec-Vorenčevem /.../ slovarju /.../, zbornik Leksikografija i leksikologija*, Sarajevo, 1988, 81–88; i s t a, *Slovarsko delo Gregorja Vorenca*, zbornik *Obdobja 9, Barok v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1989, 291–302; A. Vidovič-Muha, *Zgradba glagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju*, zbornik *Obdobja 9, Barok v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana, 1988, 275–289; i s t a, *Zgradba neglagolskih tvorjenk v Vorenčevem slovarju*, SR 37, Riglerjev zbornik, Ljubljana, 1989, 171–188.

²⁰*Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis europae linguis compositum, in anteriori parte Latino-Germanico-Sclavonicum in posteriori parte Germanico-Sclavonico-Latinum /.../ Calamo, et opera R. P. HIPPOLYTY, Rudolphwertensis, Ordinis Minorum Cappuccinorum Provinciale, Styriae Concionatoris, et quondam SS. Theologiae Lectoris concinnatum. 1711.*

parih ali veččlenskih nizih, od obeh Registrov (1578, 1584) do Pohlinovega slovensko-nemško-latinskega slovarja²¹ iz l. 1781.

1.8.1 Izrazi za 'mavrica' so v Registru 1584 naslednji: kranjski *maura* in *piáuuka*, koroški *Lok*, slovenski ali bezjaški *Trakázha*, *donda*, hrvaški *Duga*, *dugázha* (Cc Vb). Vorenčev in Hipolitov slovar od teh izrazov ohranita le kranjsko *mavra* in kalkirani izraz *lok* (< Bogen), zaradi večpomenskosti večkrat naveden v besednih zvezah *lók v'oblakih*, *lok na Nebu* (pri Hipolitu še *deshévni lok* in metaforična stalna zveza *boshji stolèz*) ki so nastale po podobnih latinskih in nemških (Regenbogen, arcus in nubibus, arcus coelestis, pluvius). Hipolit je uvedel tudi izpeljanko *máuriza*; to najdemo tudi v Pohlinovem slovarju v obliki *Mavérza* (Q2a).

1.8.2 Posebej zanimivi so sopomenski izrazi za 'življenje'. Iz Dalmatinovega Registra 1584 poznamo kranjsko besedo *Lebèn* in slovenski ali bezjaški *shivot*, *shitek* (Cc Vb). V Vorenčevem slovarju se pojavi še izpeljanka s priponskim obrazilom -enje in -(lj)enje: »Vita, ae, shivenie, leben, shivot, shitek« (229b). V vsem slovarju nastopi *živjenje* 19-krat, *leben* 10-krat, *življenje* pa 4-krat.²² Hipolit navaja večkrat *življenje*, npr. »Leben, das leben. leben, shivlénie, shítek, shivítek, shivót. vita.« (II 113). Pohlinov slovar ima le *shivlénje* (II 2b). Ob spoštovanju tradicije se je uveljavila nedvoumnejša možnost izpeljave z najpogostnejšim priponskim obrazilom.

1.8.3 Sopomenski dvojici *štrafinga* in *kaštiga* – prva je kranjska in prevzeta iz nemščine, druga je vzhodnoslovenska oz. hrvaška in prevzeta iz italijanščine – sta se obdržali v vseh slovarskih delih in ju ni nadomestil noben slovenski ustreznik.

1.8.4 Ta kratka primerjava določenih sopomenskih nizov je pokazala na kontinuiteto besedišča v slovarjih in na naslonitev sestavljavcev na predhodne slovarske viře oz. njihovo upoštevanje izročila, saj je zelo malo besed izginilo, hkrati pa je iz nje razvidno, da je obstajala težnja po novi besedni tvorbi, različnem obraziljenju, po izpodrivanju prevzetih izrazov z domačimi.

2 Samostalniška sopomenskost v Kastelec-Vorenčevem slovarju

2.1 Osrednja obravnava samostalniške sopomenskosti v latinsko-slovenskem rokopisnem Kastelec-Vorenčevem slovarju iz začetka 18. stoletja je upoštevala nekatere posebne poteze tega pomenskega razmerja, ki izhajajo iz vrste besedila, tj. prevodno-razlagalnega slovarskega dela, in je prikrojena za slovarske leksikalne enote – besedne abstrakcije brez ustreznega širšega sobesedila. Odraža se že v osnovni razdelitvi sopomenk, ki je posplošena, poenostavljena in obenem razširjena preko meja prave sinonimije, saj so upoštevana tudi približna, navidezna in domnevna pomenska sovpadanja; obsega v glavnem le pojmovne pomenske sestavine, sozaznamovalna (konotativna) sestavina pomena,

²¹M. Pohlin, TU MALU BESEDISHE TREH JESIKOV, 1781. Faksimile prve izdaje, dr. dr. Rudolf Trofenik, München, 1972.

²²Breznik je ugotovil, da je *shivenie* značilna Kastelčeva beseda v poznejših spisih, v mlajših pa je pisal *shiulejne*, *shiuleina* (A. Breznik, n. d., 121).

tj. zvrstno-stilna zaznamovanost, pa je večinoma zanemarjena. Skoraj povsem je prezrto tudi merilo razvrstitve (distribucije) v sobesedilu.

Sopomenke imajo predvsem razlagalno, pojasnjevalno vlogo, da natančneje določajo predmetni pomen, poudarjajo njegove možne odtenke, obenem pa nudijo izbor jezikovnih sredstev brez posebne razmejčitve ali oznake, saj so nanizani ustrezniki rezultat iskanja po različnih virih (predhodnih slovarjih, Dalmatinovi Bibliji), z gledovanja pri prevajanju, lastnega poznavanja izrazov za isti ali podoben pojem.

2.2 Sopomenke, zbrane na podlagi popolnega izpisa po izvorniku slovarja,²³ so v tej razpravi razvrščene po naslednjih merilih: a) po številu členov v nizu se delijo na sopomenske *dvojice* (pare), *trojice* in *veččlenske sopomenske nize*; b) po pojavitvi v istem ali različnem geselskem članku se delijo na *istogeselske sopomenke*, ki nastopajo v ustrezniskem nizu enega geselskega članka ob isti iztočnici in predstavljajo glavnino obravnavane sopomenskosti, in *medgeselske sopomenke*, ki se pojavljajo v različnih geselskih člankih pri so-, blizu-, nad- in podpomenskih latinskih iztočnicah (te so v obravnavo zajete v manjši meri); c) po obliki se delijo na *enobesedne* in *besednozvezne* poimenovalne enote; č) po stopnji pomenskega ujemanja pa so razdeljene na *pojmovne*, *delne*, *približne*, *navidezne* in *domnevne* sopomenke.

2.3 Prvo skupino sestavljajo *sopomenske dvojice*, tj. najmanjši sopomenski niz, ki predstavlja besednopomenski mikrosistem sopomenskega sistema.

2.3.1 *Pojmovne sopomenke*²⁴ so enakovredne v glavnih pojmovnih pomenskih sestavinah, ni pa nujno, da se ujemajo tudi v zvrstno-stilni zaznamovanosti.

2.3.1.1 Med njimi v slovarju prevladujejo pari z domačo in prevzeto sopomenko, večinoma *nemško* izposojenko, npr. loviz, jager (Venator); ftiškavez, drukar (Imprefsor); ošdravlenyk, arzat (Medicus); trofhtar, odfhalik (Consolator); perlišavez, šmahliher (Adulator); kuna, madra (Martes); en fink tyza, zhinkoviz (Frigilla); epih, ali peterfhel (Apium); perftnik, ali fingrot (Digitale); prefha, ftiškauka (Pra'lum); verih, kadilu (Thus); pomašanje, pošhalbanje (Peruncio); ferdamanje, pogublenie (Damnatio); prehojenje, fhpanzeranje (Obambulatio); tihtanje, šmifhlenje (Fictio); pezhenka, prata (Afsatura); fliš, pridnoft (Afsiduitas); veiterz, luftik (Aura).

²³Prim. op. 19. Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU hrani tudi preslikave izvirnega rokopisa iz Semeniške knjižnice v Gorici.

²⁴Popolnih sopomenk, ki bi se poleg enakovrednosti v glavnih pojmovnih pomenskih sestavinah ujemale tudi v zvrstno-stilni oznaki, sploh ni, če predvidevamo, da so različno zvrstno ali stilno zaznamovane. Zato so pomensko enakovredne sopomenke uvrščene med t. i. pojmovne (ideografske – J. Filipec, n. d. 1961, 202) sopomenke, zanje pa je značilno, da se razlikujejo ali po stranski pojmovni pomenski sestavini, ki ostaja v mejah osnovnega pojmovnega pomena, ali pa po različnih konotacijskih oznakah. Za večino pojmovnih sopomenk iz slovarja velja morebitno razločevanje po zvrstno-stilni zaznamovanosti.

Romanska sopomenka ob domači nastopa zelo redko, npr. *felstvo*, ali *ambafhijada* (*Legatio*). Mnogi latinski izrazi so bili prek nemščine prevzeti v slovenščino, npr. *zhinšh* (*Census*), *folfhia* (*Falsimonium*).

2.3.1.2 Maloštevilne sopomenske dvojice z obema *prevzetima sopomenkama* so iz istega izhodišnega jezika, tj. nemščine, npr. *feršhmagaviz*, *ferrahtar* (*Spretor*); *en kranzil*, *fhapel* (*Corolla*); *kreig*, *ardria* /.../ (*Jurgium*), ali iz dveh različnih jezikov, tj. iz nemškega ter latinskega oz. italijanskega, npr. *ena pila*, ali *lima* (*Scobina*); *kafhtiga*, *fhtraffinga* (*Castigatio*) – *mort*, *malta* ša šadanie (*Coementum*); *muja*, *šhtenta* (*Labor*).

2.3.1.3 Pojmovni sopomenski pari so lahko posledica navajanja leksikalnih enot iz različnih jezikovnih sistemov istega jezika, tj. iz *različnih slovenskih narečij* in govorov, npr. *beffédnik*, *govorzhyh* (*Orator*); *ješdez*, *koyunik* (*Equus*); *fvák*, *Divèr* (*Affinis*); *telog*, *kokovjek* (*Elleborus*); *vuoš*, *kulla* (*Currus*); *paš*, *povai* /.../ (*Cinctus*); *davri*, *vrata* (*Ostium*); *jokanie*, *plakanie* (*Ploratus*); *jenanie*, *nehanie* (*Cefsatio*); *šatrenie*, *šadevanie* (*Decoctio*); *odfekanie*, *odroblenie* (*Obruncatio*); *fnaga*, *zhiftoft* (*Munditia*); *hitruft*, *jedernoft* (*Celeritas*); *hitruft*, *nagloft* (*Festinatio*); *kimoviz*, ali *jeffenik* (*Elúl*); *velika núzh*, *vušam* (*Festum paschatis*); *nepokoi*, *nemyrnost* (*Inquietatio*); *rezhlivoft*, *ješizhnoft* (*Verbositas*). Nekateri izrazi so bili lahko splošno razširjeni in rabljeni v širšem ali osrednjem slovenskem prostoru.

2.3.1.4 Sopomenskost je morda obstajala tudi na ravni istega jezikovnega sistema, npr. *dopolnenie*, *dokonzhanie* (*Complementum*); *perdavik*, *pervershik* (*Corollarium*); *luzhanie*, *metanie* (*Projectio*); *šaftava*, *šaklada* (*Pignus*); *šharki*, *proge* (*Radius solis*).

2.3.1.5 Ena od sopomenk je lahko starejšega izvora in že zastarela, druga pa mlajšega in živa, npr. *odveknost*, *ošhivenie* (*Refocillatio*).

2.3.1.6 Včasih je ena sopomenka natančnejša, enopomenska, druga pa rabljena v stranskem pomenu, npr. *lyfty*, *pifma* (*Littera*); *terdovratnoft*, *okornoft* (*Obstinatio*); *peffim*, ali *šmifhlovanie* (*Carmen*).

2.3.1.7 Posebno vrsto pojmovnih sopomenk predstavljajo pari, sestavljeni iz večpomenskega ustreznika, rabljenega v stranskem pomenu, in enopomenskega ali večpomenskega ustreznika v osnovnem pomenu, ki natančneje izrazi pojem, npr. *radovanie*, *perlišovanie* (*Mulcedo*) 'prilizovanje'; *gerba*, *vrapa* (*Ruga*) – *grba* v drugi pomenki je 'guba na koži', *vrapa* je manj navadni, posebnější izraz za kožno gubo; *prašnoft*, *šanikernoft* (*Inanitas*) – drugi izraz je v stranskem pomenu sopomenski s prvim.

2.3.1.8 Sopomenski pari nastopajo tudi v *razlagi*, ki ima obliko samostalniške besedne ali stavčne zveze, oz. jih spremlja dodatno pojasnilo, ki pojem natančneje opredeli ali omeji. Opis zahteva včasih besednozvezna iztočnica, npr. *Capitán*, ali *Gofpúd zhes vahtarje* (*Praefectus vigiliarum*). Navadno pa je nadomestilo za tvorjenko, ki je prevajalec ni poznal niti je ni poskušal napraviti; nadpomenka s svojo sopomensko vzporednico je vrstno omejena s pomenskim

določilom, npr. ta višhi v'mei temi *farji*, ali *duhovnimi* (Pra'sul); tu freidnie v'eni *tarzhi*, ali *šhzi* (Umbo); ena *rutiza*, ali *fazonetel s'predai* kakòr en jeffik, de se v'eno drugo *ruto*, ali v'*fazonetel* vtakne (Lingulatus); fléherni *pulferz*, ali *práh* sa šobe ribati (Dentifricium); iz klubuzhine *zhrevli*, ali *fhulini* (Sculponea); en *zhavel*, ali *fhebel*, s'katerim se pleihi, ali panti perbijajo (Confibula). Sopomensko je lahko tudi dopolnilo, npr. išlaga ene *baifmi*, ali *fabule* (Epimythium).

2.3.1.8.1 Pri večpomenskih samostalnikih je razlaga neizogibna, saj bi sicer prišlo do nejasnosti, npr. verh, ali fhpizza eniga hriba (Jugum); verh ali šhpizza eniga zimpra (Pinaculum).

2.3.1.9 Dvojice sestavljata tudi *enobesedna in besednozvezna sopomenka* – stalna zveza, npr. obluba, v'roko feganie (Stipulatus); en premagaviz, strahu moifter (Domator). Pogostne so zlasti pri rastlinskem in živalskem izrazju, npr. šhkalapendria, šeliszhe, jelenski ješik (Asplenium); gošdna jerebiza, podleška (Atagen). Take stalne zveze se večkrat ujemajo z nemškim ali latinskim besednozveznim izrazom, npr. fveizhnik, beil korèn (Polygomaton) [Weißwurz]; kukez boléšan, zherv na parfti (Phageda'na, uel Paronychia) [Fingerwurm]; zheluftni šob, kotnik (Maxillaris, re ut dens maxillaris); prava vera, šveftoba (Fides vera).

2.3.1.9.1 Stalne besedne zveze so tudi izpeljanke iz glagolskih zvez s prislovom, ki so morfemski prevod nemških ali latinskih sestavljenk, le da je predpona zamenjana s samostojnim prislovom, npr. poprei povédanie, prerokovanie /.../ (Pra'dictio); tu noter jemanie eniga méfta, flturmanie (Halosis); šatrenie, doli perpravlenie (Obliteratio); šaftanik, pruti pridik (Occurfus); vunkai klizanie, vablenie (Provocatio).

2.3.1.9.2 Nekatere besedne zveze so na meji opisnih razlagalnih enot, npr. juternia šarja, šora (Matuta); Ban, ali krailou nameiftnik (Palatinus), druge so leksikalizirane, npr. ozhák, višhi ozha (Patriarcha); šheléšna kappa, zhelada (Cafsis); sydarška šhliza, ali kèla (Trulla); gerob, špishišni ozha (Nutritius), največ pa jih ima le razlagalno vlogo.

2.3.1.9.3 Posebno skupino enobesednih in besednozveznih sopomenk družiti taka pretvorbena povezava, da je podstava izpeljanke izražena v levem ali desnem prilastku besedne zveze, nadpomensko samostalniško jedro pa je zastopano v priponskem obrazilu, npr. hraftou boršht, hraftovina (Quercetum); ofteinki, ali bruna ša fteino (Trabes parietales); harbtiszhe, herbtina kúft (Spina dorsi).

2.3.1.10 *Besednozvezni sopomenski pari*, tj. dve sopomenski poimenovalni besedni zvezi, se razlikujeta tako v jedru kot v dopolnilu, ali pa je dopolnilo obema skupno, izpostavljeno ali ponovljeno (npr. krišhni korèn, grinte šeliszhe (Senecio) – oba sta kalk po nemškem Creuzwurz, Grindkraut; Bofhya obláft, padezha boléšan (Morbus sacer, comitialis, herculeus, caducus, lunaticus); zeu, ali ror ftudenzhni (Tubus); Tron te gnade, ali stol te gnade (Propitiatorium).

2.3.1.10.1 Poseben tip besednih zvez so t. i. *skladenjske variante*, pri katerih je samostalniško jedro enako, dopolnilo pa je izraženo na različne skladenjske načine: levi prilastek je zamenjan z desnim samostalniškim in morebitnim predlogom ter obratno, npr. vaga s'škleidizami, škleidna vaga (Trutina); ti kotzi v'ozheh, ozhni koti, koti teh ozhy (Hirquus, hirqui).

2.3.2 *Delne sopomenke* označujejo različne pomenske odtenke oz. se razlikujejo v določeni manj pomembni ali nebitveni pojmovni pomenski sestavini ter tako vsaka s svojo pomensko širino osvetljuje nosnik (denotat) oz. ga obravnava z določenega stališča; en člen je splošnejši, širši, drugi pa natančnejši, ožji – to so t. i. *specifikacijske* sopomenke oz. *amplifikacijske (razširjevalne)*, pa tudi *gradacijske (stopnjevalne)*, kadar gre za stopnjevanje pomena, npr. gledaviz, prerok (Videns); ueideš, prerok (Vates); pofvarnyk, ali kreigaviz (Objurgator); nergaviz, mermraviz (Murmurator); poflikanĕ, popravlĕnĕ /.../ (Refectio); šaklenenĕ, šariglanĕ (Obseratio); odvšetje, obrupanĕ (Privatio); rešvĕšanĕ, odvošlanĕ (Enodatio); pomanfhanĕ, okratenĕ (Diminutio); gnada, odpušzhanĕ (Ignoscentia); zháft, hvála (Decus); mikanĕ, zheffanĕ (Carminatio); vandranĕ, rumanĕ (Pelegrinatio); šadergnenĕ, šadavlenĕ (Strangulatio); pobegnenĕ, vškozhenĕ (Transfugium); molzhanĕ, tihoft (Taciturnitas); muja, flĕš (Opera) itd.

2.3.2.1 Nekatere od teh sopomenk so le *približne (ohlapne, obrobné)* in se ločijo tudi v glavnih pojmovnih pomenskih sestavinah, a jih družijo vsaj ena povezovalna sestavina, da se nanašajo na isti nosnik, razločevalne sestavine pa se izničijo, npr. podftopenĕ, vfĕlovanĕ (Molimen); zhiftoft, brumnoft (Castimonia); lahkuft, trofht (Levatio) itd.

2.3.3 *Navidezne sopomenke* (psevdosinonimi, kvazisinonimi, denotacijski sinonimi) so sprejete v obravnavo pri tistih konkretnih izrazih, ko je težko določiti, katera izmed njih najbolj ustreza pomenu latinske iztočnice zaradi splošnosti označene predmetnosti, ali pa takrat, ko nizanje sorodnih besed (t. i. sopodpomenk²⁵ v celoti poda pomen iztočnice, ker prevajalec ni poznal natančnega poimenovanja in je zato s sorodnimi poskušal prevesti in razložiti iztočnico.

2.3.3.1 Navidezne sopomenke so torej dveh vrst; v prvo skupino so uvrščene tiste, ki so v odnosu rodu in vrste, tj. podpomenka in nadpomenka, ki svojo nadpomensko vrednost nevtralizira na raven podpomenke, da se obe nanašata na isti nosnik; enako kot pri delnih sopomenkah gre za razmerje vključljivosti ene v drugo, npr. galiót, veftar (Remes); brinĕouka, drušg (Turdus) – brinjevka je le vrsta drozda; šeleniz, kufher (Lacerta); odeja, pokrivalu (Integumentum); šhtraube, pohanĕ (Scriblita); mošhna, tašhka (Crumena).

2.3.3.2 V drugo skupino se razvrščajo nekatere sorodne besede, t. i. sopodpomenke, ki pripadajo skupni nadpomenki; obe označujeta isti nosnik

²⁵Izraz »kohiponimi« navaja J. Filipec, n. d., 1985, 143, ob domačem »soufadna slova«. Naš prevod te prevzete besede bi bil »sopodpomenke«.

ali pa ga izraža vsota njenih pojmovnih pomenskih sestavin oz. nekatere vsem skupne sestavine, medtem ko se razločevalne zanemarijo – pomen nam podaja le iztočnica, npr. mlaka, luša (Lacuna) 'luža'; kainîa, ali jaftreb (Vultur) 'jastreb'; Amarelize, bresquize (Hermelinus) 'marelice'. V večini primerov se kaže prevajalčevo nepoznavanje pravega prevodnega ustreznika k latinski iztočnici ali pa nerazločevanje pomenske razlike med slovenskima izrazoma, pa tudi navajanje sorodnih izrazov za nepoznano predmetnost (npr. štorklja – čaplja: Ibis, is, štorkla, zhapla. (101b) – Ibis, ibis, uel Ibis, ena vfa zherna fhtorkla, ranger. (102a) – Ciconia, fhtorkla, zhapla. (43a); karmezin – škrlat: Porphyra, Porphyra', Carmeshyn, ardèzh shkarlát, shkarlát. (167b).

2.3.3.3 Ostali sopodpomenski nizi ne izpričujejo sopomenskega razmerja in vsak člen poimenuje drugo vrsto predmetnosti oz. sorodno, podobno predmetnost, npr. pehar, ali zehta s'dvema rozhama (Diota); plohi, flintelni, fskodle, deskè (Affamenta) itd.

2.3.4 Pod *domnevne sopomenke* spadajo tiste redke dvojice, ki se jih ne da preveriti in pravilno pomensko opredeliti; so avtorske in sobesedilne sopomenke, značilne za slovarnika ali njegov slovar in niso razvidne iz primerjanih virov, temveč samo iz pomena iztočnice, npr. šmama, neumnoft (Vecordia); difhevník, gugaviz (Onocrotalus); podoba, laftnuft (Analogia) 'podobnost'; šamujenje, šapušzhenje (Neglectus) 'zanemarjenje'.²⁶ Sopomenskost včasih potrjujejo starejši slovarski viri, zlasti Megiserjev slovar, npr. KV: en grof, knèš (Comes) (48a); DQL: Graf. Comes. knes. conte. (F4b, 250).

2.4 *Veččlenski sopomenski nizi* (tri-, štiri-, pet-, šestdelni) se glede na ujemalnost sopomenk po pomenkah (sememih) delijo na dve osnovni skupini: a) vsi členi se ujemajo v eni skupni pomenki; b) po dva, trije členi se ujemajo v različnih pomenkah, pod pogojem, da je en ustreznik večpomenski in obema (oz. vsem) skupen.

2.4.1 Večina veččlenskih sopomenskih nizov je v enopomenskem razmerju. Pri tem gre redkeje za popolno ujemanje v eni skupni pomenki, npr. šadeivaviz, šapraulaviz, potratnik (Prodigus); odvétnik, beffédnik, govorzhyn (Advocatus); tagota, Bošhya obláft, padezha boléšan (Epilepsia); gosfodzihnize, judovške zhreifhnje, pobovrelice (Halicacabum);²⁷ grúft, ftalu, ali noga pod enim ftebrom (Bafis); moderz, pruštoh, naperfnik (Mamillare); deška, dila, šhaganiza (Afsér); laibil, fecrèt, šahod h'potrèbi, aišhizl (Latrina); šatrenje, pogublenje, pogonoblenje (Depopulatio); nepremaknenje, neganitvoft, nevgiblenje (Immobilitas); bendima, vinšku branje, grošdja terganje (Vindemia). Sopomenskost poimenovanj je posledica različne zvrstnosti jezika, predvsem prevzemanja iz tujega izhodišnega jezika; tako še: šholner, foldat, voifzhák (Miles); en Aidt, nevernik, pogán (Paganus).

²⁶Isti par se ponovi tudi pri pridevniku: Neglectus, a, um, šapuszhen, šamujen. (124b).

²⁷Prim. P l e t e r s n i k o v slovar: »pobovrelice, die Judenkirfhe (physalis Alkekengi), Dict., Hip.-C.* (II, 70); »gosfodzihnice /.../ – die Judenkirfhe (physalis Alkekengi), Dict., C.* (I, 236).

2.4.1.1 Delna sopomenskost je običajnejša, saj vsak člen osvetli še določen posebni vidik oz. pomenski odtenek in označuje isto oz. podobno resničnost, npr. goluf, fapelaviz, lašnyk (Impostor); povela, vkašanje, rezhenje (Jufsum); šuparftanje, branenje, vpiranje (Renixus); nabuknenje, šateikanje, naškozhenje (Insultus); šbrališzhe, gmaina, enu v'kúp šbrališzhe ludy, s'hodišzhe, družba ludy, fpravizhe[!] (Coetus).

2.4.1.2 Nekateri izrazi v sopomenskem nizu so splošnejši, drugi omejeni na posebno pomensko vrednost iztočnice, npr. dar, fhenkenga, offer, prinoš, pofvetilišzhe (Oblatio) – dar in šenkenga sta splošna, ostali izrazi so omejeni na cerkveno daritev: star prevzeti termin *ofer*, *prinos* pa je po Brezniku kraška beseda, v rabi pri Krelju,²⁸ tako tudi *posvetilišče*, obe izhajata iz njegove glagoljaške, staroslovenske tradicije.

2.4.1.3 Pri poimenovanjih za konkretno predmetnost nize sestavljajo sorodne besede, sopodpomenke, ki označujejo različno vrsto istega rodu, in ne sopomenski ustrezniki, npr. korba, jerbas, zaina (Corbis); kopje, fuliza, piľhiza, lanzha (Lancea) 'sulica'; proga, zhernavka, plavu od bitjá /.../, plavka (Livor); bat, kladivu, ky (Malleus); jezha, voša, keiha, temniza (Carcer).

2.4.1.4 Pri čustveno zaznamovanih iztočnicah lahko ustrezniki izražajo različne stopnje osnovnega pomena, npr. neumnoft, neum, nepamet, gluma, norruft (Insania); lotar, šlozheštnik, fretar (Nebulo) 'malopridnež'.

2.4.1.5 V nizu se lahko posamezni ustrezniki poleg delnega sovpadanja v skupni pomenki ujemajo še v drugi pomenki, npr. pri meinenje, manunga, ván, šdeinje, sumnja, domifľhľvanje (Opinio) 'domneva' prva dva izraza vsebujeta tudi pomenko 'mnenje') – gre za večkratno sopomenskost teh dveh izrazov.

2.4.1.6 Posamezni izrazi so lahko sopomenski le v stranskem, posebnem pomenu, kot npr. v nizu »lou, rúp, plein, paidaš (Pra'da)«, kadar pomenijo 'plen' različnih vrst: osnovna sopomenka je *plen*, *lov* ima preneseni pomen 'plen', tako tudi *rop*, le z dodatnim negativnim odtenkom pridobitve nezakonito in s silo, nasiljem, *pajdaš* pa je posebni izraz, značilen za Kastelec-Vorenčev in Hipolitov slovar, rabljen v metonimičnem pomenu, sicer označuje posebne vrste tovariša.

2.4.1.7 Včasih določeno besedo pomensko ovrednotimo le s pomočjo ostalih, sicer bi jo izločili iz sopomenskega niza, tako npr. izraz *vžitálnost* v nizu »darotľivoft, dobrutľivoft, radú dajanje, radovnoft, vshitalnoft (Liberalitas)« 'radodarnost'²⁹ – izraz *dobrotľjivost* je rabljen v ožjem pomenu kot vrsta izkazane dobrote, sledijo dve zloženci, prva pisana narazen, in druga s skrčenim podobnim glasovjem na morfemskem šivu, *vžitálnost* pa je morda avtorska sopomenka, ki tu nima svojega pomena 'uporabnost'.

²⁸ Prim. Pleteršnikov slovar II, 321: prinos – 2. das Opfer, Dict., Krelj; II, 178: posvetilišče – 1. das Opfer, Dict., Krelj.

²⁹ *Vžitálnost* navaja tudi Hipolitov slovar: »Liberalitas, freygebigkeit. darotľivost, darhľivost, radadávnost, vshitalnost.« (I 342).

2.4.2 Geselski članki z večjim številom ustreznikov tvorijo dva ali več sopomenskih nizov. T. i. *zapleteni ustrežniški nizi* so največkrat četvorke, šesterke, ki se členijo na po dva para, ki med seboj nista sopomenska, saj podajata različne pomenke večpomenske ali enakozvočne (homonimne) iztočnice, npr. šhenški naperfnik, ali pruftoh: en flapul, ali kranzil is rošh, en jermen, ali nēfhel k' šanefhlanū: tudi en pafs, ali povai: tudi ena škladniza derv (Strophium). Večkrat so sopomenski pari ali nizi pisno ločeni z veznikom *tudi* in/ali dvopičjem; ponavadi pa niso ločeni med seboj in jih je lažje ali težje izluščiti iz ustrežniškega niza. Ustrežniški niz »um, pamet, uršhoh, raslog, raitinga, razhún, zhišlovanié, zhiflu (Ratio)« razpade v po vrsti navedeni sopomenski dvojici (um – pamet, uržoh – razlog) in eno četvorko (izposojenki *rajtinga, račun* ter staro slovensko besedo *číslo* in izpeljanko *číslovanje*).

Večkratno sopomenskost zasledimo v nizu »gvelb, lok, maura, péga, famofterla (Arcus)«; med členi obstaja tripomenski odnos in zato trije sopomenski pari: osrednja sopomenska beseda *lok* s prvo pomenko 'obok' in sopomenkami *gvelb, pega*, z drugo pomenko 'strelno orožje' in sopomenko *samosterla* in s tretjo pomenko 'mavrica' s sopomenko *mavra*.³⁰ Na več sopomenskih parov je razdeljen tudi niz »rèd, rešlozhenie, ordinga, ftán, verfta (Ordo)« z osnovnim večpomenskim ustrežnikom *red*: red – razločenje kot delni sopomenki v pomenu 'odlok', 'odredba', red – ordinga v pomenu 'red¹' (die Ordnung); red – stan v pomenu 'red²' (der Rang) in red – vrsta v pomenu 'vrsta' (Die Reiche).

2.4.3 Razčlemba zapletenih ustrežniških nizov je prepuščena subjektivnemu vrednotenju pomenskih razmerij po predhodnem preverjanju v slovarjih.

2.5 *Medgeselske sopomenke* so tiste, ki se pojavljajo v različnih geselskih člankih s sopomenskimi, sorodnimi ali variantnimi iztočnicami. V različnih geselskih člankih lahko nastopajo: a) iste dvojice (trojice); b) različne dvojice, tako da je ena sopomenka drugačna in se niz obogati z novim členom.

2.5.1 Posamezni sopomenski pari se ponavljajo v različnih geselskih člankih pri iztočnicah, ki so izpeljanke iste besedne družine ali so sopomenske; da gre za pomensko enakovredne, zamenljive besede, nam kaže raba ene in druge sopomenke samostojno ali obeh skupaj pri različnih izpeljankah iste besedne družine, npr. en maihin šzyt, ali tarzha ša peišzhe (Parma); eden s'enim takefhnim szytam branēn (Parmatus); ena maihina okrogla tarzhiza (Parmula); kateri take šzyte, ali tarzhe déla, ali nuza (Parmularius), in sopomenskih iztočnicah (Cetra, Clypius, Pelta, Umbo). Par *dar – šenkenga* je naveden skupaj v številnih geselskih člankih, npr. pri Donum, Datio, Mifsilia, Munus, Sportula itd.; par *zatrenje – pogubljenje* pod iztočnico Dispeditio, Vastitas, *pogubljenje – ferderbanje* pod Damnatio, Deletio, Pernicies; dvojico *služba – opravilo*

³⁰Iz italijanščine prevzeta beseda *pega* ima poseben pomen, po P l e t e r š n i k u omejen na »lesen, z desak storjen lok, potreben, kadar se nad njim zida kak nizek svod, Lašče, Goris. – Erj. (Torb.)«, v drugem sopomenskem nizu pri iztočnici Apsis pa kaže na posebni izraz, ki poimenuje del kolesa: »platišzhe ša kulla, ali péga, lók, inu kar je krivú, kollēf okrogloft« (25a).

zasledimo pri iztočnici *Officium, Administratio, Ministerium, Gestio, dejanje* – *opravilo* pa pri *Pragma in Functio; funt - librica* nastopata skupaj pri iztočnici *As in Pondo, kimovec* – *jesenik* pri *Elúl in September, hitri konj* – *cellar* pa pri *Gradarius, Tolutarius, Sonipes*.

2.5.2 Drugi tip zastopa ena skupna in ena razločevalna sopomenka, tako da se niz obogati z novim členom. Pri različnih iztočnicah z enakim vsaj enim pomenom so pogosto navedeni drugačni izrazi, ki so med seboj (delno) sopomenski, npr. za pomen 'zaničevalec, zasramovalec, sramotilec': *nafmyaviz, šhpotliviz (Arrifor); šhpotliviz, pošméhovavez (Irrrifor); fhpotliviz, fershmagaviz, kateri v'fhali fershmaguje (Calopantha); šaframotnyk, šanizhaviz teh pil-dou (Iconoclausta); fershmagaviz, ferrahtar (Spretor); ferrahtar, fershmagaviz, šhpotdéloviz (Contemptor)*. Pri dveh pomensko raznorodnih iztočnicah se prvi prevodni ustreznik ponovi, druga dva pa se razlikujeta: *pušzhavnik, hoftnik, eremyt (Eremita) 'puščavnik'; en pušzhavnik, menih, famotnyk (Monachus) 'menih'*.

V naslednjem primeru enega od prevzetih sopomenskih izrazov zamenja slovenski ustreznik: ena *vakfhniza, pulfhtèr* pod glavo (*Cervical*); en *pulshter, vaikifhniza* pod glavo (*Pulvinar*); kateri *pernate blašine, ali polshtre nareja, ali fhtrika (Plumarius)*. Večpomenska izposojenka *viža* nastopa v treh različnih pomenkah ob ustreznih delnih sopomenkah, navada: *viša /.../ (Habitus); viša, reed (Tenor); ordunga, viša (Methodus)*.

Redko se v različnih geselskih člankih ponavljajo po trije sopomenski ustrezniki, npr. *nemarnost, lenoba, (v)tragljivost* pod *Ignavia, Negligentia, Pigritia, Signities*, ob drugih delnih sopomenkah (*zamuda, otožnost, zanikrnost*).³¹

Medgeselske sopomenke se pojavljajo tudi v enoustreznih geselskih člankih, npr. *Insecta', šmotlaka*. – *Insectum, gomaš, kar gomaši*.

3 Primerjava sopomenskih samostalnikov v Kastelec-Vorenčevem in Hipolitovem slovarju

3.1 Primerjava je na izbranem omejenem gradivu izpričala obsežnejše besedišče Hipolitovega slovarja in poudarila slovarnikovo iskanje še drugih poimenovalnih možnosti k latinski iztočnici ter nagnjenje k besedni tvorbi.

3.2 Iz primerjave obeh izvirnikov slovarjev po črkah b, n, t latinskih iztočnic je ugotovljivo, da je od skupno izpisanih 616 geselskih člankov s sopomenskimi nizi zapisanih v obeh slovarjih 70 %, samo v Hipolitovem 26 % in samo v Kastelec-Vorenčevem 4 %. Bogatejši besedni fond H slovarja je posledica doslednega prevajanja Frisijskega latinsko-nemškega slovarja³² brez izbora iztočnic, upoštevajoč več besednih vrst iste besedne družine in več podgeselskih zvez.

³¹Prim. geselske članke: *nemarnoft, linoba, traglivoft (Desidia); nemarnoft, linoba, vtraglivoft (Signitia); linoba, nemarnoft, vtraglivoft (Ignavia); nemarnoft, lenoba, vtraglivoft, šamuda (Negligentia); nedélavnoft, nemarnoft, traglivoft (Ocium, uel Otium); linoba, nemarnoft, otošhnoft (Otium); lenoba, vtraglivoft, lénoft, nemarnoft (Pigritia); lenoba, vtraglivoft, fanikernoft, flafti v'flushbi Bošhy (Acedia)*.

³²Vir za latinski in nemški del slovarja je bila Hipolitu novejša izdaja z dodatki vred

3.2.1 Prevladuje skupina z več ustrezniki v H (36 %); največ je takih, ki imajo skupen en ustreznik ali več, H slovar pa ima še dodatne sopomenke, npr. pri Torneo, uel Torneator ima KV le »draxlar«, H pa pod Tornator še tri slovenske tvorjenke: sukáviz, okróšhar, okrošhbar.

3.2.2 Geselskih člankov z manj sopomenskimi ustrezniki pri H je le malo (3 % – npr. pri Numerus H nima starinske slovenske besede *číslo ob števenje, število*).

3.2.2.1 Geselski članki z enakim številom ujemalnih ustreznikov (14 %) pričajo o sorodnosti prevajanja oz. o zgledovanju H pri KV slovarju, zlasti zaradi navajanja ustreznikov v istem vrstnem redu, zaradi ujemanja večbesednih poimenovanj in razlagalnih delov, npr. pri Taedium ima KV: nelušt, tošhliovft, vtragljivoft, otošhnoft, nevelizhanie, H: nelušt, toshliovft, vtragljivoft, otoshnoft, navelizhajne; pri Tomentum ima KV: strišhetina, oftriški od fuknà, ali klabúkou, katera se v' polšhtre deiva; H pa: strifhétina ali ostrifhki od suknà, ali klabúkou, katéra se v polšhtre déva, ipd.

3.2.2.2 Samo različne sopomenke v člankih obeh slovarjev nastopijo izjemoma, npr. pri Naphta ima KV: kamena olie, ali shveplu; H: smóla, strupénu ólje – prevod po nemških ustrezniki Pech, fergift öl.

3.2.2.3 Delno ujemanje ustreznikov nastopi zaradi različnega vrstnega reda ali glasovne, naglasne, pisne, besedotvorne variantnosti, ali pa je del ustreznikov obema slovarjema skupen, del pa različen, npr. pri Bucula – KV: ena teliza, ena junizhiza, kraviza; H: juníza, telliza, kráviza; pri Negotium – KV: opravilu, fháft, dolgovanie, negmah; H: opravylu, oprávik, shaft, stentájne.

3.2.3 Geselskih člankov, ki jih ima le H slovar, je četrtnina od vseh izpisanih; to so predvsem besedotvorne različice iztočnic in iztočnice iste besedne vrste z nekaterimi pri KV nezastopanimi besedotvornimi pomeni, npr. za vršilca dejanja, glagolsko dejanje na -atio, mesto dejanja in predvsem modifikacijske tvorbe: Botanicus. fhéliszhnik, fhéliszhar; Novatio, novina, novlejne, ponovlejne; Typographeum, bukvéna drukaríja, bukvénu stiskanie, ftiskarýa; Tubulus, májheni vodéni róriki, ali zevý. Nekaj je tudi splošnih in strokovnih slovarskih iztočnic, npr. Terrenum, defhélla, fémla; Telescopium, en perspectív, dálni glash, gláshna zev, gledálnik.

3.2.4 Geselskih člankov s sopomenkami le v KV slovarju je le 4 %. Gre za besednozvezno iztočnico s prilastkom (Nomen adiectivum, pervershenu, ali perloshenu imè), za pomanjševalnico (Narratiuncula, enu maihinu perpovedanie, ali pravlenie) ali posebni izraz (Banaufuf, en gmain délaviz, ali antverhar).

celotnega Frisijevega latinsko-nemškega in nemško-latinskega slovarja, verjetno iz l. 1709 (o tem gl. A. Breznik, n. d., 135–136). Po latinski predlogi J. Frisija je prevedel tudi Orbis pictus J. A. Komenskega (o tem gl. Leksikon CZ Slovenska književnost, Ljubljana, 1982, 111).

3.2.5 Iztočnice z večpomensko zgradbo razkrivajo različne vrste ujemanj in razločevanj po pomenkah v obeh slovarjih (13 %), največ je dvopomenskih, precej manj tripomenskih in dve štiripomenski, npr. pri Tenuitas ima KV: tanzhina, tankúft, H pa: tenzhîna, tenkúft. vbúshtvu. révnost. májzenost; pri Nervus ima KV: kita, šhyla: tudi šhpringar, klada: tudi kripkoft, inu premošhenie, H pa: Kyta, fhyla /.../ 2 /.../ kraft, muzh /.../ 3. /.../ kláda, rínka, shpringar /.../ 4. /.../ kripkuft, premoŕhejne /.../. Povezave so najrazličnejše, ujemale v eni pomenki, z večjim številom ustreznikov pri H in manjšim pri KV oz. s pomenko pri H in brez nje pri KV. Večkrat je druga (tretja) pomenka navedena le pri H, pri prvi pa imata oba iste ustreznike oz. jih ima H več kot KV, npr. pod iztočnico Nubes ima KV le: oblák, H pa: en oblák. fháloft. mnófhiza, tropa.

3.2.6 H slovar vsebuje več besedotvornih variant kot KV, tako izpeljank z istim besedotvornim pomenom in različnimi (zlasti priponskimi) obrazili ter večje število zloženek pod vplivom nemške predloge in iz slovarnikovega veselja do tvorjenja besed. Hipolit je ob razlagi pogosto zapisal tudi ustrezno tvorjenko (4 % – npr. pri Natator: pláviz, pláutnik, katéri pláva, ali plavuti [KV: kateri plava]; Tonstrix: brítbarza, brívka, brívshiza [KV: katera ftrishe]).

Pri izpeljankah z istim besedotvornim pomenom je Hipolit uporabil variantna sopomenska priponska obrazila, npr. za vršilca dejanja -avec, -enik, ščnik: Nunciator, sporozháviz, ofnaníováviz, ofnaníenik, ofnanszhnik; za ženski par moškemu je opazno poleg običajnih -ica, -(av)ka, -arca še posebno obrazilo -avščica, npr. piskávshiza, trobentarza, pizshiza [KV: piskauka].

3.3 Primerjava slovenskih ustreznikov iz dela kartoteke, urejene po slovenski abecedi,³³ je zajela sto enot samostalniških geselskih besed od *sablja* do *selstvo* (vključno z besedotvornimi različicami). Izida primerjave ne moremo posploševati, je pa ilustrativen, saj poudari številčnost besedja v H slovarju in uvajanje novih tvorjenk.

Skupnih slovenskih ustreznikov je 39 % in predstavljajo del splošne predmetnosti (npr. salo, samota, samogoltnik, sapa, sedež, seganje ipd.). Več kot polovico jih navaja le H slovar: poleg številnejših izpeljank za različne besedotvorne pomene, npr.: sadilec – vršilec dejanja; sadež – dejanje 'sajenje', rezultat dejanja 'nasad'; sadišče – dejanje (lat. Satus) in mesto dejanja (lat. Seminarium), ima več besedotvornih različic (izpeljank z različnimi obrazili: npr. sadilec, sadec, sajavec, nasajavec, obsajavec, zasajavec; sajenje, zasad, zasajenje, sadišče, sadistvo, sajstvo). Več je tudi zloženek in izpeljank iz zloženek s predpono *samo-* v prvem delu, npr. *samogospodovalec*, *samogovernalec* 'monarh'; *samoočesnik*; *samokupčija*, *samokupec* (Monopola, Monopolium); *samostališče*, *samostanje* v pomenki 'bit, substanca' ob izrazih: bitje sleherne reči, bitnost, bitščina, stanina, samostavnost, samostavščina ene reči, ena stanovitna reč;

³³ Kartoteki Kastelec-Vorenčevega in Hipolitovega slovarja po slovenskih geselskih besedah sta delo prof. J. S t a b e j a pri Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

samozver z razlago »ena velika sverjázhina«; *samovoljnost* 'prostovoljnost' ob izrazih: prostovoljnost, frajvoljnost, slobodnost, slobodščina (*Liberalitas*).

Samo v KV slovarju je zapisanih šest izrazov: izposojenka *salža* (lat. *Salsa*); *samopaš* (lat. *Solivagus*); izposojenka *sapon* (it. *zappone*); *satrarc/satarc* 'šetraj'; *salbij* 'žajbelj' in *sad* (lat. *Fructus*).

Tudi v tej primerjavi je poudarjen Hipolitov delež pri nastajanju novih tvorjenk. Obenem je z njo možen vpogled v raznovrstnost pomenov pri slovenskih večpomenskih besedah in v razvejanost sopomenk v različnih geselskih člankih.

4 Sklep

Razčlenitev samostalniških sopomenk v latinsko-slovenskem rokopisnem Kastelec-Vorenčevem slovarju iz začetka 18. stoletja je izpričala obsežnost (delno) pomensko ujemalnega slovenskega besedja v slovarskem delu, za katerega je značilno, da se ob prevzetih besedah enakovredno uveljavljajo stare domače narečne besede in nastajajo številne nove, knjižne tvorjenke, pod vplivom ustreznikov v tujejezičnih slovarskih predlogah kot njihov (dobesedni) prevod, ali pa s samostojnim tvorjenjem; večina jih ostaja zapisanih le v slovarju, nekatere pa so se ohranile vse do danes.

Hipolitov trijezičnik, ki je v veliki meri zajel besedišče Kastelec-Vorenčevega slovarja, zavzema vidnejše mesto po svoji obsežnosti, sistematičnem uvajanju slovenskih poimenovanj tudi tam, kjer ima Kastelec-Vorenčev slovar le razlage, po iskanju alternativnih možnosti za isti ali bližnji pomen tujejezične iztočnice, po pomenskem niansiranju, novotvorbi, kopičenju besedotvornih različic in upoštevanju večpomenske zgradbe latinskih iztočnic in še po čem ter sodi v vrh slovenskega slovaropisja s tujejezičnim izhodiščem.

Oba sestavljavca slovarjev, Kastelec in Hipolit, sta opravila ogromno in pomembno prevajalsko, hkrati pa tudi zbirateljsko delo, saj sta ob upoštevanju besedne dediščine svojih predhodnikov iz 16. stoletja vnesla v slovarja slovensko izrazje iz različnih zemljepisnih in strokovnih področij ter ustvarila vrsto novih, ne vedno uspešnih in prodornih, poimenovanj ter tako prispevala k rasti slovenskega izrazja in besedja sploh.

SUMMARY

The earliest Slovene word registers and dictionaries in the 16th and early 17th centuries contained synonyms of a special kind: dialectally differential terms for identical concepts, because the bulk of Slovene synonyms was due to the dialectal differentiation of the Slovene lexicon.

The analysis of substantival synonyms contained in Kastelec-Vorenc's dictionary from the first decade of the 18th century shows a true picture of the Slovene lexicon of the time, the dependence of the dictionary on its foreign model notwithstanding: old native dialectal words were gaining ground side by side with borrowings, and numerous neologisms were made either independently or under the influence of the entries in foreign dictionaries.

Among Slovene dictionaries compiled on the basis of a foreign model, Father Hipolit's trilingual dictionary, drawing heavily on the lexicon contained in Kastelec-Vorenc's dictionary, occupies a major place due to its comprehensiveness, a systematic introduction of Slovene designations even where Kastelec-Vorenc's dictionary had mere explanations, a persistent search for alternative equivalents, a sense of semantic nuances, a versatility in coining new terms, an extensive accumulation of derivational variants, a consideration for the polysemy of headwords, etc.

Both compilers, Kastelec and Hipolit, did an enormous and extremely important lexicographic job: while fully respecting the heritage of their 16th century predecessors they also contributed newly registered Slovene words from different geographic and technical areas as well as a number of their own formations, often, though not always, quite successful and vigorous. The two lexicographers greatly assisted in the growth of Slovene terminology and general lexicon.

LITERARNA VEDA, TEORIJA POMENA IN UMETNA INTELIGENCA

Današnji pomen knjige Denisa Poniža Slovenski jezik, literatura in računalniki

Pregleduje se teorijo pomena, ki jo Poniževa knjiga implicitno vsebuje, in se jo sooča z novejšimi teorijami v umetni inteligenci, kognitivni znanosti in filozofiji jezika. Sklep pregleda je, da trenutno stanje raziskav v teh vedah ne more pritrrditi viziji Denisa Poniža o novi paradigmi v literarnih raziskavah.

The theory of meaning implicitly contained in a 1974 book by Denis Poniž is confronted with more recent theories in the areas of artificial intelligence, cognitive science and philosophy of language. It is concluded that the present state of research in these areas cannot confirm Poniž's vision of a new paradigm in literary research.

O Uvodne pripombe. Opozoriti se želi na aktualnost knjige o literaturi in računalnikih, ki je sicer izšla že leta 1974, a je pisana tudi za današnji čas, ko so postali osebni računalniki vsakdanje delovno orodje v humanistiki in tako v literarni vedi. Predvsem bi želeli pregledati teorijo pomena, na kateri temelji, in jo soočiti z nekaterimi novejšimi pogledi v umetni inteligenci in filozofiji jezika.

Vizija nove znanosti v knjigi o računalnikih in literaturi je temeljila na sistemski ali kontrolni teoriji oz. kibernetiki. O kibernetiki na tem mestu ne bomo govorili, dovolimo si le pripombo, da kibernetika bržčas ne more zastopati nove paradigme, ki je vedno svetovnonazorska, estetska in filozofska zadeva. Kibernetika kot znanost je predvsem matematična teorija, ki povezuje vhodna in izhodna stanja sistemov (po načelu t. i. feedbacka), ki vplivajo eno na drugega do znanih stopenj z znanimi zakasnitvami, vse skupaj pa je izraženo z diferencialnimi enačbami kot funkcija časa (Haugeland 1985). Današnje prepričanje je, da kibernetika ne more razložiti človekovega mišljenja, sklepanja in vedenja nasplošno, ker percepcija, sklepanje, načrtovanje in vedenje niso kvantitativni pojmi. Veda, ki se danes ukvarja s problemi mišljenja, je umetna inteligenca kot inženirski komplement kognitivne znanosti. Razlika med kibernetiko in umetno inteligenco (UI) je vzporedna razliki med nevrofiziologijo in kognitivno psihologijo. Izhodišče prve so umetni nevronske procesi, slednja pa se ukvarja s pojmi in relacijami na višjem mentalnem nivoju. Prva uporablja kontinuirano, druga diskretno matematiko, posebej simbolno logiko in formalne gramatike, kar ustreza njenemu pojmovanju jezika kot sestava diskretnih elementov, medtem ko se kibernetika z naravnim jezikom niti ne ukvarja. Simpatije do kibernetike pa so v knjigi predvsem estetske narave. Konkretno opravljeno delo, statistična analiza nekaterih slovenskih besedil in poskus generiranja slovenskih besed in pesmi sodi namreč že v UI in ne v kibernetiko.

Denis Poniž postavlja nasproti tradicionalni literarni vedi, v tistem času usmerjeni v imanentno in fenomenološko-eksistencialno interpretacijo, novo znanost, ki naj bi bila totalno veljavna in univerzalna, njeni izsledki stoprocentno

pravilni in objektivni, to pa na podlagi enoumnega in objektivnega jezika, matematike. Literarni problem bi se prevedel v formalni jezik, razrešil s pravili logičnega sklepanja, rešitve pa bi se preverile najprej na izbranih primerih in nato uporabile na ostalem gradivu. Ker je teorija totalno veljavna in univerzalna, izključuje eventualne sočasne literarne teorije. Vsi problemi, ki niso prevedljivi v matematični ali kak drugi formalni jezik, so vnaprej izključeni iz nove literarne znanosti.

Tako pojmovanje znanosti je lastno pozitivističnim teorijam znanosti, ki empirične teorije, in za empirično teorijo Denisu Ponižu tudi gre, vidijo kot razrede stavkov (matematična logika in formalne gramatike kot glavno orodje pozitivistične analize se ukvarjajo predvsem s stavki), ki govorijo o objektivni stvarnosti. Njihova resničnost je empirično preverljiva, relacije med stavki pa se pokažejo z matematičnim aksiomatskim sistemom, ki zagotavlja popolnost in koherentnost teorije.

To naziranje je današnja teorija znanosti problematizirala vsaj z dveh vidikov. Prvi je formalnega značaja in postavlja matematični logiki in UI omejitve v podobi Gödlovega dokaza o neodločljivosti nekaterih teoremov, kar se nanaša na aksiomatsko popolnost, in Churchove hipoteze, ki reducira moč klasičnih računalnikov von Neumannove arhitekture (kakršni so tudi vsi osebni računalniki) na moč Turingovega stroja. Gödlov dokaz govori o tem, da je v vsakem aksiomatskem sistemu moč najti pravilne oz. resnične trditve, ki pa jih ni mogoče dokazati oz. izpeljati iz aksiomov v končnem številu korakov. Churchova teza pa pravi, da nekaterih logičskih in matematičnih problemov ne moremo rešiti z računalniškimi algoritmi, tj. z determinističnimi postopki, ki jih mehanično ponavljamo, dokler ne pridemo do zelene rešitve. Absolutno veljavnost znanstvenih teorij pa danes spodbijajo tudi raziskave v zgodovini in teoriji znanosti (Stegmüller 1976 in 1979). Teorije so verjetno zaprti pojmovni sistemi z določeno formalno, matematično strukturo in množico vnaprej predvidenih »empiričnih« modelov, ki jih lahko razložijo. Izraz empirični je v narekovaju zato, ker v resnici nikoli nimamo opravka s čistimi dejstvi, ampak jih vedno gledamo v luči kake teorije ali kompilacije teorij ali pa jih celo ne vidimo, če jih teorije ne predvidevajo. Vedno je namreč teorija tista, ki določa, kaj bomo opazovali. To pa pomeni, da ne raziskujemo predmetov, kakršni so sami na sebi, niti niso preverjanja izsledkov povsem empirična, ker so že sami pojmi, s katerimi predmete opisujemo, *teorijsko obremenjeni*. Ta teza je posledica zgodovinskih spoznanj, da nove teorije oz. nove znanstvene paradigme nastajajo ob spremembah filozofskih, religioznih, metafizičnih, estetskih nazorov v socialnih in kulturnih, življenjskih okoljih znanstvenih skupin. Tako se formirjo tudi take vede, kot je fizika, ki je tradicionalno vzor objektivne izkustvene znanosti (Forman 1971) in enako velja seveda tudi za humanistiko. Apriorizem, idejni sinkretizem ipd., kar Denis Poniž očita tradicionalni literarni vedi, so torej do neke mere imanentni filozofskim izhodiščem vsake znanosti na začetnih stopnjah njenega razvoja.

Posebej problematična pa je v knjigi o literaturi in računalnikih misel o matematiki kot univerzalnem jeziku znanosti, kar so stare sanje racionalistične

filozofije in so jih zadnji gojili nekateri semiotiki in kibernetika, dva vira omenjane knjige. Zastavlja se namreč načelno vprašanje, ali narava predmeta literarnovednega raziskovanja dopušča formalizacijo in prevajanje v matematični jezik (prim. Bjelčevič 1989). Mnoga vprašanja v literarni vedi so namreč pragmatične narave; to so predvsem vprašanja literarne recepcije in interpretacije, vprašanja pomena in smisla literarnega besedila. Njihovi pragmatičnosti se želi knjiga ogniti (ali jih celo zanikati) z raziskavami materialne podobe jezika literarne umetnine, ki bi jo bilo mogoče zajeti z empirično-matematičnimi metodami. Njen avtor zastopa mnenje, da je pomen in literarnost mogoče določiti na zgolj tekstualni ravni, kar je edini možni domet literarne vede kot znanosti. Čeprav sta skoraj dve tretjini knjige namenjeni statističnim raziskavam glasovne podobe izbranih slovenskih besedil, nas je najbolj zanimala problematika, ki jo odpira zadnje poglavje, ali in do katere mere je mogoče s pomočjo formalnih gramatik opisati naravni jezik in umetniške kreativne procese, ter problem razumevanja naravnega jezika pri računalnikih.

1 Racionalistična teorija pomena. Na prvi pogled tako različni panogi, kot sta UI in literarna veda, imata vendar neko stično točko, teorijo pomena. Le ta je filozofsko jedro umetne inteligence. Vsaka literarna teorija in literarna zgodovina pa tudi predpostavlja ali celo eksplicira neko teorijo pomena.

Kakšno vlogo ima pomen v UI in kaj je UI? Njenih definicij je več. Marvin Minsky, eden od oblikovalcev njene sodobne podobe (začetki sežejo k Hobbesu in Descartesu v 17. stoletje), je za inteligentnega označil stroj, ki bi izvrševal take naloge, za katere bi bila potrebna inteligenca, če bi jih opravljal človek. Za nas bolj primerna je Feigenbaumova definicija (cit. v Born–Lechleitner 1988), da je UI del računalniške znanosti, ki se ukvarja z oblikovanjem inteligentnih računalniških sistemov, tj. sistemov, ki kažejo lastnosti, katere mi povezujemo z *inteligenco* v človeškem vedenju — tj. razumevanje jezika, učenje, sklepanje, reševanje problemov itd. Še druga pa pravi, da je UI preučevanje človeških mentalnih sposobnost z uporabo računalniških modelov. Feigenbaumova opredelitev, ki nam največ pove, tudi že nakazuje osnovne probleme UI — razumevanje oz. obdelovanje naravnega jezika (Natural Language Understanding oz. Processing) in predstavljanje vedenja (Knowledge Representation). Kaj je vedenje in mišljenje, kaj je pomen? Kaj imajo ljudje v glavah, kadar vedo nekaj? Ali lahko vse vedenje izrazimo v besedah? Kako je vedenje povezano s svetom? Kakšna je povezava med zunanjim svetom, vedenjem in jezikom, s katerim izražamo vedenje o svetu? Kako je znanje organizirano in v kakšni obliki spravljeno v naših spominskih centrih? Kako se to znanje aktivira?

Po osrednji zahodnjaški tradiciji je mišljenje racionalno obdelovanje simbolov oz. idej. Računalnikovo delo je temu zelo podobno — on obdeluje poljubne znake (tokens) in če lahko tem znakom pripišemo določen pomen, dobimo stroj, ki misli. Kdo ali kaj je tisti, ki simbolom pripisuje pomen, kje v človeških in strojnih možganih se ta interpret nahaja, pa je sodobna inačica znanega in neresljivega filozofskega problema povezave med duhom in telesom.

Za rešitev filozofskih razprav o tem, kaj je mišljenje, razumevanje jezika, po-

menjanje, je Alan Turing leta 1950 predlagal praktičen kriterij, po katerem za razumevanje naravnega jezika zadošča posnemanje uporabe tega jezika, ki mora biti uspešno do te mere, da povprečen govorec ne loči posnemovalca-stroja od človeškega sogovorca (Turing 1990). Taka praktična usmeritev je po eni strani vodila do razvoja ekspertnih sistemov na nekaterih področjih medicine, kemije, matematike, po drugi strani pa do računalniških programov, ki so sposobni razumeti (v smislu, da so sposobni odgovarjati na nekatera vprašanja), parafrazirati in tudi pisati (ustvarjati) preproste zgodbe v naravnem jeziku. Primera programov, ki pišejo zgodbe, sta TALE—SPIN in UNIVERSE. Seveda pa je to še daleč od kompleksnega razumevanja, kakor ga pojmuje v literaturi. Zdajšnji računalniki so še vedno omejeni na zelo majhen del sveta, v katerem lahko rešujejo čisto določene probleme.

Na vprašanje, kaj je jezik in kako je povezan s svetom, odgovarja *racionalistična tradicija* z opredelitvijo jezika kot sistema simbolov, ki se združujejo v vzorce, strukture in te zastopajo stvari, lastnosti in relacije v svetu. Če to povežemo z empiristično definicijo znanosti, ki smo jo omenili na začetku, dobimo naslednjo podobo jezika in pomena:

1. Stavki govorijo o svetu in so bodisi resnični ali neresnični.
2. Vsebina in pomen stavkov sta odvisna od besed in od struktur, ki le-te zlagajo v stavke.
3. Besede označujejo stvari, lastnosti in relacije iz realnega sveta.

To misel, da je pomen stavka proizvod njegovih sestavnih delov in jezikovnih pravil za tvorjenje nizov, je prevzelo tudi strukturalistično jezikoslovje, ki opisuje jezikovni sistem preko pojma opozicije: vsak element je definiran preko razlikovanja z ostalimi elementi, razlikovalne lastnosti pa določajo pomen. Pomen je torej določen z relacijami znotraj niza. Ta teorija je bila sprva uspešna v fonologiji in je kasneje posplošena in uporabljana za opis višjih enot jezika. Vsaka jezikovna izjava ima obliko ogrodka z »režami«, ki jih zasedejo elementi določenega razreda »polnil« od fonemov, morfemov in besed do samostalniških in glagolskih fraz. Pomen in uporaba posmeznega jezikovnega elementa sta izčrpana intenzionalno, z določanjem njegovih bistvenih lastnosti (npr. beseda *dekle* pomeni ženska, 14 do 24 let, neporočena itd.) in ekstenzionalno, z naborom vseh možnih »rež«, ki jih lahko zapolni. S tem je pomen povsem določen s strukturo.

Tako je izhodišče Poniževe računalniške literarne vede. Relevantnost konteksta za pomen je izključena, besede in stavke se obravnava v njihovem *dobesednem pomenu*. Odtod je zlahka priti do predpostavke, da je mogoče vsak stavek oz. poved prevesti v kakega od formalnih jezikov, npr. predikatni in stavčni račun formalne logike. Formalna logika ali kak podoben umetni jezik je po mnenju Denisa Poniža primerno sredstvo ne le za opis, ampak tudi za generiranje zlogov, besed, povedi in večjih besedil v naravnem jeziku. V predikatnem in stavčnem računu so namreč definirana pravila sklepanja, ki so zaradi izenačenja govora in mišljenja v mnogih formalističnih teorijah jezika na začetku razvoja UI veljala potem tudi za pravila mišljenja. Če je mogoče

formalizirati pravila mišljenja, je mogoče formalizirati tudi neko mentalno sposobnost, ki jo imenujemo kreativno mišljenje. Brž ko je dana ta možnost, pa je simuliranje kreativnega akta in ustvarjanje npr. literarnih besedil s pomočjo računalnika samo še praktičen inženirski problem. To je lok sklepanja v knjigi Slovenski jezik, literatura in računalniki. Njen avtor sicer zatrjuje, da računalniki ne morejo pisati poezije, kar je verjetno intuitiven odpor do izenačenja stroja in osebe, lahko pa razložijo literarno ustvarjanje. Mi bomo na koncu zagovarjali nasprotno tezo, da še tako dobra gramatika ne ustvarja pomena, da je pomen osnovna enota analize recepcije, ustvarjanje novih pomenov pa ena od določujočih lastnosti literature, ki je ni mogoče modelirati.

2 Sheme za predstavljanje vedenja. UI in kognitivna znanost sta razvili več shem za opis in razlago mišljenja, razumevanja jezika in pomenjanja. Te t. i. reprezentacijske sheme oz. sheme za predstavljanje vedenja oz. znanja so predikatni račun formalne logike, semantične mreže, teorija konceptualne odvisnosti (Conceptual Dependency Theory), sheme, okviri, skripti, analoški predstavniki sistemi, proceduralni predstavniki sistemi in še nekatere druge. Prvih šest spada med t. i. propozicijske predstavne sisteme, po katerih je znanje predstavljeno kot množica propozicij, ki se jih da zajeti v formalno obliko. Analoški predstavniki sistemi poskušajo opisati percepcijo kontinuiranih procesov v svetu (tok tekočin, slikovne predstave itd.). Proceduralni predstavniki sistemi razlagajo vedenje, ki ni vedenje o nečem, ampak obvladanje spretnostnih aktivnosti, kot je npr. že govorjenje ali pa metanje žoge na koš. Nas bojo zanimali propozicijski predstavniki sistemi, ki zajemajo literarno percepcijo in kreacijo. Procesni razumevanja, ki jih ti sistemi predpostavljajo, se delijo na gramatično osnovane (grammar-based) in vedenjsko osnovane (knowledge-based), glede na to, ali poteka razumevanje na leksikalnem in stavčnem nivoju, ali pa je treba za to v spomin priklicati določene bloke znanja.

Vsi propozicijski predstavniki sistemi si delijo skupno prepričanje, da je objektivna realnost sestavljena iz logično povezanih objektov in lastnosti. Vsak objekt in vsaka lastnost sta sestavljena iz osnovnih elementov in za vsakega od teh elementov obstaja simbol v naših predstavah oz. znanju. Tako znanje lahko izrazimo v obliki enostavnih stavkov oz. propozicij in se zato imenuje *propozicijsko*. Z enostavnimi stavki se ukvarja predikatna logika. Propozicijska teorija pomena se omejuje na trdilne (deklarativne) izjave; pomen teh izjav je *dobeseden*. Iz nje so izključene vse performativne izjave, metafora, ironija ipd. Predikatni račun formalne logike lahko opiše preproste stavke kot *Muri je pes*. Zveze stavkov pa obravnava stavčni račun. Ta predpisuje tudi pravila sklepanja oz. izpeljevanja novih stavkov iz že obstoječih, kar omogoča izvesti tudi zelo zapletene dokaze; klasična formalna logika je namreč uporabna predvsem kot teorija dokaza.

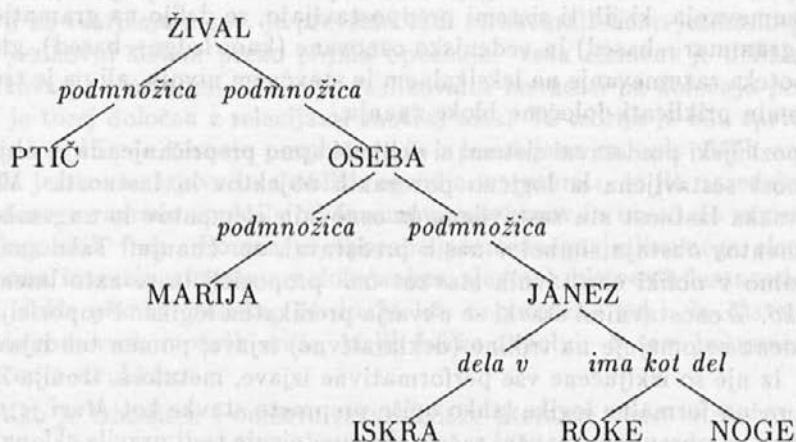
Po mnenju psihologov, nevrobiologov in logikov samih pa proces logičnega dokazovanja ne ustreza načinu človekovega razmišljanja in sklepanja. Logičen dokaz je dosledno zaporeden in zapleten proces, čas reševanja problemov narašča eksponentno, človek pa je pogosto sposoben nekatere probleme reševati zelo hitro in, kakor radi rečemo, intuitivno. Tako mišljenje temelji na vzpore-

dnem obdelovanju podatkov v različnih območjih človeškega spomina hkrati.

Druga omejitev pri privzemanju orodij formalne logike za opis naravnega jezika je trdilna narava logičskih stavkov. V logiki ni vprašalnih ali velelnih stavkov, ni performativov. Nadalje so sredstva za povezovanje stavkov med seboj omejena, najvažnejši logični vezniki pa so: *in, ali, ni res, da ... , če ... , potem ... , če in samo če (čče)*, ni pa veznikov *potem, zato, čeprav*, itd. Dalje poznamo v predikatni logiki štiri števniko (kvantifikatorje): *nekateri, vsi, noben, vsak*, ne pa števnikov *veliko, malo, mnogo, pol* ipd. Poleg tega se vse rabe logičskih veznikov in veznikov naravnega jezika ne pokrivajo. V logiki je stavek *Če imajo sloni krila, je $2+2=5$* povsem pravilen, ker resničnost veznika *če ... , potem ...* ni vzročno definirana. Podobna neujemanja veljajo tudi za nekatere druge veznike.

Formalna logika je bilo prvo sredstvo, po katerem so segli v UI za predstavljanje znanja in opisovanje naravnega jezika. Zaradi njene skromne zmogljivosti na tem področju so začeli razvijati sheme, ki bi zajele take vidike mišljenja, kot je asociativnost, shranjenost znanja v enotah oz. paketih, pomembnost konteksta za razumevanje in podobno.

Primer take sheme so semantične mreže. Te predstavljajo znanje v obliki usmerjenih grafov z imenskimi vozli, ki so med seboj povezani z določenimi relacijami. Vozli predstavljajo pojme, ki si jih delijo člani ene jezikovne in kulturne skupnosti, relacije pa stalne povezave med njimi. Pojma JANEZ in OSEBA sta povezana z relacijo JE, pojma OSEBA in ŽIVO BITJE z relacijo PODMNOŽICA ipd.

Oba opisana predstavnata sistema, predikatna logika in semantične mreže, temeljita na kompozicijskem gledanju na pomen, kjer je pomen celote vsota pomenov posameznih delov. To teorijo pomena zastopata deloma tudi zgodnji Chomsky in John Backhus (vodja projekta FORTRAN), ki sta svoje formalne gramatike gradila na osnovi logike in na katera se sklicuje oz. katerih gramatike uporablja za generiranje besedil tudi Denis Poniž.

Omenjene gramatike se ukvarjajo z dvema vidikoma jezika, sintaktičnim in semantičnim. Gramatika zagotavlja pravila za izražanje pomena v nizih

besed, semantika pa se ukvarja s pomenom na sebi, kakor sledi iz elementov in pravil, ki jih povezujejo. Razumevanje pomena je za semantiko proces, ki poteka od spodaj navzgor, je gramatično osnovan, kakor smo maloprej rekli. Fonemi sestavljajo zloge, zlogi besede, te se vežejo med sebo s standardnimi povezavami in podobnimi pravili v stavke. To je kompozicijsko načelo (Colomb in Turner 1989), ki usmerja tudi raziskave v knjigi o slovenskem jeziku, literaturi in računalnikih.

Podobna semantičnim mrežam je teorija konceptualne odvisnosti. Roger Schank, avtor te in prejšnje teorije o semantičnih mrežah, je menil, da se vse prihajajoče informacije shranjujejo v obliki osnovnih pojmov. Schank je napravil seznam enajstih osnovnih dejanj, sprememb stanj, instrumentalnih dejanj, mentalnih dejanj (gibati, govoriti, izločati, zagrabit, fizičen in mentalen prenos), osnovnih stanj (zdravje, strah, lakota...), šestih vlog, ki jih igrajo osnovni elementi (igralec, objekt, instrument, sprejemnik...); tu so še proizvajalci podob (PP), ki zastopajo pomene konkretnih samostalnikov, in podobno. Da bi razumeli stavek *Marija joče*, si prikličemo shemo joka, kjer je Marija PP, ki IZLOČA (dejanje) SOLZE (objekt) IZ OČI (lokacija) itd.

Vsi trije sistemi, predikatni račun, semantične mreže in konceptualna odvisnost se ukvarjajo s pomenom besed in stavkov, pomen pa se gradi od spodaj navzgor. Tako je bilo stanje raziskav, ko se je pisala knjiga *Slovenski jezik, literatura in računalniki*. Leta 1975 so bile objavljene štiri hipoteze: teorija okvirov (frames), teorija shem, teorija skriptov in načrtov, jezik predstavlja vedenja (KRL — Knowledge Representation Language), ki so se ukvarjali z nadstavnim nivojem vedenja in pomena. S tem so želeli odpraviti probleme, ki jih semantičnim konceptijskim teorijam povzročajo izjave, ki se jih ne da enostavno zapopasti z dobesednim pomenom stavka in je za razumevanje treba priklicati kontekst, v katerem se pojavljajo. Zato so v računalniški spomin vgradili znanje v obliki okvirov, skriptov itd., ki so nekakšni modeli sveta, nekakšni mini svetovi.

Sheme so podatkovne strukture za splošne pojme, ki so podlaga objektom, situacijam, dogodkom oz. zaporedju dogodkov, dejanjem oz. zaporedju dejanj. Sheme so paketi informacij s spremenljivkami. Oglejmo si naslednjo zgodnico:

Peter je zaslišal sladoledarjev voziček, ki je prihajal po ulici navzdol. Spomnil se je denarja, ki ga je dobil za rojstni dan in stekel v hišo.

Pri branju takega besedila si ponavadi prikličemo v spomin shemo o sladoledarju, ki se vozi iz kraja v kraj in prodaja otrokom sladolede. V tej shemi so odnosi med osebami stalni, menjavajo pa se posamezniki, ki igrajo določene vloge. Take sheme ima človek že v spominu in se ob branju ali poslušanju aktivirajo, tako da ne prebiramo besedo za besedo danega besedila, ampak le prepoznamo in izpolnimo shemo.

Poseben primer shem za pogosto se pojavljajoča zaporedja dogodkov so skripti. Šolski primer je skript za obisk v restavraciji. Ko računalnik prebere stavek *Janez je šel v gostilno in naročil golaž*, ve, da je Janez lačen, da se bo v gostilni usedel za mizo, da ga bo postregel natakar, da bo po obroku plačal račun itd. To znanje je računalniku vgrajeno in je sposoben interpretirati

zgodbe, ki se nanašajo na dogodke v restavracijah, jih parafrazirati, odgovarjati na vprašanja o vsebini zgodb.

Ljudje pa razumejo tudi bolj abstraktne in manj stalne sheme, ker razumejo ciljno načrtovanje. Poglejmo primer: »Do plače sta bila še dva tedna, Janez pa je zapravil že ves denar. Toda tu je še vedno stric Marjan ... Janez je segel po telefonski imenik.« Pri prebiranju take zgodbe človek predpostavlja, da je stric rešitev denarnih težav, in predvideva, da se bo Janez podstopil nekaterih dejavnosti, s katerimi bo od strica izvlekel denar. Te sheme so podlaga ne le za razumevanje, ampak tudi za pisanje zgodb (npr. v programu TALE—SPIN).

Proces percepcije in pomenjanja, ki ga uvajajo sheme in skripti, potekajo od zgoraj navzdol. Pri branju razumljivih besedil ljudje ne vidijo črk kot ločenih enot, saj jih pri hitrem branju preletavamo hitreje, kot jih je mogoče prepoznati. Hitreje prepoznavamo zloge kakor foneme, besede kakor zloge in stavke kakor besede, kar vse kaže na to, da je branje proces, ki gre od zgoraj navzdol, od večjih enot, ki jih prepoznamo najprej in nato izpolnjujemo podrobnosti.

Okviri in sheme so alternative, ki jih je UI ponudila za opis tistega vidika jezika, ki ga teoretični jezikoslovci imenujejo pragmatika. Le ta pravi, da ni mogoče pomena (smisla) besed in stavkov zvesti na njihov dobesedni pomen. Kompozicijska semantika definira dobesedni pomen stavka kot povsem določen s pomenom svojih komponent in sintaktičnimi pravili. Pomen stavkov v indikativu je določen z množico resničnostnih pogojev, pod katerimi je določen stavek pravilen, in ta pomen je neodvisen od katerega koli konteksta ter intencije govorca. Zagovorniki pragmatike pravijo, da ni mogoče določiti, kaj je za koga v kakem kontekstu dobesedni pomen. To se vidi že pri tako preprostih primerih, kot je beseda *voda*. Za kemika je voda dva atoma vodika in en atom kisika, za beduina v puščavi je simbol preživetja, za poplavljenca pa ravno nasprotno. Kako določiti vse okoliščine, v katerih se pojavlja *voda*? Kako je mogoče določiti resničnostne pogoje oz. dobesedni pomen stavka *Ti si smetana v moji kavi*? Austin pravi, da v večini primerov ne moremo govoriti o resničnih ali neresničnih izjavah, ampak le o posrečenih in neposrečenih. Te upoštevajo ali pa kršijo t. i. konverzacijska pravila, ki jih je podal Paul Grice:

1. Ponudi toliko informacije, kot je primerno in koristno.
2. Ne govori neresničnih reči, ki jih sam ne verjameš.
3. Bodi relevanten (drži se teme pogovora itd.).
4. Bodi jasen, razločen, kratek itd.

Kršenje teh pravil je za Gricea znak, da govorec uporablja ironijo, metaforo, performative ipd. Ironija je primer govora, ki očitno krši drugo maksimo. *To si pa zelo lepo naredil* reče oče otroku, ki je polil mleko po preprog. Stroj, ki mu vgradimo konverzacijske maksime, naj bi izjavo prepoznal kot ironijo. Večje težave pa bi imel stroj z izjavo *Zdi se, da dežuje*, ko v resnici dežuje. Griceov namen je bil, z uporabo pragmatične analize priti do dobesednega pomena stavkov, do propozicij, ki bi jih na naslednji stopnji lahko obdelali s formalno logiko.

Podobno kot za ironijo se resničnostnih pogojev ne da navesti za cel razred izjav, ki jih imenujemo performativi. To so stavki, ki ne opisujejo nekega stanja stvari, ampak z njihovim izrekanjem opravljamo neko dejavnost: ukazujemo, grozimo ipd. Poleg neposrednih performativov, kot je npr. *Zapri okno*, ki ga očitno ne moremo vrednotiti kot resničnega ali neresničnega, pa obstaja cela vrsta posrednih performativov. Z izjavljanjem *Hladno je* ne opisujemo stanja stvari (to je lokucijski aspekt performativa), ampak želimo, da naš sogovornik zapre okno (ilokucija). Za razumevanje takih stavkov je potrebno poznati namen (intencijo) govorca.

Naslednji razred stavkov, ki niso resnični ali neresnični po kriterijih dobesednega pomena, so stavki, ki izražajo propozicijsko naravnost. To so izjave tipa *mislim, da P*; *hočem, da P*; *prepričan sem, da P* ipd. Tukaj vrednosti P-ja ne moremo določati zunaj propozicijske naravnosti. S temi problemi se ukvarja posebna veja logike, intencionalna logika.

Za nas pa je posebej zanimiv problem, kako postaviti pravila za razumevanje metafore. Metafora je stalni problem vseh filozofskih semantičnih teorij. Donald Davidson pravi, da »pomenijo metafore to, kar pomenijo besede v svoji najbolj dobesedni razlagi« (Davidson 1979). Pogosto pojmujeemo metafore kot izjave v prenesenem pomenu, ki jih je mogoče zvesti nazaj na izvirni pomen. J. G. Carbonell (cit. v Sowa 1984) predlaga naslednje korake za prepoznavanje metafor z računalnikom:

1. Analiziraj stavek dobesedno. Če ne moreš napisati kanoničnega grafa,¹ t. j. če ne spada v osnovne sheme sveta, potem je lahko metaforičen.
2. Preglej katalog splošnih analogij (metafor), da najdeš izvirno shemo za pojme v stavku.
3. Preveri, ali lahko konceptualen graf, ki predstavlja dani stavek, izpeljemo iz izvirne sheme.
4. Če najdeš ustrezno interpretacijo, si zapomni izvirno shemo, ker se bo verjetno še pojavila v dani zgodbi ali pogovoru.

Naše mnenje je, da gornji algoritem ne more ustrezno zajeti metafore. Poleg tega, da se ne strinjamo s pojmom metafore kot okrasnega jezikovnega sredstva (alternativen pogled na metaforo bomo predstavili v naslednjem poglavju), mu naslavljam vse tiste splošne načelne ugovore, ki se tičejo formaliziranja človeškega znanja in računalnikove sposobnosti razumevanja pomena. Katere so splošne sheme sveta? Kako so oblikovane — kot propozicije, okviri, skripti ali še kako drugače? Ali je vse človekovo znanje moč formalizirati? Ali lahko rečemo, da računalnik razume ali celo zmore pisati besedila v naravnem jeziku? Ali ni programer tisti, ki v računalnikov spomin vgrajuje bazo znanja in je torej tudi tisti, ki interpretira simbole, katere računalnik obdeluje?

¹Kanonični grafi so podmnožice konceptualnih grafov, ki so logične forme za izražanje povezav med osebami, stvarmi, lastnostmi, dogodki. Določeni grafi so primarni, kanonični, ki v človeku nastanejo s percepcijo, z vpogledom ali pa z izpeljavo iz drugih kanoničnih grafov.

Zdi se, da niti logika in semantične mreže, niti hipoteze o okvirih, skriptih itd. ne morejo ustrezno razložiti celotnega procesa mišljenja, sklepanja, shranjevanja in priklica znanja. Nekateri jezikoslovci (Lakoff, Johnson, Turner) in filozofi (Searle, Dreyfus) menijo, da s pripisovanjem sposobnosti razumevanja (mišljenja) računalnikom zamenjujemo *pomen z gramatikami pomena*. Ali lahko dobra gramatika že sama po sebi zagotovi pomen, ali kakor pravi formalistični moto: *Poskrbi za sintakso in semantika bo poskrbela sama zase* (Haugeland 1985)? Kako naj računalnik interpretira zgodbo o odhodu dekleta v restavracijo, kjer se sreča s prijateljem in s katerim se ob večerji pogovarjata tudi o poslovnih odnosih njunih firm? Kot večerjo v restavraciji, kot zapeljevanje, kot poslovno srečanje? Kateri okvir ali shemo naj izbere? Ali računalnik razume pojme dekleta, večerja, zapeljevanje? Mnogi menijo, da ne; da računalnik simbole, ki zastopajo te pojme, samo ustrezno razvršča na podlagi danih mu gramatik, pomen pojmov pa razumejo samo ljudje. Sintaksa in semantika sta sicer res neločljivi, kakor pravi formalistični moto, toda le pri človeku. Ljudje dodajajo gramatiki nivo, funkcionalni nivo duha, kjer nimamo opravka le s simboli, ampak s pojmi, ki so že integralno pomenski (Colomb in Turner 1989). Za Searlea je mišljenje in pomen posledica nevrobioloških procesov in ga je zato nemogoče simulirati (Searle 1990a 1990b). Searleov argument o vzročni intencionalnosti sta v literarni teoriji oz. proti njej ponovila Knapp in Michaels (1985), ko sta dokazovala staro tezo, da imajo lahko samo človeški artefakti pomen in s tem umetniško vrednost. Po njunem mnenju ne moremo ločevati pomena in intencije. Avtorjev pomen oz. intendirani pomen ni le eden od pomenov (drugi bi bili bralčevi), ampak edini. Za ponazoritev si sposodita tale primer. Denimo, da se sprehajamo po obali Idrije in naletimo na take znake, ki jih je pred našimi očmi v pesek vrisala voda:

Na-a nebu je-e sonce,
na zemljici mraz,
na-a-biram ja-z zvonce
in vsi so za vas.

Če odmislimo, da bi Idrijca na ta način izražala svojo otožno dobrotljivost, ali da bi Tantadrujev duh oživiljal Idrijco, bi to lahko bil prvovrsten primer neintencionalnega pomena. Toda ker naj bi nekaj takega, kot je neintencionalni pomen, ne obstajalo, ti znaki niso besede in ne verzi (če bi bili dosledni, niso niti znaki) in nimajo nobenega pomena. Besedam so le *podobni*. To ni poezija, ker ni jezik.

Ta argument je zdravorazumski; če razumemo človeško govorico kot obliko informacije oz. reda, in tudi Denis Poniž jo tako razume, potem moramo predpostaviti tudi vir reda, ki se mu običajno pripisuje še inteligenca in zavest, seveda. Slučajnega sopostavljanja krogov, ravnih in krivih črt ne moremo imenovati poezija, zanjo je potreben zavesten um. Tak argument je spregledal Poniž, ko je hkrati trdil, da računalnik ne more pisati poezije, da pa *slučajno* izbiranje črk in zlogov v besede in teh naprej v stavke (to že na podlagi gramatik) lahko razloži dejanje umetniškega ustvarjanja.

Pragmatik bi seveda zagovarjal ločnico med jezikom in govornim dejanjem,

med pomenom stavka in pomenom izjave ob različnih priložnostih. Pragmatik naj bi pretvoril objekte v funkcije, bistva pa v to, kar je trenutno središče bralčeve ali poslušalčeve pozornosti, odvisno od njegovih verovanj in prepričanj (Rorty 1985).

Resnica je, kot ponavadi, nekje vmes. Tako intendirani pomen avtorja kot bralčev pomen sta samo dva vidika pomena. Umetniško ustvarjanje je brez dvoma eden najlepših primerov intencionalnega dejanja. In tudi slučajno izbiranje črk, zlogov itd. v pesem je lahko čisto legalen dadaističen postopek, vendar le, dokler izbor opravlja človek.

Vprašanje, ali računalnik lahko misli, ali je mišljenje enako obdelovanju simbolov s pomočjo pravil (gramatik), smo spremenili v vprašanje, ali je računalnik sposoben intencionalnih dejanj oz. ali so možna neintencionalna dejanja. Problem intencionalnosti je vprašanje, kaj nekdo misli, ko ima neko misel, kaj čuti, ko ima nek občutek ipd. To je dalje vprašanje, ali je naš jezik, kakor ga uporabljamo in kakor se ga zavedamo, enak jeziku misli (Pollock 1989) oz. možganov, ki kodirajo informacije.² Predpostavka, da je, je vodila do modelov mišljenja in shranjevanja podatkov, ki smo jih opisovali in ki temeljijo na t. i. von Neumannovi računalniški arhitekturi. Ti modeli lahko opišejo mišljenje, ne morejo pa ga proizvesti, ali kakor to plastično ponazori Searle, program lahko simulira prebavo, ne more pa prebaviti golaža. Vsi ti modeli namreč temeljijo na programiranju, program pa je formalni algoritem, ki ga za računalnik napiše programer. Odmik od programiranja bi predstavljali računalniki, ki bi se učili iz izkušenj. To predpostavlja računalniško arhitekturo, ki bi se čim bolj približala delovanju pravih možganov, ki bi simulirala delovanje celic, sinaps, nevronov in dalje delovanje na višjih nivojih organizma. Ustrezno bi tudi učenje potekalo od spodaj navzgor, od fonemov ali še osnovnejših enot do kompleksnih pojmov. Temu t. i. konekcionističnemu modelu bi bilo tudi mišljenje že inherrentno, menijo nekateri. Konekcionizem je star šest ali osem let in je še stvar prihodnosti.

Nekonekcionistični modeli, katerih en vidik smo razložili, razumevanje pomena namreč, pa, to si upamo zapisati, ne morejo ustrezno razložiti mišljenja, kreativnosti, ne morejo podati natančnega modela osebnosti. Filozofski problem UI ni namreč le simuliranje mišljenja samega, ampak podajanje modela *osebe*. Pri opredeljevanju pojma osebe je tradicionalni humanistični pameti naj-

²Za primer pogledjmo, kako so kodirane informacije v spominskih celicah računalniškega modela osebnosti, imenovanega ALDOUS (citirano v članku M. Poliča 1975).

številka

celice vsebina

0312	0013	65	00	32
------	------	----	----	----

Številka celice pove, kateri objekt ali pojem obravnavamo; v konkretnem primeru gre za rdečelaso dekle. Naslednje štiri številke povejo, da jo je ALDOUS že trinajstkrat srečal, tri dvomestna števila pa, da se je precej boji, da je ne sovraži in da ga zmerno privlači (Polič 1975, 511).

bližja humanistična psihologija, ki poudarja tiste vsebinske poteze osebnosti, ki se tičejo notranjega bistva človeka, duhovnega in materialnega. To so delo, ljubezen, samopreseganje, samoosmišljanje, uresničevanje meta potreb itd. (Musek 1982) in ne le racionalno mišljenje. Temeljno antropološko obeležje človeka namreč ni le simbolnost, pa že ta je trd oreh za UI, ampak še intencionalnost, refleksivnost in obrnjenost k sočloveku (Musek 1982). V tem pogledu je jezik določen kot oblika človekove družbene dejavnosti in ima mnoge značilnosti, ki jih umetni jeziki računalniških programov nikakor ne morejo imeti, saj so zgolj formalni, in jih tudi ni mogoče simulirati, kakor tudi ni mogoče narediti duplikata osebnosti (za nasprotno stališče gl. Pollock 1989). Nekateri od teh lastnosti in vidikov so (Sowa 1984):

- Kontekst govora.
- Naglasno poudarjanje in telesna govorica.
- Sposobnost, da z enim stavkom izvršimo več govornih dejanj.
- Odprtost besedila oz. možnost različnih interpretacij.
- Neodvisnost pomena besed in stavkov le od njihovih formalnih lastnosti.
- Družinska podobnost, kot jo je formuliral pozni Wittgenstein v Filozofskih raziskavah na primeru iger — nekaterih splošnih empiričnih pojmov ne moremo določiti intenzionalno, ampak le preko družinskih podobnosti. Člani družine nimajo lastnosti, ki bi bile skupne vsem, ampak deli vsak od članov le nekatere lastnosti z le nekaterimi člani družine.
- Sposobnost izražanja čustev.
- Kontinuiranost — vsak pojem nekega jezika, ki ga izražamo z besedami, je neločljivo povezan z večino drugih pojmov, izrazljivih v tem jeziku. Če so besede in stavki *diskretni*, so pojmi *kontinuirani*.

Zadnja hipoteza je zelo pomembna za razumevanje umetniškega jezika. Diskretnost, ki je do neke mere že posledica uporabe jezika, je osnova racionalističnega in analitičnega načina mišljenja in obenem kompozicionalne in pozitivistične teorije pomena, ki smo jo doslej opisovali. Vse omenjene gramatike obravnavajo besedilni pomen kot sestavljen iz logičnih propozicij, bodisi da se ukvarjajo s stavki samimi ali pa z večjimi deli besedila, pri čemer se logični postopki le posplošujejo na *vertikalno raven*. Tak primer so Van Dijkova makropravila oz. makrostrukture (1976) ali Princeova gramatika pripovedi (1982). Vedno je pomen določen z načeli sestavljanja propozicij v večje enote. Colomb in Turner (1989) predlagata *nekompzijsko* teorijo pomena, po kateri pomen ni sestavljen iz delov, ampak iz vidikov. Pri obravnavanju neke izjave oz. besedila, ki nosi za nas neki pomen, se lahko osredotočimo na njen »intencionalni vidik, nezavedni vidik, semantični vidik, njen sintaktični vidik, tematični vidik in tako naprej. Vsak vidik ima strukturo in za nekatere od njih obstajajo natančne gramatike« (Colomb in Turner 1989, 408). To pa ne pomeni, da je pomen sestavljen iz vseh teh vidikov obenem. Kateri vidiki bodo prevzeli pozornost, je odvisno od konkretne življenjske situacije in akcije udeležencev jezikovnega dejanja. Pomen je funkcija kulturnih konvencij, posameznikovih življenjskih

navad, njegovega znanja, prepričanj, vere in podobno. Neodvisno od teh dejavnikov pomen ne obstaja. Zato smo tudi rekli, da je simulacija razumevanja pomena enaka simulaciji osebnosti ali še več, ustvarjanju osebnosti.

3 R a z u m e v a n j e m e t a f o r e. Metafora je primer, kako so pojmi med seboj neločljivo povezani in obenem primer, da je pomen nemogoče zvesti na en sam njegov vidik, kot ga npr. odslikavajo logične propozicije.

Metafora ni samo sredstvo poetskega jezika, nenavadno in nevsakdanje sredstvo, ki ga v vsakdanjem, pogovornem jeziku ne uporabljamo. To ni okrasna preslikava med dvema pojmovnima področjema, dobesednim in metaforičnim, ki bi jo bilo mogoče brez ostanka prevesti nazaj v dobesedni pomen besed. Metafore niso besedni artizem, lingvistična sredstva za preoblikovanje dobesednega pomena besed, ampak so način primarnega dojemanja sveta.

Metafora, kot je *življenje je potovanje*, je ena od osnovnih definicij človeškega življenja (Lakoff in Turner 1989). Če bi to zanikali in trdili, da je edina in dobesedna opredelitev življenja »lastnost rastlin in živali, ki jih loči od neorganske materije« ali pa »celična biokemična aktivnost ali procesi organizmov, ki jih označuje uživanje hrane, shranjevanje in uporaba energije, izločanje, rast, reprodukcija itd.« (oba navedka sta iz Webster's New World Dictionary), potem izraz *življenje je potovanje* ne bi imel smisla in ga ne bi razumeli, saj potovanje ni v nobeni zvezi s celičnimi biokemičnimi procesi. Oxford's Advanced Learner's Dictionary ima zato kot edino definicijo človeškega življenja ravno metaforo: »Stanje obstoja človekovega življenja: Življenje je sladko«. Med osnovna pojmovna določila življenja spadajo še metafore *življenjsko obdobje je dan (jutro, zora, večer)*, *življenjsko obdobje je leto (pomlad, jesen življenja)*. S pojmovanjem življenja kot prehajanja skozi letne čase se veže metafora *ljudje so rastline*, ki skozi letne čase cvetijo, zorijo, dozoriijo in ovenejo. Z življenjem in rastjo je neločljivo vezan pojem časa kot minevanja itd., kar vse potrjuje gornjo trditev, da so pojmi med seboj neločljivo vezani.

Pomena nekaterih pojmov ne moremo dojeti z določanjem lastnosti, ki bi bile neodvisne od metafore. Metafora pomen ustvarja. To pomeni, da obstaja neločljiva zveza, preslikava med strukturo področja, ki ga želimo razumeti (npr. življenja) in strukturo področja, s pomočjo katerega razumevamo³ (potovanje).

³Razumeti metaforo *življenje je potovanje* pomeni poznati številna ujemanja med obema pojmovnima področjema, kot so:

- Ljudje, ki gredo skozi življenje, so popotniki.
- Njihove življenjske namere so potovalni cilji.
- Sredstva za doseganje ciljev so poti.
- Težave v življenju so ovire na poti.
- Svetovalci so vodiči.
- Napredek je prehojena pot.
- Izbire v življenju so križišča itd. (Lakoff in Turner 1989).

Metafora zato ni le poetsko sredstvo, ampak osnovno kognitivno sredstvo vsakdanjega jezika. Pojma časa, na primer, v vsakdanji rabi enostavno ne moremo dojemati čisto brez (nezavedne) uporabe metafore *čas teče*.

Kakor mnogih pojmov ne moremo razumeti nemetaforično, samih po sebi, brez uporabe struktur iz drugih pojmovnih področij, tudi ne moremo reči, da so nekateri pojmi izključno metaforični. Mnogi pojmi so kombinacija metaforičnega in nemetaforičnega pomena. Take pojme pa, ki jih razumemo brez pomoči drugih, ki niso metaforični oz. metonimični, so pa seveda še vedno odvisni od naših kulturnih in rutinskih telesnih izkušenj ipd., lahko imenujemo semantično avtonomne. Ti pojmi predstavljajo izvirne strukture, ki jih preslikavamo na metaforične ciljne strukture, kar skupaj tvori metaforo. Tako tolmačenje metafore se izogiba pragmatični analizi (Grice, Carbonell), ki skuša metaforo prevesti v nemetaforični dobesedni jezik, ki je po besedah D. Poniža »čista informacija« in ki se ga je mogoče lotiti s sredstvi formalne logike. To enostavno ni mogoče, ker metafora s pomočjo stare, izvirne strukture ustvarja novo in ta proces je ireverzibilen. (Metafore *življenje je potovanje* ne moremo dobesedno razumeti, saj avtonomni pomen pojma potovanje ne vsebuje pojma življenje, pač pa dobi življenje kot preslikava potovanja nov pomen, ki ni le biološki.) Metafora ni zakodirano sporočilo, ki ga je mogoče razvozlati in izraziti z drugimi besedami.

Razumevanje literature zahteva veliko znanja, ki je raznoliko in katerega tematska področja se med seboj močno prepletajo, tako da tega znanja ni mogoče ujeti v tako preproste okvire, kot so skripti, sheme ipd. Vzemimo Gradnikovo pesem *Padajoče zvezde*. Prva kitica pravi:

O mladosti moje zvezde bele!
Padale z neba ste kakor vele
rože cvet, ki pade brez semena.

Tu je treba vedeti, da je v zvezdah zapisana človekova usoda — kakor so zvezde stalne in so njihova gibanja trdno določena, tako je določeno tudi človekovo življenje. In kakor so zvezde nekaj, kar ni s tega sveta, tako tudi usoda prihaja od zgoraj in je ni mogoče spreminjati. V mladosti smo optimistični in vidimo mnogotere možnosti za srečno življenje, ideale, kar nam pove izraz, da so zvezde bele. Belo ustreza svetlobi, luči, kar priključuje naslednji splošni metafori, *življenje je luč in ljudje so rastline*, ki jim svetloba omogoča rast. Odsotnost luči, mrak (četrti in peti verz pravita »V dneh, ki so brez vašega plamena, / iščem poti in hodim iz mraka v mrak.«), ki nastaja s padanjem zvezd, onemogoča rast in cvetje ovene; tega procesa se ne da obrniti, kakor se ne da vrniti nazaj v mladost, kar implicira splošno metaforo *čas teče* in *čas spreminja stvari*. Nepovratnost in zmanjšano možnost življenjskih izbir (zaprtost poti) podkrepi besedna zveza »brez semena«, upoveduje pa jo izrecno peti verz, ki govori o iskanju poti, kar seveda pomeni, da pojmujeemo življenje kot potovanje.

Ni naš namen analizirati Gradnikovo pesem, ampak opozoriti na znanje, potrebno za razumevanje in obenem pokazati na to, kar imenujemo moč pesniškega jezika. Ta pač ni v parafraziranju nemetaforičnega jezika, ampak v razširjanju

konvencionalnih metafor, ki so v vsakdanjem jeziku že prisotne (*življenje je potovanje, je luč, je letni čas, čas teče, ljudje so rastline, smrt je tema, ljubezen je ogenj, je plamen* idr.), v njihovi obdelavi in predelavi na različne načine, včasih tudi tako, da se običajne metafore pokaže kot neustrezne. Slednje je skupaj z nekonvencionalnimi preslikavami med področji, ki za vsakdanjo pamet nimajo nič skupnega, glavno orodje vseh avantgardnih postopkov.

Očitno je torej, da je pomen metafore kot način pojmovnega mišljenja, ki združuje dvoje pojmovnih področij, nezvedljiv na dobesedni ali, kakor smo ga še imenovali, propozicijski (logični) pomen. To je za računalnik precejšnja ovira. Tudi če ga opremimo s katalogom konvencionalnih metafor, bo lahko prepoznal samo najpreprostejše. Še vedno pa ostane razumevanje izven območja računalnika, kajti ko govorimo o razširjanju in izpopolnjevanju neke sheme oz. metafore, mislimo predvsem na to, da mi, bralci, razširjamo in izpopolnjujemo pomene, ki so v besedilu potencialno prisotni. Izdelovanje reprezentacijskih shem oz. modelov pomeni izdelati model bralca, ki bi razumel tako kompleksna besedila, kot so literarna. Zavestno ustvarjanje novih in nenavadnih pomenov je srž umetniškega ustvarjanja in je računalnik ne more simulirati, saj deluje po algoritmih, ki mu jih vstavi programer; temu se ne moremo ogniti niti z algoritmi, ki bi delali nove algoritme. Vizija knjige Slovenski jezik, literatura in računalniki, da bi s pomočjo računalniških algoritmov razložili procese umetniškega ustvarjanja, je zato po našem mnenju nerealna. Pomen je namreč primarna enota analize besedila (Colomb in Turner 1989) in ni le posledica delovanja gramatike. Gramatika je nepogrešljiva za razumevanje jezika, ker zagotavlja urejeno podobo našega znanja, ni pa tvorec pomena. Stroji razpolgajo z gramatičnimi pravili, pomen pa je človeška kategorija.

4 Z a k l j u č e k. Filozofija knjige Slovenski jezik, literatura in računalniki sledi t. i. racionalistični tradiciji, katere najvišji izraz sta matematika in logika in sta najbolj uspešno uporabljani v t. i. trdih znanostih, ki razlagajo delovanje (večinoma) determinističnih mehanizmov, katerih načela je mogoče zajeti v formalne sisteme (Winograd in Flores 1986). Ta tradicija je močno vplivala na jezikoslovje strukturalističnega in Chomskyjevega tipa, ki si prizadeva najti splošne zakone, ki bi imeli podobno obliko kot oni v »pravih znanostih«. Naravoslovna metodologija in jezik se tako prenaša tudi v literarno vedo.

Če dodajata nove možnosti raziskovanja k že obstoječim in se lahko integrirata v klasični koncept literarne vede, sta seveda dobrodošla, če pa sta ekskluzivistična, je to siromašenje vede. Z opozorilom na nemožnosti formaliziranja pomena smo želeli pokazati, da potrebuje literarna veda avtonomno metodologijo, kar je nasprotno težnji obravnavane knjige.

LITERATURA

- Robert de Beaugrande 1984: *Text Production: Toward a Science of Composition*. Norwood, NJ: Ablex.
- Aleksander Bjelčevič 1989: *Formalizacija v literarni vedi*. Neobjavljena diplomska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Rainer P. Born in Ilse Born-Lechleitner 1988: *Artificial Intelligence: The Case Against*. London: Routledge.
- Gregory G. Colomb in Mark Turner 1989: Computers, Literary Theory and Theory of Meaning. *The Future of Literary Theory*. Ur. Ralph Cohen. London: Routledge.
- Donald Davidson 1979: What Metaphors Mean. *On Metaphor*. Ur. Sheldon Sacks. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hubert L. Dreyfus 1988: Misrepresenting Human Intelligence. *Artificial Intelligence*. Ur. Rainer P. Born in Ilse Born-Lechleitner. London: Routledge.
- P. Forman 1971: *Weimar Culture, Causality and Quantum Theory, 1918-1927*. Historical Studies in Physical Sciences 3. University of Pennsylvania Press.
- John Haugeland 1985: *Artificial Intelligence: The Very Idea*. Cambridge: MIT.
- Steven Knapp in Walter Benn Michaels 1985: Against Theory. *Against Theory: Literary Studies and the New Pragmatism*. Ur. W. J. T. Mitchell. Chicago: The University of Chicago Press.
- George Lakoff in Mark Turner 1989: *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago: The University of Chicago Press.
- George A. Miller in Sam Glucksberg 1988: Psycholinguistic aspects of pragmatics and semantics. *Steven's Handbook of Experimental Psychology 2: Learning and Cognition*. New York: Wiley.
- Marvin Minsky 1988: Connectionist Models and Their Prospects. *Connectionist Models and Their Implications: Readings from Cognitive Science*. Ur. D. Waltz in J. A. Feldman. Norwood, NJ: Ablex.
- Janek Musek 1982: *Osebnost*. Ljubljana: DDU Univerzum.
- Marko Polič 1975: Računalniška simulacija osebnosti. *Teorije osebnosti*. Ur. T. Lamovec, J. Musek in V. Pečjak. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- John L. Pollock 1989: *How To Build a Person: A Prolegomenon*. Cambridge: MIT.
- Denis Poniž 1974: *Slovenski jezik, literatura, računalniki*. Maribor: Založba Obzorja.
- Gerald Prince 1982: *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*. Berlin: Mouton.
- Richard Rorty 1985: Philosophy without Principles. *Against Theory*. Ur. W. J. T. Mitchell. Chicago: The University of Chicago Press.
- David E. Rumelhart in Donald A. Norman 1988: Representation in Memory. *Steven's Handbook of Experimental Psychology 2*. New York: Wiley.
- John R. Searle 1990a: Duhovi, možgani in programi. *Oko duha*. Ur. D. R. Hofstadter in D. C. Dennett. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- — 1990b: Ali možgani za razmišljanje uporabljajo računalniški program? *ŽiT* XLI/9, 33-41.
- John F. Sowa 1984: *Conceptual Structures: Information Processing in Mind and Machine*. Reading: Addison-Wesley.
- Wolfgang Stegmüller 1976: *The Structure and Dynamics of Theories*. Berlin: Springer.
- — 1979: *The Structuralist View of Theories: A Possible Analogue of Bourbaki Programme in Physical Science*. Berlin: Springer.
- Alan Turing 1990: Stroji, ki računajo, in inteligenca. *Oko duha*. Ur. D. R. Hofstadter

- in D. C. Dennett. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Teun A. van Dijk 1976: Narrative Macrostructures: Logical and Cognitive Foundations. *Journal for Poetry and Theory of Literature* 1, 547-569.
- Terry Winograd in Fernando Flores 1986: *Understanding Computers and Cognition: A New Foundation for Design*. Norwood, NJ: Ablex.
- Masoud Yazdani 1984: Creativity in Man and Machines. *The Mind and the Machine: Philosophical Aspects of Artificial Intelligence*. Ur. S. Torrance. Chichester: Ellis Horwood Ltd.

SUMMARY

Slovenski jezik, literatura in računalniki ('Slovene Language, Literature and Computers'), a book by Denis Poniž which was published in 1974, still deserves to be noticed for its implicitly contained theory of meaning. The theory follows the so-called »rationalist« tradition, whose highest expression is mathematics and logic, most successful in »hard sciences«, interpreting the function of (predominantly) deterministic mechanisms whose principles can be comprised by formal systems. This tradition had a strong impact on the Chomskian and structuralist type of linguistics, seeking to establish general laws of a form like that of the laws in the »real« sciences. The methodology and language (mathematics and logic) of natural science has thus also been getting transferred into literary science. But does the nature of the subject of literary science allow such formalization and translation into a mathematical language? The questions of reception and interpretation, the meaning and sense of a literary text are of a pragmatic nature and impossible to solve by formal, mathematical methods. The book's implicit thesis that the meaning of a text is a function of its component parts and their interrelations (language rules), and that thinking is identical with the processing of symbols by means of formal grammars, is confronted with more recent theories of meaning in the studies of artificial intelligence and philosophy of language. A survey of knowledge representation schemata (predicate logic, semantical networks, frames, scripts, etc.) and of the problem of intentionality is followed by an emphasis on the performative and metaphorical nature of language, negating the compositional theory of meaning. The conclusion is that meaning is an inherently human category and that it cannot be formalized or derived from formal grammars—which counters the aspiration of Poniž's book toward a mathematicization of literary science.

- in D. G. Burnett (Eds.), *Japanese Modality*. London: Routledge, 1987.
- Tom A. van Dijk 1978. *Narrative Macrostructure: Logical and Cognitive Foundations*. Amsterdam: John Benjamins.
- Tom W. Lee 1978. *Textual Organization: A Study of the Structure of Japanese Narrative*. Bloomington: Indiana University Press.
- Masao Y. Lee 1981. *Cognition in Man and Machine: The Structure of Japanese Text*. New York: Academic Press.
- Gregory D. Leech 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 1977. *Semantics*. London: Cambridge University Press.
- John Lyons 1999. *Linguistic Theory: New Foundations and Critical Perspectives*. London: Routledge.
- John Lyons 2000. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2001. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2002. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2003. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2004. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2005. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2006. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2007. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2008. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2009. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2010. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2011. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2012. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2013. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2014. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2015. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2016. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2017. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2018. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2019. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2020. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2021. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2022. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2023. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2024. *Formal Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- John Lyons 2025. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

DELEŽNIŠKO-DELEŽIJSKI SKLADI V KÜZMIČEVEM IN JAPLJEVEM PREVODU NOVE ZAVEZE

V slovenskih prevodih Nove zaveze konec 18. stoletja (Štefan Küzmič, 1771 in Jurij Japelj, 1784 — Japelj ni poznal prekmurskega tiska) raziskava deležniško-deležniških skladov odkriva različna skladijska sestava. Küzmič je prevajal pogosto z deležji in deležniki na *-č* in *-ši* (zlasti zadnji so za osrednjeslovenski knjižni jezik nenavadni, izražajo pa preddobnost), Japelj pa je poznal le še oblike na *-č*, izražajoče istodobnost. Preddobnost je izražal opisno s priredji in odvisniki ali pa je namesto deležja na *-ši* uvažal kot skladijski zgoščevalec nedoločnik.

From the two late 18th century Slovene translations of the New Testament (by Štefan Küzmič, 1771, and Jurij Japelj, 1784) it is evident that Jurij Japelj et al. were not aware of the Prekmurje literary tradition. Küzmič and Japelj used two different syntactic systems. Štefan Küzmič frequently used present active participles ending in *-č* and past active participles ending in *-ši* (the latter, expressing anteriority, is unusual for the Central Slovene standard). Jurij Japelj, however, used the present active participles in *-č*, to express simultaneity; in order to express anteriority he resorted to coordinate, subordinate and infinitival constructions.

0 Štefan Küzmič se je na prevajanje Novega zakona pripravljal že med šolanjem v Bratislavi, kjer si je pridobil temeljno znanje iz grščine, ob študiju slovaškega jezika pa se je seznanil tudi s prizadevanji Slovakov za normiranje svojega knjižnega jezika. Vplivi okolja, v katerem se je izobraževal, predvsem pa nasveti in spodbude bratislavskega pastora Samuela Wilhelma Serpiliusa,¹ so Küzmiča že zelo zgodaj prepričali, da si je treba prizadevati za domači (prekmurski) jezik.

Potem ko je leta 1754 izdal Vöre krščanske kratki nauk in sta bila natisnjena tudi (neohranjena)² Mali katekizem (1752) in Abecednik (1753), se je lotil svojega življenjskega dela. Novi zakon³ je izšel po večletnem napornem delu leta 1771 in kaže veliko željo prevajalca, da bi pisal v jeziku, ki presega ravenske okvire tj. narečno območje, iz katerega je Küzmič izhajal in je bilo osnova tudi

¹Značilno je njegovo pismo, ki ga je poslal Štefanu Küzmiču leta 1751 in se je ohranilo v prepisu v rokopisni zbirki Hrabowskega. Serpilus je Küzmiča vzpodbujal, naj »služi svojemu prekmurskemu slovenskemu narodu na vse načine«. Svetuje mu, »da za doseg tega cilja sestavi najprej v svojem prekmurskem jeziku knjigo, ki jo imenujejo Abecednik /.../; dalje, da v ta jezik natančno preved/e/ Mali katekizem blaženega Luthra, tak kot je, brez vsakega dodatka. Po /določenem/ času pa bi lahko z božjo pomočjo in v strahu božjem usmeril svojega duha in svoje delo v to, da bi /.../ točno prevedel Novi zakon«. (Prevod pisma F. Š e b j a n i č, Protestantsko gibanje panonskih Slovencev, Maribor, 1977, 54-55.)

²Prim. I. Š k a f a r, Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715-1919, Ljubljana, 1978, 16. Avtor se sklicuje na Serpilusovo pismo in opozarja na J. Melicha, ki je leta 1902 v bibliografiji navedel oba prevoda.

³Štefan K ü z m i č, Nuovi zakon ali testamentom goszpoda nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvcis z grskoga na sztari szlovenszki jezik obrnyeni, V Halli Saxonskoj, 1771.

Temlinovemu in Severjevemu jeziku. V Predgovoru⁴ je Küzmič v pietističnem slogu (vpliv S. W. Serpiliusa) spregovoril o protestantski veri in namenu Novega zakona; o slovenskem in prekmurskem jeziku; o narodni osveščenosti in o povezanosti »Kranjczov in zdolnyi Štajercov« z »Vogrskimi vu Železnoj, Szala i Somoczkoj sztolici bodoucsimi Szloveni« pa piše veliko bolj prosvetljsko. Zlasti pomembna je ugotovitev, da so Slovenci na Ogrskem v sorodu s Slovenci v Avstriji in da je zaradi jezikovnih razlik, ki vseeno obstajajo, treba pisati knjige v domačem jeziku, saj tujega ne razumejo vsi. Ideja, ki je v bistvu izhajala iz protestantske zahteve, da morajo imeti verniki prevedena osnovna cerkvena besedila v domači jezik, je tudi prekmurskim Slovencem omogočila, da so po več kot dvesto letih po prvih slovenskih tiskih brali knjige v svojem jeziku.

V slovenskem jezikoslovju prevladuje mnenje, da prekmursko narečje v 18. in 19. stoletju ni bilo enakovredno osrednjemu (kranjskemu) jeziku in da je Küzmič prevajal v jezik, ki se nikdar ni osvobodil narečnih okvirov. Take posplošitve so možne zato, ker se prekmurski knjižni jezik, ki ga je normiral Štefan Küzmič v prevodu Novega zakona, ni nikdar preizkusil v leposlovju, ampak se je potrjeval le v cerkvenih besedilih in ljudskih pesmih. Šele novejše raziskave⁵ Küzmičevega jezika so ovrgle take teze in pokazale, da je bil v Novem zakonu uporabljen skladijski sistem, ki je močno presegel narečne potrebe in je ob novih besedotvornih in oblikoslovnih rešitvah postal osnova prekmurskemu knjižnemu jeziku.⁶

Osrednjeslovenski knjižni jezik se je od prvega prevoda celotne Biblije (Dalmatin, 1584) tako spremenil, da so slovenski izobraženci na čelu s Herbersteinom v drugi polovici 18. stoletja sklenili izdati nov prevod. Škof je delo zaupal Juriju Japlju in ta je ponujeni izziv leta 1783 sprejel. S pomočjo sodelavcev⁷

⁴Predgovor je podpisal Jožef T o r k o š, vendar pa je nanj močno vplival Küzmič, ki naj bi Torkošovo besedilo prevedel iz latinščine in mu dodal znameniti 13. del, ki govori o razširjenosti slovenskega jezika; v njem omenja Trubarja in Dalmatina in zagovarja potrebo, da se Novi zakon prevede v prekmurski jezik (prim. M. K ü z m i č, Predgovori Štefana Küzmiča, Ljubljana, 1981, 102) — Vilko N o v a k misli, da je Predgovor »njegov /Küzmičev/ samostojni spis« (prim. njegov Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana, 1976, 48).

⁵Temeljno analizo, ki je pomenila preobrat v razmišljanjih o prekmurskem knjižnem jeziku, je leta 1940 pripravil A. V r a t u š a, vendar pa študija v prvotni obliki, zaradi druge svetovne vojne, ki je prekinila izhajanje Časopisa za zgodovino in narodopisje, ni izšla. Objavljena je bila šele leta 1974 (Jezik »Novega zakona« in »Sveti evangeliomov« v Zborniku Štefana Küzmiča, Murska Sobota, 1974, 54–75) in je, čeprav več kot trideset let po nastanku, bila prva strnjena analiza jezika v Küzmičevem Novem zakonu.

⁶O prekmurski slovstveni zgodovini je največ pisal njen dober poznavalec V. N o v a k, jezikovno pa raziskuje vzhodnoslovenski jezikovni prostor M. O r o ž e n, ki je objavila več primerjalnih študij o prekmurskem knjižnem jeziku (prim. navedeno literaturo).

⁷Dela se je, kot znano, lotil s Kumerdejevo pomočjo, ko pa je ta kasneje odstopil, ga je zamenjal Šraj, sodelovali pa so še J. Škrinjar, A. Traven, J. Rihar in M. Wolf. V komisiji, ki je prevod pregledovala, pa so bili J. Debevec, V. Vodnik, L. Burger, P. H. Vadlan, J. Miklavčič in N. Naglič (prim. M. O r o ž e n, Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584 – 1784 – 1802), v

je že leta 1784 izdal prvi del,⁸ že dve leti kasneje pa je bila Nova zaveza prevedena v celoti. Kljub Herbersteinovi podpori⁹ pa se je v Ljubljani oblikovala močna opozicija, ki je Japlju očitala, da zahtevni nalogi teološko in jezikovno ni dorasel. Leta 1796 je še izdal I. del drugega zvezka Stare zaveze, ki ga je prevedel Šraj, nato pa je moral vodstvo prepustiti Škrinjarju in leta 1804, ko je izšla druga izdaja Nove zaveze, se Japljevo ime v njej ni več pojavilo.¹⁰ Kljub temu pa se Biblija, ki je bila prevedena v letih 1784 do 1802, že od Kopitarja naprej označuje kot Japljev prevod svetega pisma.¹¹

Jurij Japelj je v latinsko pisanem uvodu navedel številne vire, ki naj bi jih bil uporabljal pri prevajanju; Breznik je opozoril, da so bili slabo izbrani in da se je Japelj naslonil predvsem na Vulgato, Dalmatina in nemški prevod (Rosolino, 1781).¹² M. Orožen pa odkriva v »Japljevi skladenjski ubeseditvi že zametke sodobne knjižne priredne in podredne stavčne zgradbe«, ¹³ češ da se je pri Japlju »ujeljavil 'nov' knjižni sistem, rezultat načrtno vodenega prepleta tradicionalno knjižnih in sinhrono narečnih ali tudi poknjizenih gorenjskih razvojnih jezikovnih pojavov na vseh jezikovnih ravninah.«¹⁴ Japljev prevod ima po njej v primerjavi z Dalmatinovim izboljšano besedišče, dvignjeno iz narečnih okvirov; Dalmatinove narečne dolejnjske oblike je zamenjal z novoknjižnimi izpeljankami ali izrazi, ki so bili značilni za severovzhodno jezikovno področje.¹⁵ Japelj torej ni samo prirejevalec, ampak gre v njegovem prevodu Nove zaveze za »bistvene, sistematske jezikovne spremembe.«¹⁶

Jurij Japelj je bil prenovitelj osrednjeslovenskega knjižnega jezika; jezikovni sistem, ki ga je uzakonil v svojem prevodu, je postal osnova za razvoj osrednjeslovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. Na Dalmatina se je naslonil samo v glasoslovju, v besedju in skladnji pa je uvedel nov sistem, ki je presegel okorno Dalmatinovo skladenjsko zgradbo. Sodobniki so Japlju očitali, da je v besedišče prinesel nove germanizme, niso pa še spoznali, da je močno izboljšal besedni zaklad in stilistično prenovil osrednjeslovenski knjižni jezik. Japelj je začel prevajati nekaj let po izidu prekmurskega Novega zakona, a Küzmičevega dela ni poznal. V Ljubljani so za Novi zakon, ki ga je Küzmič prevedel iz izvornika

Wiener slawistischer Almanach 13 (1983), 153–179.

⁸ Jurij J a p e l j, Svetu pismu noviga testamenta, Ljubljana, 1784.

⁹ Prim. J. B e n k o v i č, Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj, Dom in svet 7 (1894), 33–39 in 65–74.

¹⁰ SBL I (1925–), 381–385.

¹¹ Prim. A. B r e z n i k, Japljev prevod sv. pisma, ČJKZ 7 (1928), 77–106. (»To ime zasluži radi tega, ker je Japelj delo začel in pridobil sodelavce ...« n. d., 77.)

¹² N. d., 77–78: »Po večini so bili le slučajni, t.j. taki, ki mu jih je dal škof Herberstein iz svoje bogate knjižnice; sam si še ni znal poiskati dobrih pripomočkov. /.../ Viri so mu bili v prvi vrsti zato, da se je v uvodu z njimi bahal.«

¹³ Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584 – 1784 – 1802), Wiener slawistischer Almanach 13 (1983), 153–179.

¹⁴ N. d., 157.

¹⁵ M. O r o ž e n, Dialektalna in leksikalna interferenca v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika, SSJLK 19 (1983), 153–177.

¹⁶ N. d., 173.

(prvi slovenski prevod iz grščine), zvedeli šele v prvih letih 19. stoletja.¹⁷

Primerjava skladijskih sistemov deležniško-deležijskih skladov v dveh slovenskih prevodih želi pokazati na razlike, ki so obstajale med osrednjeslovenskim in prekmurskim knjižnim jezikom v času, ko sta se oba knjižna jezika razvijala še ločeno in so na njuni knjižni podobi do neke mere vplivali tudi različni vzorci (latinsko-nemški in grški).

1 Japelj v prevodu Nove zaveze deležij in deležnikov na -č ni pogosto zapisoval, oblik na -ši pa sploh ni poznal. Namesto njih je uporabljal glagolske stavke, razvezane v priredja in podredja z odvisniki različnih stopenj. Kadar se je v prevodu odločil za obliko na -č, jo je nekajkrat prav nerodno izpeljal, kakor da mu je bilo deležijsko izražanje tuje. Vendar je število izpisanih deležniško-deležijskih oblik na -č iz Matejevega in Markovega evangelija visoko. Presenetljive rezultate je treba pripisati pogostnosti klišejsko rabljene oblike *rekoč*: ta v prvih dveh evangelijih nastopa 119-krat, drugih oblik pa je le 53.¹⁸ Gradivo kaže, da je Japelj deležnike in deležja na -č tvoril le iz dvajsetih glagolov, označujočih premikanje, stanje, zaznavanje in govorjenje. V primerjavi s Kūzmičem, kjer gre za pravo bogastvo deležniško-deležijskih skladov, je pogostnost rabe veliko manjša. Deležja in deležnike je Japelj tvoril praviloma iz nedovršnih glagolov, izjemi sta le obliki *rekozh* in *prideozh*.

1.1 Deležja in deležniki izražajo *istodobnost*.¹⁹ *Istodobnost* izraža najpogosteje klišejsko rabljeno deležje *rekozh*: — Japelj (Mar 15,9): Pilatus pak je njim odgovoril, *rekozh*: Ali hohete, da vam Krajla tih Judov profitiga puftim; (Mat 12,28): Inu Jesus je perftopil, inu je govoril k'njim, *rekozh*: Meni je dana vfa oblaft na Nebi, inu na semli. Redkeje pa je Japelj za izražanje istodobnosti uporabil deležnik v vlogi skladijskega zgoščevalca: (Mat 9,9): Inu kadar je Jesus od tod memu fhaf, je vidil eniga *zhloveka* na zoli *fedeozhiga* s imenam Matthevsh /.../ (Mat 26,64): /.../ od fedaj *bote* vy vidili Synu tiga *zhloveka fedeozhiga* na defnizi te mozhy *bazhje*, inu *prideozhiga* v oblakih tiga Neba.

Ker Japelj deležnika na -ši ni poznal, je *predodobnost* izražal samo opisno. Besedilo je preuredil v vezalna priredja: (Mat 28,2): Inu pole, en velik potrefs je vftal. Sakaj Angel tiga Gofpoda je od Neba doli prifhal, inu je *perftopil*, inu je ta kamen odvalil, inu je na njega sedel. Kūzmič: I ovo veliko zemle gibanye fze je zgoudilo. Ar je anglel Gofzpoudov doli prifao znebefz, i *prifztoupivfi* odvalao je te kamen od dveri, ino fzi je doli fzeo na nyega. — Japelj (Mar 14,26): Inu Kadar fo bily *sahvalno peifsem rekli*, fo vun fhli na

¹⁷Prim. V. Novak, Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana, 1976, 19–20.

¹⁸*bojezh* 1, *derezh* 2, *dojezh* 1, *gredeozh* 7, *gledajozh* 2, *negovorezh* 1, *nofezh* 2, *opyezh* 1, *poberajozh* 1, *pošlūfhajozh* 1, *prideozh* 6, *sefajozh* 1, *flifhajozh* 2, *fedeozh* 9, *spyozh* 3, *stojezh* 7, *flomez* 1, *flumezh* 1, *tekozh* 1, *vpyozh* 2.

¹⁹Deležje na -č izraža istodobnost, deležje na -ši pa *predodobnost*. Prim. J. Toporišič, Slovenska slovnica, Maribor, 1984, 283. — (339) »Deležje na -č ali -aje izraža glagolsko dejanje, ki se vrši hkrati s kakim drugim dejanjem.« — (340) »Deležje na -ši večinoma izraža dejanje, ki se je dovršilo pred kakim drugim dejanjem.«

Ojlfko gorrofo. Küzmič: *I hvalo fzpopejvavfsi vö fzo sli na brejg Oliveczki.*

Preddobnost v prihodnosti je Japelj izražal z zvezo glavnega in odvisnega stavka tako, da je v glavnem zapisal prihodnjik, v odvisniku pa sedanjik, ali pa je prevajal z zvezo velelnika in odvisnika: (Mar 4,9): Inu rezhe k'njemi: *vše leto bom jeft tebi dal, aku ti doli padefh*, inu bofh mene molil. Küzmič: I veli nyemi: *eta vfza tebi dam, csi doli fzpadnovfi me molo bodes.* — Japelj (Mat. 17,26): De jih pak ne pohujfhamo, *pojdi k'morju*, inu verfi ternek: inu to pervo *ribo*, *katera gori pride*, *vsami*, inu odpri nje vufta, inu bofh nefhal en denar, tigaftiga vsami, inu ga njim daj sa mene, inu sa tebe. Küzmič: Naj je pa ne fzpacsimo: *idoucsi vrzi vodiczso v'mourje*, i *gori pridoucsso to prvo ribo* vö potegni, i odpri ji laloke, i najdes vnyej edno ftatero: *vzemi jo*, daj jo nyim za mene i tebe.

Deležji *idoucsi* in *gori pridoucsi* iz Küzmičevega prevoda na videz prese-netljivo izstopata, saj je v prekmurskem Novem zakonu preddobnost dosledno izražena z obliko na *-ši*. V Mat 17,26 ne gre za napako, ampak za jezikovno posebnost, o kateri je pisal že Tomšič²⁰ leta 1955, ko je ugotovil, da Küzmič ni tvoril oblik na *-ši* iz glagolov premikanja, govorjenja in zaznavanja (iti, govoriti, videti).

Preddobnost v daljni preteklosti je Japelj le redko izrazil z dovršnim predpreteklikom. Obliko je poznal, našel jo je tudi pri Dalmatinu, vendar pa jo je uporabljal le še v časovnih odvisnikih, in to dokaj neobvezno. Dovršni predpreteklik je vpletel predvsem v tiste časovne odvisnike, ki jih je naredil tako, da je skladenjsko preuredil Dalmatinova priredja. Küzmič ima na teh mestih deležje na *-ši* ali pa posebno obliko za izražanje preddobnosti v preteklosti (*gda bi* + deležnik na *-l*), ki je bila značilna za prekmurski knjižni jezik: Japelj (Mar 19,9): *Kadar je bil* pak Jesus *gori vftal* s'jutraj ta prvi dan po Sabboti, *fe je pervizh perkasal Mariji Magdalen*i, is katere je bil on fedem Hudizhov isgnal. Dalmatin: I Jesus pak, *kadar je bil gori vftal*, s'jutra na prvi dan teh Sobbot, *fe je on nar poprej perkasal Mariji Magdalen*i, is katere je on fedem Hudizheu bil vun isgnal. Küzmič: *Gori fztanovfi* pa rano prvi den po Szobotti, *fzkazao fze je Marii Magdalejni*, *zftere je fzeden vragou vö zgono.* — Japelj (Mat 27,31): Inu po tem, *kadar fo njega bily saframovali* inu fo ga s'njegovim oblazhila^m oblejkli, inu prozh pelali, de bi ga krishali. Dalmatin: Inu kadar fo ony njega *bily safhpotovali* fo is njega ta plafzh flejkli, inu fo ga vnjegou Gvant oblejkli, inu fo ga tjakaj pelali, de bi ga krishali. Küzmič: I, *gda fzo ga ofpotali*, vo fzo ga fzlekli fzplafcsa i oblekli fzo ga vu nyegov gvant, i odpelali fzo ga, da bi ga razpili.

1.2 Prilastkovna vloga deležnika in deležja. V Japljevem prevodu Nove za-

²⁰ Poglavje iz slovenske historične sintakse, SR 8 (1955), 56–67: »Vendar ni poznal tega deležnika (*-ši*) pri glagolih *iti* in *zloženkah*, *videti* in *odgovoriti*, zato pri njih dosledno piše namesto preteklega sedanjiški deležnik« (59). A v Matevževem evangeliju le naletimo na obliko *vidivfi*, ki jo je Küzmič tvoril iz glagola *videti*: *Vidivfi* pa zvezdo, raduvali fzo fe jako zvelikom radozfzyom (Mat 2,10). Primer je res osamljen in se zdi, da se je Küzmiču oblika »zapisala«, saj je ni sprejel v sistem in je na drugih mestih tudi za preddobnost pisal obliko na *-č*.

veze so *deležniki* na -č kot levi ali desni prilastek zelo redki. V samostalniški besedni zvezi se kot določili v im., rod., tož., in mest. ed. ter mn. vežejo s samostalnikom. V imenovalniku: Japelj (Mat 7,25): Inu ena ploha je padla, inu fo prifhle derezhe vode, inu vetrovi fo pihali. Dalmatin: Kadar je vshe ena Ploha deshja padla, inu ena *Povudnja* prifhla, inu fo Vejtri pihali. Vulgata: Et descendit pluvia, et venerunt *flumina*, et flaverunt venit. Rosalino: Und da ein Platzregen herab fiel, die Wasserfluten daher kamen, die Winde turmen. Küzmič: I doli je prisla ploha, i sli fzo *potoczke*, i pihali fzo vötrovje. — Japelj (Mar 11,10): Hvalenu bodi to *prideozhe kraljestvu* nashiga Ozheta Davida. Dalmatin: Shegnanu bodi tu *Kraljestvu* nashiga Ozheta Davida, *kateru pride* v'imeni tiga Gospuda. Vulgata: Benedictum quod *venit regnum* patris nostris David. Rosalino: Gesegnedeyt sey *das herannahende Reich* unfers Vaters David. Küzmič: Blagofzlovleno je to *idoucse kralefstvo* vu imeni Gofzpodovom ocse nafega Davida. V Mar 11,10 se Japelj ujema z Rosalinom (*das herannahende Reich*), levi prilastek ima tudi Küzmič (*idoucse kralefstvo*). Mat 7,25 pa kaže, da je Japelj samostalnik (lat. *flumen*, nem. *die Wasserfluten*) prevedel opisno tako, da ga je razvezal v prilastek in samostalnik. Küzmič ima na tem mestu samostalnik *potoczke* (v pomenu *naliv*), ki ustreza samo oblikovno, pomensko pa ni najnatančnejši prevod grške oblike *potamoi*.

Primeri v *rodilniku*: Japelj (Mat 21,16): Ali niste nikoli brali: de is vuft tih fhe *negovorezhih* inu *sefajozhjih otrok* si ti hvalo spolnil. Dalmatin: Nesteli nikuli brali; Is uft *she negovorezhih Otruk*, inu *kir she sefsajo*. si hvalo naredil. Vulgata: »Quia ex ore *infantium* et *lactentium* perfecisti laudem«. Rosalino: Aus dem Munde der *Undündigen* und *Säuglinge* haft du dir ein /.../ Lob bereitet. Küzmič: Jeli szte nigdar nej steli: kaj v *izvüft* ti *malicski* i *czeczajoucsi* fzi fzi hvalo szpravio. Japljev prevod odstopa od latinske in nemške predloge ter Küzmičevega prevoda, ki imajo vsi posamostaljene oblike. Delno se je naslonil na Dalmatina, ki ima na prvem mestu levi prilastek, drugi deležnik pa je razvezan v odvisnik.

Primer v *tožilniku* se v Japljevem prevodu ujema z latinsko in nemško predlogo, odstopa pa od Dalmatina, ki ima na tem mestu predmetno zvezo *shum teh ludi*: Japelj: (Mat 9,23): Inu kadar je Jesus v'tiga Vikfiga hifho prifhal, inu vidil pifkavze, inu to *shumezho mnoshizo*, je rekal k'njim. Dalmatin: Inu kadar /.../ je vidil Pifhce, inu *shum teh ludy*, je /.../. Vulgata: Et quum /.../ vidisset tibicines et *turbam tumultuantem*, /.../. Rosalino: Und als Jefus /.../ die Flötenspieler und *das lermende Volk* fah, /.../. Küzmič: I pridoucsi Jesus vu hi'zo toga poglavnika, vido je 'zveglare i *lufztvo szmecseno*.

V *mestniku*: Japelj (Mat, 9,20) Inu pole ene shena, katera je dvanajft lejt na *tekozhi kryvi* terpela, je od sadej perftopila. Dalmatin: Inu pole, ena Shena, katera je na *tekozhi krij* terpela, je perftopila od sada k'njemu. Vulgata: Et ecce mulier, quae *sanguinis fluxum* patiebatur. Rosalino: ein Weib, welches zwölf Jahre *den Blutgang hatte*. Küzmič: I ovo edna 'zena *ukrvavom otouki bodoucsa* dvanajszet lejt pridoucsa odzajaj doteknola sze je krajine gvanta nyegovoga. — Japelj (Mar, 5,25): Inu ena shena je bila, katera je dvanajft lejt na *tekozhi kryvi* terpela. Dalmatin: Inu ena Shena je bila, taje na *tekozhi krij*

bolna bila. Vulgata: Et mulier, quae erat in *profluvio sanguinis* annis duodecim. Rosalino: Unter diefen war ein Weib, welches zwölf Jahr den *Blutgang gehabt hatte*. Küzmič: I nika 'zena, ftera je vu *krvavom otouki bila* dvanajfzet lejt.

Primerjava s predlogami kaže, da se Japljev prevod ujema v rabi deležnika *tekozh* z Dalmatinom, medtem ko ima Rosalino v obeh primerih samostalnik (v Mat 9,20 ob pretekliku, v Mar 5,25 pa ob predpretekliku); Vulgata ima v prvem primeru zvezo *sanguinis fluxum*, ki pa je v Mar 5,25 razvezana v glagolski samostalnik *profluvio* in samostalnik v roditelju *sanguinis*. Küzmič ima obakrat samostalniško besedno zvezo, vendar ne z deležnikom na -č, ampak s pravim pridevnikom (*krvav*) in samostalnikom (*tok*), ki se veže z deležjem na -č ali pomožnikom v pretekliku.

Predstavljeno gradivo kaže, da je Japelj deležnike na -č v prilastkovni vlogi v obliki levega prilastka zapisoval zelo redko, desnega pa sploh ni poznal. Pri tvorbi deležnikov na -č se tudi ni zgedoval po Rosalino, ampak jih je poskušal izpeljevati bolj samostojno; zanimivo je, da se z nemško predlogo ujema samo v dveh primerih (*fhumezho mnoshico* : *das lermende Volk*; *to prideozhe kraljestvu* : *das herannahende Reich*), drugače pa je slovenil s prilastkom in samostalnikom tudi nemški posamostaljeni deležnik (*is vuft negovorezhnih otrok* : *aus dem Munde der Unmündigen*), samostalnik (*derezhe vode* : *die Wasserfluten*) in zvezo samostalnika s preteklikom ali predpreteklikom (*na tekozhi kryvi* : *den Blutgang hatte*; *den Blutgang gehabt hatte*). Prevod se tudi slabo prekriva v Vulgato in Dalmatinom — Rosalino je bližji Vulgati — kar kaže, da je bil morda deležnik na -č kot levi prilastek slovenskemu prevajalcu tuj. To potrjuje tudi raba starih gorenjskih oblik (*prideozhe*), ki so v prevodu zanimiv arhaizem in kažejo, da se je v osrednjeslovenskem knjižnem jeziku konec 18. stol. deležnik na -č že skoraj izgubil; novotvorbe so bile redke, pisci pa tudi niso poznali stanja na vzhodu Slovenije, od koder so v prvi polovici 19. stoletja deležniško-deležijske konstrukcije na -č in -ši ponovno prišle v rabo. Zanimivo je, da Japelj tudi ni poznal absolutnega imenovalnika, oblike, ki je bila pogosta v prekmurskem knjižnem jeziku. Tako kot pred njim že Dalmatin, jo je tudi Japelj nadomeščal z odvisniki ali priredji: Japelj (Mat 17,9): *Inu kadar fo ony is gorre doli fhli*, jim je Jesus sapovedal, rekozh: Nikomer ne pravite leto kar fte vidili /.../. Dalmatin: *Inu kadar fo ony is gorre doli fhli*, je nyim Jesus sapovedal inu je rekal. Küzmič: *I doli idoucsi* oni zgore zapovedao nyim je Jezus erkoucsi: nikomi ne povejte tou videjnye. — Japelj (Mar 6,22): *Inu ker je hzhy te Herodiade noter stopila*, inu plefala, inu Herodeshu, inu tim per mysi fedeozhimi dopadla; je djal Krajl k'dekletu. Dalmatin: *Tedaj je noter stopila te Erodiade hzhy*, inu je plefsala. Küzmič: *I notri idoucsa csi Herodiasojcze* i plefzajoucsa dopadnola fze je Herodesfi, i tim 'znyim fzedecsim.

V gradivu je deset primerov, v katerih je deležnik na -č zapisan kot povedkov prilastek v predmetni zvezi ob glagolu zaznavanja (*videti*). Oblika, ki je značilna slovenska,²¹ se pri Japlju sicer pojavlja, vendar pa ni tako

²¹Prim. F. Tomšič, n. d., 56–57.

razširjena kot pri Küzmiču. Deležnike je Japelj tvoril iz glagolov premikanja (*gredeozhega, prideozhega*) in stanja (*sztojezhe, fedeozhiga*), njihova razvrstitev pa se ujema s primerjanimi mesti Küzmičevega Novega zakona (v prvem slovenskem prevodu Biblije je na teh mestih deležje): Japelj (Mat 20,3): Inu kadar je on ob tretji uri vunkaj fhāl, je vidil druge na tergu bres dela *stojeze*. Küzmič: I vö idoucsi okoli tretye vore vido je druge *sztojecse* na placzi manyükivajoucse. Dalmatin: Inu on je vunkaj fhāl ob tretji uri, inu je vidil druge na tergu *stojezhe* pres della. — Japelj: (Mat 3,16) Inu on je vidil Duha Boshjiga, kakor eniga goloba doli *gredeozhiga*, inu nad njega *prideozhiga*. Küzmič: I vido je Duha Bo'zega doli *idoucsega*, liki golouba, i *idoucsega* na nyega. Dalmatin: Inu Joanes je vidil Boshjiga Duha, raunu kakor eniga Goloba doli *gredozh*, inu nad njega *prideozh*.

Visoka stopnja ujemanja med prevajalcema sodobnikoma, ki sta pripadala različnima slovenskima jezikovnima (skladnja, besedišče, oblikoslovje) okoljema in se tudi nista poznala, kaže, da gre pri deležniku ob glagolu zaznavanja za značilen slovenski vzorec, ki sta ga oba prevajalca poznala. To potrjuje tudi primerjava z latinsko in nemško predlogo, ki imata namesto deležnika na -č zvezo z glagolom zaznavanja in nedoločnikom (*gehen sahen*) ali pa deležnik v tožilniku (*eum ambulante*): Japelj (Mat 14,26) Inu kadar fo njega Jogri vidili verh morja *gredeozhiga*, fo fe prestrahili rekozh. Rosalino: Und als fie ihn auf dem Meere *gehen fahen*, entsetzten fie sich, und sprachen. Vulgata: Et videntes *eum super mare ambulante* turbati sunt, dicentes. — Japelj: (Mar 2,14): Inu kadar je on memu fhāl, je vidil Levi Alphaeviga *Sinu fedeozhiga* na zoli, inu je djāl k'njemu. Rosalino: Und als er vorüber gieng *fah* er Levi den Sohn des Alphäus am Zolle *fitzen*. Vulgata: Et quum praeteriret, *vidit* Levi Alphaei *sedente* ad telonium, et ait illi.

1.3 Samostalniška raba deležnika na -č je v Japljevem prevodu prevladujoča. Oblika je tvorjena iz glagolov premikanja, stanja, govorenja in zaznavanja: *gredeozhi, prideozhi; dojezhim, nosezhim, sedeozhi, stojezhi; opyezhiga, vpyozhiga; gledajozhi, flishajocsi*.

1.3.1 Posamostaljene deležnike je Japelj najpogosteje prevzel iz Vulgate in se na takšnih mestih tudi pokriva s prekmurskim prevodom: Japelj (Mar 14,47): Eden pak *tih sraven stojezhih*, je mezh isderl, inu hlapza tiga Vikfhiga farja vdaril. Vulgata: Unus autem quidam *de circumstantibus*, educens gladium, percussit servum summi sacerdotis. Küzmič: Eden pa tam *ti okouli zsztojecsi* je vö potegno mecs i vdaro je vifesnyega popa szlugo. — Japelj (Mar 15,29): Inu *ti memu gredeozhi* fo ga preklinovali, inu fo svoje glave majali, inu djali. Vulgata: Et *pretereuntes* blasphemabant eum, moventes capita sua. Küzmič: I *ti mimo idoucsi* fzo ga preklinjali, kivajoucsi vglavmi szvojmi i govorecsi.

V gradivu se nahajajo tudi primeri, ki kažejo na zanimiv način ujemanja in razhajanja med Japljevim prevodom in nemško predlogo: Japelj (Mat 24,19): Gorje pak *tem nosezhim*, inu *dojezhim* v tihiftih dnevih. Rosalino: Wehe auch *den Schwangern*, und *Säugenden* zur selbigen Zeit. — Japelj (Mat 1,3): *Glafs tiga vpyozhiga* v'pufhavi. Rosalino: Eine Stimme ruft in der Wüste.

— Japelj (Mat 3,3): En glafs *tiga opyehiga* v'pufhavi. Rosalino: *Die Stimme eines Rufenden* in der Wüfte. Japelj ima v vseh treh primerih posamostaljeni deležnik na -č, Rosalino pa ima posamostaljeni pridevnik oz. deležnik ali pa sedanjik: *den Schwangern; den Säugenden, die Stimme eines Rufenden; eine Stimme ruft.*

1.4 Povedkovniška vloga deležnika na -č v Japljevi Novi zavezi rabi ob glagolih zaznavanja in premikanja in izraža lastnost ali stanje osebk, ki vpliva na dejanje. V Matevževem in Markovem evangeliju sta pri Japlju samo dva primera, ko je deležje na -č ob pomožniku *biti*: (Mat 8,26): Inu Jesus je k'njim rekal: Kaj *ste bojezhi*, vy maloverni? — (Mar 6,14): Inu Krajl Herodesh je to fli fhal (sakaj njegovu ime je *bilu slovezhe postal*) inu je djal. V prvem primeru ima Küzmič polnopomenski glagol (*ste bojezhi : fze bojite*), v Mar 6,14 pa gre pri Japlju za poseben izraz, germanizem *postati sloveče* (Rosalino ima *kundbar geworden*), ki zahteva ob sebi obliko na -č. Küzmič ima na tem mestu je *ocsivefzno vcsinyeno*.²²

Pogosteje pa je Japelj tak povedkovnik zapisal ob glagolu premikanja: v taki zvezi je pomožnik izpuščen, oblika na -č pa je nosilka določene povedkovnosti, ki ohranja glagolske značilnosti: Japelj (Mat 21,5): Povejte hzheri Syon: Pole tvoj Krajl *pride* h'tebi krotak, inu *fedeozh* na eni oflizi, inu na shrebeti ene podjarmove oflize. Küzmič: Povejte cseri Sionfzkoj: ovo Krao tvoj tebi pokoren i *fzedeCSI* na ofzelnici i 'zrebeti pod jarem navajene ofzelnice. — Japelj (Mat 20,30): Inu pole dva fleipa *fedeozha* per poti *sta flifhala*, da bi Jesus imel menu jiti. Küzmič: I ovo dva fzlepcza *fzideCSA* kre pouti, *gda bi fzlfhala*, ka Jezus mimo ide, kricsala fzta govoreCSA. — Japelj (Mat 14,25): Ob zheterti ftrashi te nozhy je Jesus k'njim *prifhal* verh morja *gredozh*. Küzmič: Ob ftrtoj fztra'zi pa te nousi *prifao* je knyim Jezus *hodeCSI* po mourji.

Slovenska prevoda iz druge polovice 18. stoletja se v taki rabi zelo dobro pokrivata, razlika je le v tem, da je Japelj deležnik na -č uporabljal redkeje kot Küzmič. Rosalino ima na teh mestih osebno glagolsko obliko (polnopomenski glagol), le v Mat 14,25 je ohranjen deležnik (*auf dem Meere gegangen*).

Deležje kot povedkovnik je Japelj uporabljal, pri Küzmiču pa je v več kot polovici primerov nadomeščeno z deležnikom. Deležje pri Japlju izraža le še način glagolskega dejanja, osebek pa je povezan z glagoli premikanja, stanja in govorjenja. Vzrok, čas, željo in vsa ostala razmerja pa je Japelj izražal predvsem opisno z odvisniki in priredji: Japelj (Mat 13,29): On pak rezhe: Nikar, de kej lulko *oberajozh* s'njo vred pphenize ne isrujete. Rosalino: Nein, fagte er, damit ihr nicht vielleicht, wann ihr das Unkraut *fammelt*, mit dem selben auch den Weizen ausjate. Vulgata: Et ait: Non, ne forte *olligentes* zizania eradecetis simul cum eis et triticum. Küzmič: On je pa erkao: nej; naj kak, *oberajouCSI* koukol; ne fztrgate vö navküp 'znyim i pseniczö. Dalmatin:

²²Oblika je izpričana tudi v Prešernovem Slovesu od mladosti. (Sem videl, de svoj čoln po sapi sreče, / komur sovražna je, zastonj obrača, / kak veter nje nasproti temu vleče, / kogar v zibeli vidla je berača, / da le petica da ime sloveče, / da človek toliko velja, kar plača.)

On je rekal: Nikar, de *plevozh* lulko, tudi pphenizo shnjo red nei spuhzhetē. — Japelj (Mat 27,36): Inu fo njega *fedeozhi* varuvali. Rosalino: Und sie *fassen*, und hatten Acht auf ihn. Vulgata: Et *sedentes* servabant eum. Küzmič: i *doli fzedecsi* varvali fzo ga tam. — Japelj (Mat 15,39): Ker je pak en stujni Poglavar, kateri je njemu na pruti sraven ftal, vidil, da je taku *vpijozh* vmerl, je on djal. Rosalino: Der Hauptmann aber, der gegen ihm über ftund, da er fah, dass er mit solchem *Geschrei* den Geist aufgegeben hatte, sprach. Vulgata: Videns autem centurio, qui ex adverso stabat, quia sic *clamans* exspirasset, ait. Küzmič: Vidoucsi pa fztotnik tam fztorejcsi pred nyim, kaj je tak *kricsecsi* premino, ercse:. Dalmatin: Ta Kapitan pak, kateri je poleg pruti njemu vpreg ftal, inu je vidil, da fse je on *stakim vpytjem lozhil*, je on djal.

Gradivo kaže, da se je Japelj pri rabi deležja (deležnika) zgledoval po Vulgati; na istih mestih ima Dalmatin deležje le dvakrat (Mat 13,29), Rosalino pa je taka mesta raje prevajal z nedoločniško zvezo (*fand sie schlafen*), osebno glagolsko obliko (*das Unkraut samelt* ali samostalniško zvezo (*mit solchem Geschrei*).

2 Skladenjski ustrezniki Küzmičevih deležniško-deležijskih skladov v Japljevi Novi zavezi. Zaradi hitrega naravnega razvoja in narave osrednjeslovenskega knjižnega jezika Japelj ni poznal deležij in deležnikov na *-ši*, obliko na *-č* pa je močno omejil, in se je v večjem obsegu ohranila le v klišejski rabi *rekozh*. Primerjava Küzmičevih deležniško-deležijskih skladov v Matevževem in Markovem evangeliju z ustreznimi mesti pri Japlju je pokazala, da so v prevodih najpogosteje uporabljene različne skladenjske možnosti za izražanje istodobnosti, preddobnosti in drugih skladenjskih razmerij.

2.1 Dobnost. Istodobnost dveh ali več dejanj je Japelj najpogosteje izražal opisno. To kaže, da sta bila skladenjska sistema osrednje- in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika konec 18. stoletja deloma različna.²³ Namesto deležij, ki jih je v tej vlogi oblikoslovno pravilno zapisoval Küzmič, je Japelj prevajal z odvisniki.

Deležja, ki jih je Küzmič izpeljeval iz glagolov premikanja, so pri Japlju časovno razvezana: Küzmič (Mat 16,13): *Pridoucsi* pa Jezus vu krajino Czearē Filippa, pitao je vucsenike fzvoje erkoucsi. Japelj: *Ker je pak Jezus bil prishal v' kraje Cesarea Philippa*: je prashal fsvoje Jogre rekozh:

Kadar se v Küzmičevem besedilu pojavljajo deležja na *-č*, ki niso izpeljana iz glagolov premikanja, v Japljevem prevodu prevladujejo časovni odvisniki:

²³M. Orožen je primerjala slovenska skladenjska sistema s srbskim (Japelj, Küzmič, Karadžić) in ugotovila, da je raba aktivnega deležnika pri Küzmiču »sorodna« zgradbi v Karadžičevem prevodu Biblije, pri tem pa je opozorila na »različnost centralnoslovenske knjižne strukture«. V 18. stoletju so v osrednjeslovenskem knjižnem prostoru nastajale nove skladenjske možnosti za izražanje istodobnosti in preddobnosti. Vzroke za spremembe je treba iskati v razvoju jezika, saj se je prvotna vloga tvornih deležnikov izgubljala, deležnike pa so začeli nadomeščati odvisniki in priredja. Prim. M. Orožen, Aktivne participijske konstrukcije (primer srpskohrvatske interferencije u slovenačkom književnom jeziku), v: Naučni sestanek slavista u Vukove dane 6 (1977), 123–143.

Küzmič (Mat 27,63): Govorecsi: gopodne, fzpoumenoli fzmó fze, kaj je ov zapelavecz erkao efce *'zivoucsi*; Japelj: Rekoz: Gofpod, my fi fpomnimo, da je leta sapelavez, *kadar je she shiv bil*, rekal: Zhes try dny bom jeft gori vftal.

Istodobnost je pri Japlju praviloma izražena priredno; pri tem se veznik *inu* ponavlja pred vsako osebno glagolsko obliko, v naštevalnem zaporedju priredno vezanih stavkov se lahko izpušča ali pa se namesto veznika *inu* uporablja sinonim ter: Küzmič (Mat 13,48): Stera, gda fze je napünila, vö jo potegnóvfi ribicske na brejg, i *fzedecsi* ta dobra fzo vö fzpoubrali vu pofoudo, ta huda fzo pa vo zmetali. Japelj: Katero, kadar je napolnena bila, fo vun na kraj vlekli, *inu fo fedli*, inu isbrali te dobre v pofode, te poredne pak fo prozh vergli. — Küzmič (Mat 4,13): I ofztavivfi Nazareth *idoucsi* je prebivao v Kapernaumi vtom pri mourji vu Krajinaž Zabulona i Nefthalima. Japelj: Inu je sapuſtil to meftu Nazareth, *je fhal*, *inu fe je prefelil* v'Kapharnaum, kateru leshy per morju na pokrajnah Zabulona inu Nephtalima. — Küzmič: (Mat 25,25): I *bojecsi* fou fzam i fzkrio fzam talentom tvoj vu zemlo: ovo mas to tvojo. Japelj: *Inu fim fe sbal*, ter fim prozh fhál, inu fim fkril tvoj zent v semlo: pole tukaj imafh to tvoje.

Preddobnost je Japelj izražal samo opisno; pri njem sta skoraj dve tretjini Küzmičevih deležij na *-ši* razvezani v vezalno priredje, druga sta nado-meščena z odvisniki.

Najpogosteje se v prevodu pojavljajo primeri z veznikom *inu* pred vsako naštevalno enoto (v neprvi enoti je lahko namesto veznika *inu* sopomenski *ter*): Küzmič (Mar 1,40): I ide k'njemi eden gobavecz profzecsí ga, i *pokleknovfi* pred nyega i erkoucsi nyemi: csi fcses, mores me ocſifztiti. Japelj: Inu k njemu je prifhál en gobov, ta je njega profsil, *inu pred njega pokleknil*, inu je djál k' njemu: Aku hozhefh, taku me samorefh ozhifftiti. Namesto veznika *inu* je na začetku povedi pogosto tudi prislov *tedaj*: Küzmič (Mat 2,21): On pa *gori fztanovfi* vzeo je to dejte i mater nyegovo, i fou je v Izraelſzko zemlo. Japelj: *On je tedaj vftal*, inu je vsel to Dete inu njegovo Mater, inu je prifhál v Izraelſko semlo. Kadar je osebek izražen v prvem delu, se veznik *inu* pojavlja ſeše pred naslednjimi naštevalnimi enotami: Küzmič (Mat 10,21): Jezus fze pa na nyega *zgliednovfi* polubo ga je i ercse nyemi: edno ti fali. Japelj: *Jezus* pak ga *je pogledal*, *inu* ga je lubil, inu je djál k' njemu: Enu tebi she doli gre. V daljšem povednem nizu, ko si sledijo vezalna priredja s kratkimi stavki, se veznik *inu* pred neprvo enoto pogosto izpušča: Küzmič (Mar 7,33): I vzeme ga od lüftva ofdfebe; vr'ze *prfzti* fzvoje vu vuha nyegova, i *plunovfi* dotekno fze je jezika nyegovoga. Japelj: Inu on ga je is mnoshize na ftran vsel, je vtaknil fvoje perfte v'njegove vufhefsa, *je vun plunil*, inu fse je njegoviga jesika dotaknil.

Kadar je Japelj prevajal z odvisniki, Küzmičevim deležje na *-ši* v več kot polovici primerov ustreza časovni odvisnik, uveden z veznikom *kadar*. Največkrat gre za glagole zaznavanja: Küzmič (Mat 2,10): *Vidivfi* pa zvezzdo, radiüvali fzo fze jako zvelikom radofztyom. Japelj: *Kadar fo* pak ony to svesdo *vgledali*, fo fe filno obveſelili. Primeri z glagoli, ki izražajo delovanje osebká, so zelo redki: Küzmič (Mar 6,53): *I prej k plavaufi* mourja prisli fzo na zemlo Genezareth, i k-brodi fzo priſztoupili. Japelj: Inu kadar *fo fe bily zhes prepelali*, fo prihli

v'semlo Genesareth, inu fo v'kraj vftavili.

Japelj je še poznal pred preteklik; uporabljal ga je redko le še v časovnih odvisnikih: Küzmič (Mar 7,34): I gori *zgliednovfi* vu nebo zdejhno je: i ercse nyemi: Efata, tou je, odpri fze. Japelj: Inu, *kadar je bil v'Nebu gori pogldal*, je sdihnil, inu je djal k'njemu: Ephatha, to je, odpri fse.

V gradivu so pogosti tudi prilastkovni in vzročni odvisniki, pogojni pa redki: Küzmič (Mat 17,14): I pridoucsi k'lüfztvi prifztoupo je k'nyemi cslovik niki *pokleknoifi* pred nyim. Japelj: Inu kadar je on k'mnozhizam prifhal, je perftopil k'njemu en *zhlovek, kateri je pred njega na kolena padel*. — Küzmič (Mar 12,15): On pa *znafvi* nyihovo fzkazlivofzt ercse nyim: ka me fküsavate? Japelj: On pak, *ker je spoznal* njih hinavfhino, je rekal k'njim: Kaj me fkufate? — Küzmič (Mat 4,9): I veli nyemi: eta vfza tebi dam; *csi doli fspadnoifi* me molo bodes. Japelj: Inu rezhe k'njemu: vse leto bom jeft tebi dal, *aku ti doli padefh*, inu bofh mene molil.

Namesto odvisnikov pa je Japelj na mestih, kjer ima Küzmič deležje na -ši, uporabljal skladijski zgoščevalec nedoločnik: Küzmič (Mar 8,24): I gori poglednovfi ercse: *vidim* lidi, liki drevje *hodecse*. Japelj: Inu on je gori pogleda inu je djal: Jeft *vidim hoditi* ludy kakor drevefsa. — Küzmič (Mat 11,3): Erkao nyemi je: ti fzi te *pridoucsi*, ali pa drugoga mamó csakati? Japelj: Inu je djal k'njemu: Ali fi ti ta kateri *ima priti*, ali eniga drugiga zhakamo?

2.2 Prilastkovna vloga. Namesto deležnikov na -č in -ši je Japelj uporabljal dve zanimivi skladijski rešitvi. Tam, kjer je Küzmič zapisal deležnik, je Japelj prevajal s prilastkovnim odvisnikom: Küzmič (Mar 16,20): Oni pa vöidoucsi predgali fzo povfzud Gofzpoud 'znyimi delavfi i to rejcs potrdjavafi *znafzledüvajoucsimi csudami*. Japelj: Ony pak fo ven fhli, inu fo povfod pridigovali, inu Gofpod je s' njimi delal, inu to befsedo poterjoval, skusi *zhudeshha, katere fo fe po temu godile*. Nekajkrat pa je Japelj tvoril novo besedno zvezo z levim prilastkom, ki pa ni bil deležnik: Küzmič (Mar 12,33): I lubiti bli'znyega, liki famoga fzebe, je vecs od vfzej *gorecsi* i ftifani *aldovov*. Japelj: Inu lubiti tiga blishniga kakor fam febe, je vezh kakor vfi *shgani*, inu drugi *offri*.

Povedkov prilastek je Japelj ohranil včasih ob predmetni zvezi v tožilniku, ki jo je poznal že Küzmič, veliko pa jih je razvezal tako, da je z vezniskimi besedami *da, kateri (kir, ki), ter* tvoril odvisnike z osebno glagolsko obliko, ali pa je deležnike nadomeščal z drugimi besednimi vrstami: Küzmič (Mat 3,7) *Gda bi pa vido* vnouge z farizeufov i fzfzadduceufov *prihajajoucse* k fsvojemi krfzti, erkao njim je: Japelj: *Kadar je on pak vidil, de je* veliku Pharisaerjou inu Sadducaerjev k'njegovimu karftu *perhajalu*, je on k'njim djal: — Küzmič (Mat 15,31): Tak; da fzo fze lidje csüdivali *vidoucsi* nejme *gucse-cse*, rouné zdrave, plantave *hodecse* i fzelejpe *vidoucsef*. Japelj: Taku de fo fe mnoshize sazhudile, *ker fo vidile, de mutafti govore* krulovi hodio, inu flejpi vidio.

2.3 Japelj ima namesto posamestajjenih deležnikov največkrat odvisnike: Küzmič (Mat 14,9): I razdrefzelo fze je krao: ali za volo prifzege i *ukup fzedecsi* zapovedao je dati. Japelj: Inu Krajl je shaloften postal: savolo

perfege pak, inu *teh*, kateri fo sraven per miš bily, je vkasal dati. Nekajkrat je namesto posamostaljenega deležnika tvoril nov samostalnik, posamostaljeni pridevnik ali pa je uporabil osebni zaimek: Küzmič (Mat 18,31): Gda bi pa vidili ti *'znyim szlu'zecsí*, štera szo fze zgoudila; jako szo fze razdrefzelili. Japelj: Kadar fo pak njegovi *raven-hlapzi* vidili, kar se je sgodilo, fo filnu shaloftni poftali. — Küzmič (Mar 7,32): I nefzli szo nyemi glühoga *'zmetnogucsecsega*: i profzili szo ga; kaj bi na nyega djao rokou szvojo. Japelj: Inu ony perpelejo k'njemi eniga gluhiga, inu *mutaftiga*, inu ga profsio, de bi roko na njega poloshil. — Küzmič (Mar 4,24) szfterov merov bodte vi merili, sztiztov bode i vam merjeno; prida fze vam *pozšlufajoucsim*. Japelj: S'kakorfhno mero bote vy merili, s tako se vam bo nasaj merilu, inu *vam bo she pervershenu*.

2.4 Povedkovniška vloga. V Küzmičevem prevodu je zveza *deležja* in pomožnika *biti* redka in se je v Novem zakonu ohranila le kot grški kalk. Japelj, ki je prevajal iz latinščine, je tako zvezo praviloma slovenil z opisnim deležnikom na *-l*, redkeje pa jo je razvezoval v odvisnike: Küzmič (Mar 2,6): *Bili szo* pa niki pifzacske tam *szedecsi* i *mifzlecsi* vu frczaj szvoji. Japelj: Tamkaj pak fo eni od *Pifsarjov fedeli*, inu fo v fvojih ferzih mislili. — Küzmič (Mat 27,55): *Bile szo* pa tam 'zene vnouge ouzdalec *gledajoucse*: štere szo nazledüvale Jezufa od Galilee szlü'zecsé nyemi. Japelj: Ondi pak je *bilu veliku shen*, katere fo od *delezh gledale*, katere fo bile sa Jesufam prifhle od Galiaee, inu fo njemu strejgle. Enako so prevedena tudi tista mesta, kjer ima Küzmič pomožnik *biti* izpuščen: Küzmič (Mar 14,3): I gda bi on bio vu Bethanii vu hi'zi Simonovoj toga gobavca; *szidecsi* on, pride edna 'zena. Japelj: Inu ker je on v'Bethaniji v 'hihhi Simona tiga goboviga bil, inu *per mysi fedel*: Je prifhla ena shena.

Japelj je v Matevževem in Markovem evangeliju skoraj povsem opustil možnost prevajanja z deležjem v prislovni vlogi. Taka oblika je bila premalo izrazita, zato jo je raje razvezoval v priredja in podredja. Prevod s priredjem je pri Japlju najpogostejši: Küzmič (Mat 3,6): I okrfzcsavali szo fe v Jordani od nyega, *vadlúvaujocfi* grejhe szvoje. Japelj: Inu fo bily karfheni od nejga v'Jordani, inu fo *sposnali* svoje grehe. Nekajkrat je prislovno deležje pri Japlju razvezano v odvisnik, vendar je taka možnost v primerjavi s priredji redkejša: Küzmič (Mar 6,20): Ar fze je Herodes bojao Ivana *znajoucsi* kaj je on pravicsen i szveti mou'z. Japelj: Sakaj Herodesh se je Joannesa bal, *ker je vejdel* de je on en pravizhen, inu fvet mosh.

V gradivu je tudi nekaj posamičnih rešitev, ki opozarjajo na skladienske razlike med dvema slovenskima prevodoma s konca 18. stoletja: Küzmič (Mar 1,40): I ide knyemi eden gobavec *profzecsí ga*, i pokleknovfi pred nyega i *erkoucsi* nyemi: csi fcses, mores me ocsifziti. Japelj: Inu k'njemu je prifhal en gobov, ta je *njega profil*, inu pred njega pokleknil, inu je *djal* k 'njemu: Aku hozhefh, taku me samorefh ozhiftiti. — Küzmič (Mat 5,11): Bla'zeni fzte, gda vafz pšzüvali i preganyali bodo, i gucsali bodo vszo hudo rejcs *prouti vam la'zecsí*, za mojo volo. Japelj: Isvelizhani fte vy, kadar vafz bodo kleli, inu preganjali inu govorili vse hudu *super vafz lashnivi* savolo mene. — Küzmič (Mat 20,6): Okouli edenajfzete vore pa vö idoucsi *najfao* je druge *manyükivajoucse*

i ercse nyim: ka eti *fztojite* czejli den *manyŭkivajoucsi*? Japelj: Okouli enajfte ure pak je on vun *shal*, inu je *nashel druge bres dela stojethe*, inu rezhe k'njim: Kaj vy tukaj *bres dela stojte zel dan*?

3 Predstavljeno gradivo iz Matevževega in Markovega evangelija dokazuje, da je bil Japelj več kot »samo prevajalec po črki«. Rosalinov prevod, ki je številne latinske deležniško-deležijske sklade razvezal v odvisnike in priredja, mu je bil v pomoč, vendar je bilo tako izražanje značilno tudi za osrednjeslovenski prostor in v njem ne moremo iskati nemških vplivov. Analiza je pokazala, da iz Rosalina ni prenašal dosledno; pri njem je našel le soroden skladenjski sestav, ki mu je bilo latinsko deležijsko in deležniško izražanje tuje. Pri prevajanju si je Japelj pomagal tudi z Dalmatinom.

Primerjava s Küzmičem kaže na zanimiv odnos med dvema deloma različnima skladenjskima sistemoma slovenskega jezika konec 18. stoletja in potrjuje tezo M. Orožen, da je Japelj Dalmatinov jezik prenovil in posredno vplival tudi na prenovo osrednjeslovenskega knjižnega jezika v prvi polovici 19. stoletja. Gradivo kaže, da je Japelj na mestih, kjer se v Küzmičevem prevodu pojavljajo deležja in deležniki, nerodne Dalmatinove skladenjske vzorce pogosto spreminjal tako, da je popravljal slabe odvisnike, nedoločniške in deležniško-deležijske zveze. Poznal je vse vrste odvisnikov in jih je v povedih uporabljal kot stavke z glavnim in enim odvisnim stavkom ali pa zapleteno zloženo. V primerjavi s Küzmičem so taki stavčni skladi povedi močno daljšali, bili pa so zato natančnejši v izražanju. Razvrstitev odvisnikov je pri Japlju knjižna, najpogostejši pa so osebkovi, prilastkovni in načinovni.

BESEDILNI VIRI

- Dalmatin = Jurij Dalmatin, Biblija. Wittenberg, 1584.
 Japelj = Jurij Japelj, Svetu pismu noviga testamenta. Ljubljana, 1784.
 Rosalino = Franz Rosalino, Biblia sacra. Wien, 1793. Uporabljal sem knjigo iz leta 1793, ki jo hrani NUK v Ljubljani. Izipisano gradivo sem kasneje primerjal še s prvo izdajo Rosalina (1781), ki sem jo odkril v knjižnici frančiškanske cerkve v Ljubljani. Izdaji se na primerjanih mestih jezikovno ne razlikujeta.
 Kūzmič = Štefan Kūzmič, Nuovi zakon. V Halli Saxonskoj, 1771.
 Vulgata = Novum Testamentum græce et latine (edito stereotypa octava; sumptibus Bernhardi Tauchnitz). Lipsiae, 1887.

LITERATURA

- Benkovič, J. 1894: Jurij Japelj, stolni kanonik in slovenski pisatelj; Dom in svet 7, str. 33–49, 65–74.
 Breznik, A. 1928: Japljev prevod svetega pisma; Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 7, str. 77–106.
 Němec, I. 1957: K otázce staroslověnských participi praes. act. sloves dokonovaných; Slavia 26, str. 1–12.
 Novak, V. 1976: Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana.
 — (1982): Viri prekmurske duhovnosti; Znamenja 2, str. 102–109.
 Orožen, M. 1977: Aktivne participske konstrukcije (primer srpskohrvatske interferencije u slovenačkom književnom jeziku); Naučni sastanak slavista u Vukove dane 6, str. 123–143.
 — 1977: Sekundarna derivacija prislovnega deležnika na -e/-aje v slovenskem knjižnem jeziku; Nahtigalov zbornik, Ob stoletnici rojstva, str. 335–356.
 — 1981: Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja; Obdobja 2, str. 421–439.
 — 1983: Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584 – 1784 – 1802); Wiener slavistischer Almanach 13, str. 153–179.
 — 1984: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584 – 1784 – 1791); Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 20, str. 249–274.
 — 1985–86: Vprašanje prekmurskega knjižnega jezika (Ob osrednjeslovenskem in kajkavskem hrvaškem); Slavistična revija 33, str. 191–197.
 — (1986): Molitveni obrazci starejših obdobj v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, Slavistična revija 34, str. 37–57.
 — 1989: Prekmurski knjižni jezik; Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 25, str. 37–60.
 Sedláček, J. 1954: K otázce slovanských participi praes. act. a preat. act. I; Slavia 23, str. 509–526.
 Tomšič, F. 1955: Poglavlje iz slovenske historične sintakse; Slavistična revija 8, str. 56–67.
 Toporišič, J. 1984: Slovenska slovnica, Ljubljana.
 — 1982: Nova slovenska skladnja, Ljubljana.
 Večerka, R. 1961: Syntax aktivních participi v staroslověnině, Praha.
 Vratuša, A. 1974: Jezik »Nouvega zakona« in »Sveti evangyeliomov«; Zbornik Štefana Kūzmiča, Murska Sobota.

ZUSAMMENFASSUNG

Beim Vergleich der aktivischen Formen des Präsens- und Perfektpartizips in Japeljs und Kūzmičs Übersetzungen des Evangeliums nach Matthäus und Markus wird festgestellt, daß die Übersetzungen nur in wenigen Fällen übereinstimmen; noch seltener gebrauchen Japelj ein Partizip und Kūzmič eine deskriptive Form auf derselben Stelle, für die Partizipien findet Japelj meist andere syntaktische Lösungen. Um die Gleichzeitigkeit zwei oder mehr Handlungen auszudrücken, verwendet Japelj deskriptive Formen. Als Ersatz für das Partizip Präsens, das bei Kūzmič morphologisch korrekt auftritt, gebraucht er komplexere Satzkonstruktionen — Satzreihen und Nebensätze verschiedenen Grades. Zum Ausdruck der Vorzeitigkeit verwendet Japelj meist Satzreihen. Falls er Nebensätze schreibt, sind es Temporalsätze in Verbindung mit den Verben der Wahrnehmung, wobei auch Vorvergangenheitsformen bewahrt werden, oder Attributsätze bzw. Kausalsätze. Auf denselben Stellen verwendet Kūzmič Perfektpartizip. Lange und komplexe Satzkonstruktionen ersetzt Japelj durch den Infinitiv, was besonders in Verbindung mit den Verben der Wahrnehmung vorkommt. Attributsätze oder andere grammatische Formen entsprechen den attributiv gebrauchten Partizipialkonstruktionen. Der absolute Nominativ ist bei Japelj nicht zu finden. Den lateinischen absoluten Dativ ersetzt er mit einem Nebensatz. Für die meisten Präsenspartizipien in Verbindung mit verba sentiendi gebraucht Japelj Nebensätze oder verschiedene Wortverbindungen. Substantivierte Partizipien kommen bei Kūzmič oft vor, bei Japelj jedoch sind sie durch Nebensätze, Substantive oder Personalpronomen ersetzt. Adjektivisch gebrauchte Partizipien treten bei ihm selten auf. Er berücksichtigt keine syntaktischen Eigenschaften der attributiv gebrauchten Präsenspartizipien und ersetzt sie durch Satzreihen und Nebensätze.

UDK 886.3.09-1 Balantič K.

Marko Trobevsčak

Križ

PLES ŽELJA MED ZUBLJI IN ODPOVEDJO

O posebnostih v erotični izpovedi Franceta Balantiča

Erotični izpovedi pripada v opusu Franceta Balantiča posebno mesto; prek strogega pojmovanja greha v krščanskem smislu se povezuje s temo smrti in Boga. Vsebinski in formalni kontrasti kažejo, da je Balantič pesnik skrajnosti, ki pa dobiva specifične poteze zaradi omejenega slovarja.

Erotic poems have a distinct place in France Balantič's poetry. They relate, through a rigorous comprehension of sin in the Christian sense, to the themes of death and God. Contrasts within content and form show that Balantič is a poet of extremes, but acquiring distinctive features by reason of a restricted dictionary.

Branje Balantičeve poezije otežujeta dve okoliščini. Predvsem štiridesetletna luknja v recepciji; zadrega je očitna, ko imamo pred seboj pesmi, ki so zamudile prva desetletja življenja med bralci in v veliki meri tudi v književni stroki. Z malo pretiravanja bi se dalo trditi, da literarnozgodovinski pogled na Franceta Balantiča šele začenja nastajati, poglobljeno branje pa se ponavadi začenja ravno znotraj bolj ali manj ustaljenih predstav o nekem avtorju. Kontekst njegove pesniške knjige Muževne steblike je še vedno preveč političen, torej se mu je smiselno kvečjemu izogibati.

Druga težava je občasni videz hermetizma – podobe se tu in tam razrastejo predač, da bi jim lahko sledili. V teh primerih je v pomoč poznavanje celotnega opusa in pesniške osebnosti. Zlasti izrazita je avtorjeva posebnost, da zna po drugi strani biti zelo neposreden v izpovedi idej. Gre za formalni izraz neresljivih nasprotij, ki sestavljajo tematska jedra njegove poezije. Eno od njih je ljubezen do ženske.

Kakšna ljubezen?

O doživljajskem ozadju Balantičevih ljubezenskih pesmi se ve malo, vsaj po dostopnem gradivu sodeč. Vprašanje je zanimivo, ker je odnos do ženske v besedilih večinoma skrajno reduciran in bi se dal označiti kot »grešna strast«. Ženska se precej dosledno jemlje kot objekt poželenja, ki ga lahko premaga zgolj smrt. Ta je odrešiteljica, ker vodi k Bogu, ženska pa je že v izhodišču taka, kot jo je po razočaranjih užaljeno označil Prešeren – »lepa stvar«. Balantičev odnos do ženske ni ostal neopažen, le pogledi nanj so različni. Vladimir Kastelic¹ govori o »fiktivnem objektu«, torej vidi v Balantičevi ljubezenski izpovedi konstrukt. Kostnaplova² ob analizi enega zgodnjih sonetov (Za teboj II) postavlja

¹Vladimir Kastelic, *Poezija Franceta Balantiča* (neobjavljena diplomska naloga na Filozofski fakulteti, Ljubljana, 1972).

²Marija Kostnapfel, *France Balantič – Ein Beitrag zur modernen slowenischen Dichtung* (doktorska disertacija, München: Trofenik, 1991).

svojevstveno trditev: »Die Sehnsucht nach der idealen Liebe ist eine starke Komponente in Balantičs Gefühlsleben, denn für sie ist auf dieser Welt kein Platz«. Idealen odnos do ženske naj bi se lahko uresničil šele po smrti (»wenn jegliche Körperlichkeit und Gebundenheit an die Materie entfällt«). Misel o močnem hrepenenju po idealni, torej duhovni ljubezni se zdi pretirana, še posebej ker se razširja na celotno Balantičevo čutenje. A že v obravnavani pesmi po smrti božja bližina povsem nadvlada ljubezensko hrepenenje (sonet je vložnica):

Vsa srečna sem v vrtovih svetlih dni,

pri Bogu, ki nad zarjami bedi

/.../

Da moj je beli svet ti tuj, teman,

le to me peče v srcu in boli.

(Muževna steblika, 143)³

Ljubezen je tako že v zgodnjih pesmih prej spona kot kaj drugega in subjekt se je že rešuje prek smrti. Željo lahko ozdravi tudi božja milost:

– O Bog, usmili v svoji se dobroti

in kani vame vse moči nekdanje,

zasuj prepade, vse brez dna kotanje,

ki vanje padam na brezkončni poti!

(V vročici, MS, 142)

Branje Balantičeve erotične poezije je zlasti odkrivanje različnih vidikov distanciranja od grešne sle. Ta na začetku še ni tako intenzivna, kljub temu se ji je treba tako ali drugače odpovedati, se je ogibati. V pesmi Pridi, deklica se to zgodi s pomočjo časovne perspektive. Zgovorni so naslednji verzi, če imamo pred očmi pesnikovo starost (poudarki so moji):

sonce, sonce v meni raslo

je z *omamo mladih let*.

/.../

Ti svetilka si srebrna,

jaz sem plamen, ki medli,

ko spomin bo spet zagorel,

bova dom sred *večnosti*.

(MS, 145)

V centralnem ljubezenskem ciklusu Muževne steblike, Daj me k ustom, se vsebina pojma »ljubezen« radikalizira, stopnjuje v telesnost. Že sami besedi se Balantič ogiba, kadar jo zapiše, pa sobesedilo ne dopušča misli o kakšnem globljem, duhovnem odnosu:

³France Balantič, *Muževna steblika*, (Ljubljana: DZS, 1984) – v nadaljevanju MS; citati iz pesmi so ponekod popravljeni po Kostnapflovu, ker izdaja vsebuje nekaj redakcijskih napak.

Naprezi, ljubica, *razkošja vrance*,
da v najin dom ljubezen se pripelje,

(Zublji nad prepadom, MS, 27)

Nikar še k bregu ne veslaj, mornar,
ljubezen najina *še ni pri kraju*,
dobil od mene boš *razkošen dar*,

(Predanost, MS, 29)

Zadnja pesem ciklusa nosi redko besedo v naslovu: Agonija ljubezni. Sonet povzema doživljanje romantičnega odnosa kot strast (»prenašam breme te strasti – zastonj«) in ji spreminja predmet: objekt telesne sle se je v sanjskem prividu prekril s poosebljenim ciljem spokorniškega hrepenenja, s smrtjo (»še dolgo goltam v snu tvoj rezki vonj« – MS, 47). Če se beseda »ljubezen« pojavi redko, se glagol »ljubiti« sploh ne, vsaj ne v zvezi z žensko. Edinkrat se je avtorju zapisal v pesmi Večerna samota:

Kje, deklica si, daljna vaba,
zavrgel sem te kot pečko,
užil sem sam ljubezen vso,
nocoj boli, da sem baraba.

Vse dala si: srca sredico,
bogate duše zlat denar,
a ljubil sem, tvoj gospodar,
čez vse svobode golobico.

(MS, 37)

S stališča subjekta ljubezen kljub nekakšnemu hrepenenju in obžalovanju ostaja nekaj, kar se užije (in zavrže), duša je primerljiva z denarjem. Čeprav se odnos do dekleta lahko opiše s samostalnikom ljubezen, je glagol z istim korenem rezerviran za golobico svobode, in to v edinem primeru, ko se v ljubezenskem ciklusu sploh pojavi. Raba obravnavane besede se v vseh primerih bolj ali manj nagiba v evfemizem za slo, za telesno nagnjenje.

Čas in prostor

Čas s slovničnega vidika je pomembno Balantičevo stilno sredstvo. V ljubezenskih pesmih je časovna dinamika izjemno močna, kar je posledica gledanja na ljubezen z vidika večnosti (primer menjavanja znotraj verza: »Bila je dobra, sanjal bom nekoč.« – Osirotele ustnice, MS, 34). Čas *po* je vseprisoten in jemlje romantičnemu odnosu transcendentno razsežnost. Če ljubezen še ni minila, se zavest o njeni nezadostnosti izrazi v viziji prihodnosti (velika večina pesmi se končuje s prihodnjikom ali velelnikom, ki je tudi usmerjen v prihodnost), največkrat z bližino smrti. Tisto, kar se med moškim in žensko dogaja, se orisuje v velelniku in pogojniku ali pa se stavki začenjajo z »naj«; tako dobiva sicer silovita izpoved zelo abstraktne poteze. Sedanjik je redek, razen kolikor govori o večji ali manjši časovni distanci:

z ožganimi rokami
sam sem, vse sem žrtvoval.

(Najin čas je minil, MS, 35)

Imel, marjetica, sem deklico,
sedaj imam le beli tvoj sijaj,

(Marjetica, MS, 36)

Zato v gostilni zdaj drugujem,
kozarec pred menoj žari,

(Večerna samota, MS, 37)

Slovnična sedanost je možna pred ljubeznijo ali po njej. V prvem primeru ponavadi sledi vizija v katerem od navedenih časov, ki jo na koncu oklepa prihodnjik:

Zagrinja val sirotnih me želja,
/.../
Opij me še pred daljnim plesom zarje,
/.../
Nikoli se bridkost ne bo spočila,

(Ples želja, MS, 23)

V neposredni bližini smrti se subjekt umiri; sedanost to izraža zlasti na koncu ciklusa, denimo v Jesenskem spevu:

Moj spev je ves tih,
ne moti ga kri, ki umira,

(MS, 46)

Ljubezen se po logiki slovničnih časov skoraj nikoli ne dogaja, ni pa izhod iz nje vedno le v perspektivi smrti. Drugi pol, skrajni možni ljubezenski vitalizem, je pri Balantiču podoba cikličnosti:

Potem, mornar, s poljubom me omoči,
in bo bridkost kot sol se raztopila
in pred teboj nov dar bom razgrnila.

(Predanost, MS, 29)

Smej se, ko bom šel od tod,
da popotnica bogata
bo spomin in moč za pot,
ki spet vodi ti pred vrata.

(Popotnica, MS, 31)

V redkih primerih se je možno izogniti zavesti o grehu, vendar niti tedaj ne gre za priznavanje ljubezni v globljem smislu; srce celo postane prostor čutnega:

Ko zjutraj spet bom romal k ladjam v gósti,
naj trudo bo srce od vseh sladkosti,

(Pomladni gost, MS, 21)

Morda je prav na tem mestu, ob bolj optimističnih tonih ciklusa, potrebno opozoriti še na neko značilnost. Če opazujemo besedišče s pomenskega vidika, je očitno, da se ljubezen označuje z besedami, ki skoraj vedno vsebujejo negativne naklonske sestavine. Predanost in Popotnica jo povezujeta z omamo (prim.: »Le moje vino vase vse pretoči,« in: »Ne odreci ust medice«), Pomladni gost s trudnostjo (prim. zgoraj). Erotika je pogosto omamna pijača (Ples želja, Večer je rdeč, Zublji nad prepadom, Dno, Odpoved, Večerna samota), kajti v nezavedanju se izpoved lahko sprosti, postane silovita. Podobe strasti so pri Balantiču tako intenzivne, da bi jim težko našli primerjavo v slovenski poeziji, vendar so v besedilih vedno prisotne tudi nasprotnne silnice. Še bolj kot v samih besedah so očitne v strukturi metafore. Ta terja kratko zastranitev v analizi časa in prostora.

Značilen način ljubezenske izpovedi je metonimija, v kateri deli telesa postanejo akterji (velika obsesija s telesom se pokaže tudi v besedišču, ko ga opazujemo s pomenskega vidika: najizrazitejša skupina besed so samostalniki s pomenom telesnega dela in glagoli s pomenom telesnih funkcij; tu je našel Balantič številne nianse). Telo postaja dogajalni prostor ljubezni, iz katerega se subjekt nekoliko izloča:

le težki zlati sad mi je zastrt,
za njim zaganja se mi roka borna.

(Večer je rdeč, MS, 25)

naj sončne grudi moje čelo snubi,

(Zublji nad prepadom, MS, 27)

naj le ti utripajo nosnice,

(Črne gosli, MS, 28)

Naslednja stopnja »samoizločanja« so mesta, kjer se v telo presajajo tudi čustva. Subjekt kot da dogajanje opazuje od zunaj v pričakovanju rešitve (ljubezen je vedno nekaj, kar zahteva rešitev), ki je v končni fazi smrt. Tako postanejo nosilke radosti ustnice:

Kako so ustnice se radovale,
ko začutile tvoje so od blizu,

(Osirotele ustnice, MS, 34)

Roke so tiste, ki si »želiijo«:

da veš, kako boli posmeh jeseni,
bi prepustila željnim se rokam.

(Umirajoča sla, MS, 40)

Najbolj jasen izraz obravnavane težnje najdemo v pesmi Odpoved, ki je v celoti programska; shematično govori o odklonitvi užitka in o stiku z Bogom prek smrti (zadnji verz: »golo truplo bom prepustil sveti vodi«). Tu se subjekt povsem izvije telesu:

Da, nocoj telo te moje še tolaži,
jutri sama boš spomine pestovala,

(MS, 32)

Prav tako značilna, skoraj balantičevska, je metafora, v kateri se abstraktno združuje s konkretnim (telesnim) na tak način, da sugerira predstavo močne fizične bolečine. Pri tem je smisel lahko razviden ali skrit, ostaja le predstavnost intenzivnosti in tak ali drugačen namig na telesno trpljenje:

Da njene bi lahti imel za vzglavje,
morda oblake kri bi obrobila,
bog ve, čeprav je ljuba mi kot zdravje.

(Oblaki nad glavo, MS, 22)

Prispodoba je težka v združevanju nezdružljivega: oblakov in krvi. Oboje pa ima zelo logični asociaciji v realnosti: oblake obrobi s svetlobo zarja in kri obrobi nohte (bolečina!). Nebo je pri Balantiču nasploh nosilec sakralnega razpoloženja (prim. Ob sončni daritvi, MS, 13: »prišli so oblaki, duhovni svetli«), in od tam v pričujočem sonetu prihaja reakcija na potencialni ljubezenski akt. Erotika pa je boleča tudi sama po sebi, brez izražene misli na onostranstvo:

Vsa vdana čakam in se ne bojim,
naj le ti strast predre zenice,

(Črne gosli, MS, 28)

Le moje vino vase vse pretoči,
oropaj me, zadaj mi težke rane,

(Predanost, MS, 29)

žilo nareži, ki poje kakor piščal,

(Dno, MS, 30)

Telo, ki se osamosvaja in postaja dogajalni prostor ljubezni, je s pokrajino povezano na več načinov: včasih fizično (Pomladni gost, Poljubi z rjavimi očmi moj beg); prek zemlje se z biblijsko simboliko povezuje z Bogom – stvarnikom (prim.: »Iz ilovice, /.../ si zgnetel me.« – Iz ilovice ..., MS, 11); telo in širši prostor pa tvorita tudi kompozicijski paralelizem – pri tem pokrajina postaja poduhovljena in je nekakšna kompenzacija grešnega dogajanja »na« telesu. Tudi za prostor velja, kot za čas, da se perspektiva dinamično menja; ob futuru na koncu ljubezenskih pesmi se tudi sam širi:

Pozabi me, in če pred tvoje duri
zanesel veter bo moj trpki prah,
zasmej se in ga stresi *po cestah*.

(Umirajoča sla, MS, 40)

Da pod tabo pepel je, boš pozabila,
ko vzela te vase bo *zora svetlâ*.

(Na razpotju, MS, 41)

Balantičevo operiranje s časom in prostorom v ljubezenski poeziji daje vtis fabulativnosti, ki ga podpirajo (vsaj na nivoju zgradbe povedi) racionalne odvisniške konstrukcije. Vendar gre za variacije ene same zgodbe, ki od želje vodi k uresničitvi in prek smrti k Bogu. Na tej osnovi se da tudi ciklus brati kot zgodba. Mesto posamezne pesmi v njej je odvisno od tega, kje na omenjeni črti je njeno tematsko težišče. Razvojnost lahko opazamo ob osrednji metafori »kri«, ki v ciklusu pomeni strast. Odpoved in kesanje mora zato nujno spremljati njen razpad:

Ne, ne usliši me ob tej zli uri,
sedaj mi *bo razpadla temna kri*

(Umirajoča sla, MS, 40)

Njene globoke stopinje žarijo v obraz
in tiho *drobijo strnjeno kri*,

(Jaz sem smrti pijan, MS, 44)

Druga možnost je spreminjanje pomenskega polja metafore, ki pa že kaže pot k drugim tematskim sklopom, ker se ne vklaplja neposredno v zgodbo ciklusa:

vidim: tok *dragocene* krvi se izteka v ponor,

(Dno, MS, 30)

Balantičev izrazni (besedni) fond je nasploh ozek. Je ponavljanje (prim. pri Debljaku: »samonanašanje«)⁴ sled težnje po redu, po absolutnosti? Že opisani idejni tloris je res premočrten, vendar z vidika človeškega spoznanja problematičen, kolikor se dotika onostranskega. Balantič gradi svoj red, svojo absolutnost, ki se izrazi v formalni zahtevnosti, v zgodbi in v citiranju samega sebe, torej v stalnosti; vendar mora omagati na točki, ko je treba verjeti samemu sebi: v ponavljanju postaja beseda (ki je pot spoznanja) kaotična. Osvobaja se subjekta in išče valence na nivojih od dobrednega do simbolnega pomena – hrepenenje po redu je rodilo kaos kot drugo skrajnost. Tako v poeziji živi ob urejevalni sili tudi nered v kombinatoriki besed, ki izhaja iz ponavljanja, Beseda srce, močno obremenjena s tradicionalnimi pomeni, recimo nastopa v pesmih v treh zelo različnih položajih: kot klišejska, manj opazna prisposodba (»dobra je slutnjam

⁴Aleš Debeljak, *Metamorfoze, Problemi 9–11* (1984).

srca« – Jesenski spev); kot del frazeološke zveze (»k srcu si ne jemlji« – Pomladni gost) in kot sestavina inovativne, tipično Balantičeve metafore (»razširjam topla srčna ti obrežja« – Dobrotni pramen).

Omejen izrazni spekter ima že na nivoju ciklusa, še bolj pa v opusu, za posledico izenačevanje v realnosti dokaj različnih objektov hrepenenja. Kot po avtomatizmu se prenaša na smrt pijanost (sicer bistvena pomenska komponenta erotike):

Deklica, jaz sem svetle smrti pijan,

(Jaz sem smrti pijan, MS, 44)

Še doslednejša je Agonija ljubezni, ki povzema vse značilnosti ljubezenskih pesmi, le da je usmerjena k smrti, ne k dekletu:

Daj, pridi, da zaborodiš v lepki krvi,
telo te vrelo kliče, pridi ponj,

(MS, 47)

Pesem je nasploh zelo pomembna, ker razkriva nezmožnost kakršne koli pomiritve. Lahko jo beremo kot priznanje, da nasprotja niso rešljiva, in to se kaže tudi v izrazu. Sonet morda še bolj od druge ljubezenske poezije ohranja elemente zgodbe, naj najprej omenim značilno pripovedno retrospektivo:

Ta noč je kot kadeče se nozdrvi

/.../

nocoj sem srečal te na trhli brvi,
že dolgo goltam v snu tvoj rezki vonj.

Postopek utemeljevanja v tercetah deluje skrajno racionalno (začetka kitic: »Saj vidim /.../« in »Vendar /.../«). Razporeditev časov je simetrična in poteka od preteklika/sedanjika prek velelnika v futur (»le ti počitka dala boš semenu, ki padlo v prst v viharnem bo vremenu«). V takšni formi pa se skriva priznanje, da se strasti ne da pobegniti, da se je ne da racionalno niti kako drugače omejiti. V tem položaju ne zadostuje več niti pijanost; obe strasti se lahko zlijeta v en sam privid le v sanjah (beseda sen je ključnega pomena za interpretacijo). Tej iracionalni podobi ljubezni-smrti pa spet nasprotuje kompozicijsko strogo risanje prostora, ki poteka takole: noč, trhla brv – telo (kri) – viharna pokrajina.

Zgodba ciklusa ima tudi drugačen konec – pomirjenje v Jesenskem spevu. Pričakovano, kajti pri Balantiču so nasprotja že zastavljena tako, da rešitve ni ali pa je – poljubna.

Prebiranje ciklusa Daj me k ustom pa ne more mimo vsaj še dveh temeljnih motivov. Noč je podobno kot kri pojem, ob katerem lahko preberemo ljubezensko izpoved kot zgodbo; jesen s svojo paradigmo pa smisel/red razpršuje, ostaja interpretacijsko odprta s simboliko plodnosti in smrti.

Noč in oči, da ne vidijo

Noč je najpogostejši samostalnik ciklusa in spremlja ljubezen od prve pesmi (Pomladni gost) naprej:

naj trudo bo srce od vseh sladkosti,
kot noč prespal bi na pomladni zemlji!

(MS, 21)

Če se tu omenja samo v komparaciji, se beg pred prisotnostjo neba, pred svetlobo, na koncu z njo razširja in poudari:

Ta noč je kot kadeče se nozdrvi
pred gladnimi zvermi bežečih konj,

(Agonija ljubezni, MS, 47)

Predajanje erotiki ne zahteva le pozabe, temveč tudi skrivanje. To se kaže na več načinov, poleg omenjenega najizraziteje ob motivu oči. Oči so bistvene, ker so moteče, in v pesmih se jih neprestano tako ali drugače zastira. Ta poteza ni naravnost razvidna ob posameznih primerih, vendar s pogostnostjo v ljubezenski poeziji sledi begu pred svetlobo, ga vsebinsko stopnjuje:

Oči sem s suhim listom ti zaslonil,

(Dobrotni pramen, MS, 24)

Z rokami boš pokrila moje lice...

(Poljubi z rjavimi očmi moj beg, MS, 26)

in je oči zasul mi cvetni prah,

(Marjetica, MS, 36)

Položi mi, dragi, bolni obraz
čez trudo sijoče oči,

(Slovo, MS, 42)

ni rekel, zakaj mi zakril je razprte oči,

/.../

da zasanjani dim oči bi nama počrnil

(Jesenski spev, MS, 45)

Primerov zapiranja pred zunanostjo bi našli še več in ne le v zvezi z očmi (prim.: »razpela šotor sem bolesti, da položila bova vanj slasti,« – Črne gosli, MS, 28). Vendar zgodbo ljubezni lahko preberemo zgolj ob očeh. Tu se zgodi izrazit preobrat, ko se težišče pesmi premakne k smrti – subjekt namreč spregleda. Noč ostaja, novo je simbolno strmenje/stremenje po transcendenci, po Bogu. Spremembo najbolj jasno prinaša eden najlepših sonetov zbirke, Zadnji čas pred zimo:

Sedaj je zadnji, sinji čas pred zimo,
utihnil je jesenski so nalivi,

za listja smrt sta srci občutljivi,

dekle, saj čutiš, da ne bo šla mimo.

Mecesniovih vršičev mi naberi,
pobožaj z njimi senčnate obrvi,
in preden se dotaknejo jih črvi,
s poljubi mirnimi mi jih izperi.

Brez solz, ko veter gnili sad omaje,
neznaten bom odpadel v prazen kot,
le bolj bom zastrmel pričakovanje.

Nikar mi z vekami ne skrivaj svetlobe,
naj vidim, da je lahna smrt povesod,
naj čutim padanje noši med grobe!

(MS, 43)

Prej zastrte oči so postale centralni motiv in nosilke zgodbe/kompozicije soneta. V prvi kvarteti so prisotne samo prek barve (sinja je pri Balantičju barva smrti), ostalo besedilo pa jim je v celoti posvečeno. Kropljenje pri živem telesu – katarza – se ne zgodi slučajno na očeh, če poznamo njihovo pomensko obremenjenost v ciklusu. Očiščujočo moč imajo macesnovi vršiči (narava, pravzaprav pesnikova domača pokrajina), pa tudi ženska (to je možno le v pomiritvi na najbolj skrajni meji smrti, ki jo ponazarja čas med jesenjo in zimo). Oči se ne smejo zamegliti niti s solzami, saj jih čaka strmenje v onostranstvo (1. terceta). Začetek druge tercete je zaradi bolj konkretne diktije, ki jo sicer poznamo iz strastnejših izpovedi, najbolj intenziven verz v umirjenem besedilu. Hrepenenje se eksplicira spet poudarjeno prek oči: »naj vidim«.

Odprtost za svetlobo, ki prihaja s smrtjo, se manj razvidno in celovitno pokaže tudi drugje, kadar se eros nagiba v tanatos:

Deklica, jaz sem *svetle* smrti pijan!

(Jaz sem smrti pijan, MS, 44)

da večnost zajel bi, beg njen ustavil
in nagnil njen mir *nad svoje oči*.

(prav tam)

Saj *vidim*, Smrt, da ti čez *bele* roke
ni speto platno dekličine kože

(Agonija ljubezni, MS, 47)

Zgodba/razvojnost kot posledica urejevalnih sil je ob primeru noči ter oči in svetlobe očitna, opisani zakonitosti se podreja ciklus v celoti. Vpogled v nasprotno težnjo, v nered, ki izvira iz same narave problematike, pa pogloblja motiv jeseni, ki je Balantičev najljubši letni čas.

Jesen

Čas smrti prinaša v obravnavo vsebinsko novost, namreč vprašanje plodnosti, ki je morda v globoki zvezi z ljubezenskim občutjem. Jesen po eni strani obnavlja staro prisposodbo cveta in sadu: cvetovi, rože so simboli erotike in so prek barve (rdeča) tudi v bližini metafore krvi (sla):

Kako so ustnice se radovala,
 ko začutile tvoje so od blizu,
 in tvojemu so sončnemu ugrizu
 v zahvalo rdeče rože darovale.

(Osirotele ustnice, MS, 34)

Večer je rdeč in ustnice so rdeče,
 oj, deklica, in trte krvave,
 nebo in gore v rožah se tope,

(Večer je rdeč, MS, 25)

Tako cvetenje pri Balantiču mora pripeljati do gnilega sadu, s katerim se označuje subjekt v sonetu Zadnji čas pred zimo (prim. prejšnje poglavje) in v Jesenskem spevu:

Jesen je in vlažna tema
 se v meni, zadnjem je sadu zgostila,
 /.../
 saj dišim že kot gnila trava in listje,

(MS, 45)

Isti motiv je tudi nosilec simbolike, ki izhaja iz svetopisemske zgodbe o drevesu spoznanja; v tem primeru je zavest o grehu – presenetljivo – postavljena ob stran in sad je v sonetu Večer je redeč celo namig, ki bi dopuščal misel o transcendentnih kvalitetah zemeljske ljubezni same:

skoz tebe zrem utripajoči vrt,
 le težki zlati sad mi je zastrt,
 za njim zaganja se mi roka borna.

(MS, 25)

Tudi drugi primer je neobremenjen, če ne beremo samega izvora prisposodbe kot nameren opomin na večnost:

Se vrč nekdanj veselil je
 z menoj usmiljene roke,
 ki segla, nežna kot ivje
 po sad je v veje visoke.

(V zimskem vetru, MS, 39)

Ob jeseni se erotična problematika razširi in zaostri v temi plodnosti. Ta živi v ljubezenski poeziji bolj skrita, pa vendar – recimo v podobi semena: »Moj spev je lahak kakor javorova semena« (Jesenski spev, MS, 45). Skrb za plod se izraziteje pokaže v Agoniji ljubezni:

Vendar le ti razgaljaš zrele boke,
 le ti počitka dala boš semenu,
 ki padlo v prst v viharnem bo vremenu.

(MS, 47)

Balantič ne jemlje tragično same smrti, pač pa neplodnost. Je krščansko pojmovanje greha v Muževni stebliki tako dosledno, da zahteva tudi odpoved plodu? V tem primeru je subjekt v položaju meniškega žrtvovanja, ki mora roditi upor zoper Boga. Kot upor kaže jemati že ljubezensko poezijo samo, še posebej njeno skrajnost/intenzivnost, je pa tudi izpričan:

Sejavcu v burjo sem bil lahek plen,
razmetal moje seme je v samoto.

(Sacrum delirium, MS, 97)

Videti je, da ni sprejemljiva niti eksistenca v izvirnem grehu:

joj, moj Bog, da sem tako grešil,
da je v meni smrt rodu spočeta!

(Žalostinka, MS, 116; prim. tudi: Tožba neplodnega, MS 115)

V samem ljubezenskem ciklusu se neplodnost skoraj ne pojavi kot tema, ne moremo pa mimo zelo pomembnega mesta iz pesmi Dobrotni pramen; gre tudi za redek primer, ko srečamo oris doživljanja ljubezni v sedanjiku:

Razširjam topla srčna ti obrežja,
nemirni moji prsti te tišče,
jesenski prašni žarki te plode
in srčna stran ti je vse težja, težja ...

(MS, 24)

V štirih verzih se pokaže več bistvenih značilnosti Balantičeve erotične – in druge – poezije. Prvi verz prinaša odprto metaforo, ki je ne smemo enoznačno razložiti. Je balantičevsko boleča, telesna kljub »srčnim« obzorjem, razkriva pa tudi tipičen objekt poželenja: nedejaven, kolikor ne gre za samo predajanje. Z značilno metonimijo v drugem verzu se subjekt že izloča, potem se razširi časovna (bližanje smrti, stopnjevanje s pridevnikom) in prostorska (asociacija na jesensko pokrajino) perspektiva. Tanatos se v tem primeru prenaša na žensko, pri čemer zadnja dva verza odkrivata živo nasprotje najprej na formalni ravni: sopostavljena sta oksimoron (plojenje s smrtjo; prim. tudi prejšnji citat: »smrt rodu *spočeta*«) in frazeološka zveza (»srčna stran«). Plojenje in erotika, delna sinonima, se pri Balantiču izključujeta na način jezikovnega tabuja in v zbirki večinoma ostajata ločeni tematski težišči; zanimivo pa se združita na mestu, ki v marsičem povzema celotno erotično izpoved. V njenem kontekstu je že sama beseda »prašni« kontrast; prah je namreč nosilec dveh pomenov: pelod (Marjetica, Jesenski spev) in prah, ki ostane po človeku (Umirajoča sla, Na razpotju).

Združevanje (žarki plodijo – žarki so jesenski) je pripeljalo do oksimorona, ki skupaj z odprto metaforo⁵ tvori eno skrajnost obravnavanih besedil. Druga je frazeološka zveza in enoznačna izpoved nasploh. Balantič je pesnik nasprotij,

⁵Prim. tudi Franc Z a d r a v e c, Pesniška podoba (metafora) od futurizma do nadrealizma, *Dialogi* 6 (1971).

pa tudi monotonosti (prim. ponovitev pridevnik srčni v navedenih verzih ali dvakratno ponovitev besednega korena čut- v sonetu Zadnji čas pred zimo). Posledica je svojstvena dinamičnost, ki pa zahteva kritičen premislek.

Vrednotenje?

Kolikor se je o Balantiču kritično pisalo, je šlo največkrat za nerefektirano priznavanje kvalitete, ki je slabosti našlo kvečjemu v zgodnjih pesmih, morda še opazilo preobloženost s podobami v nekaterih besedilih zrele dobe (kolikor jo od zgodnje pri tako mladem pesniku lahko sploh ločujemo). Še manj utemeljeno je načelno odklanjanje, bolj ideološko kot literarno. Prva težnja se je najbolj udejanila v izseljenskem tisku, druga v redkih odmevih v rdečih časih doma. Tako so skoraj do izida Muževne steblike ostale največ vredne kritične misli, ki jih je bil pesnik deležen še živ. A že tedaj, še pred svobodo, je pogled nanj zameglila vojna in pesmi živijo naprej s pečatom posebnosti v recepciji.

Ob pričujočem branju ljubezenske poezije se najprej zastavlja vprašanje koherentnosti izpovedi ob tako nasprotujočih si silnicah v njej. V zvezi z besediščem bi kazalo premisliti rabo zaznamovanih besed glede na kontekst. Opazna je količina ozko knjižnih (ali kar ozko literarnih) besed – se njihova zaznamovanost sklada z erotično izpovedjo, katere posebnosti skušam opisati? Tu mislim na Balantičevo samosvojo konkretnost/verističnost v obsesiji s telesom. Morda so zaznamovane besede včasih uporabljene zaradi formalne zahtevnosti pesmi in mimo vsebine. Tako sonet Pomladni gost (MS, 21) vsebuje besede vigred (metrum, morda tudi izogibanje ponavljanju korena pomlad-), daljina (rima z: glina) in gósti (»spet bom romal k ladjam v gósti« – rima s: sladkosti). Nekako v neskladju z izpričano težnjo po realističnem, domačem jeziku⁶ so besede, sprejete iz (ali prek) srbohrvaščine (gladen, ustne, ponor, proklet, drugovati, grudi, plakati, razpaljen), tudi te stopnjujejo občutek patetičnosti, podobno naglasne dvojnice (tožbá – tóžb, poljé – pólje, zvezdà – zvézd, láse – lasé). Gorenjskim dialektizmom se Balantič izogiba (primer iz soneta Oblaki nad glavo – MS, 22: »na vrh zvonika«, knjižno: na vrhu zvonika ali vrh zvonika).

Na ravni besedne zveze se tu in tam združujejo odprta, težja mesta s frazeološkimi zvezami. Te so pri Balantiču pogosto biblijske, privzdignjene, včasih tudi ljudske, pogovorne. Primer sem že navedel ob pesmi Dobrotni pramen (MS, 24), tu citiram še enega:

Da njene bi lahti imel za vzglavje,
morda oblake kri bi obrobila,
bog ve, čeprav je ljuba mi kot zdravje.

(Oblaki nad glavo, MS, 22)

Prispodobiti drugega verza sledita dve frazi: bog ve in ljuba kot zdravje; če zanemarimo možnost, da prve ne beremo na tak način (pač zaradi posebnega pomena Boga za Balantiča), sta tudi obe ljudski.

⁶France B a l a n t i č, Quaderno, Arhiv RS, PRIV A IV, mapa 3; jezika se Balantič dotika v načrtih za sonetni venec sonetnih vencev, ki jih je zapisal med internacijo v Gonarsu.

Z več gotovosti lahko opažamo izključujoče se sestavine na ravni ciklusa. Nekatere pesmi se lahko berejo kot programske izpovedi (Popotnica, Dno, Odpoved), druge ostajajo odprte (Večer je rdeč, Agonija ljubezni). Odpoved je verjetno najbolj shematična:

Odpovem se, bedna, tvojemu vabilu,
 naj spet vlezem se v krvi usehlo strugo,
 /.../
 golo truplo bom prepustil sveti vodi.

(MS, 32)

Citiranemu performativu z nasprotnega brega odgovarja sonet Večer je rdeč, tudi Agonija ljubezni, s svojo iracionalnostjo. Prvi precej odprto združuje eros in tanatos:

V večeru rdečem slutim belo vas,
 kjer bom otrok in ti boš dom in mati,
 kjer hočem v tebi vse dni pokopati.

(MS, 25)

V isti pesmi tudi beremo: »skoz tebe zrem utripajoči vrt, le težki zlati sad mi je zastrt,« – oba navedka sta težji mesti, vendar najdemo na drugem mestu (Jaz sem smrti pijan) podoben nagovor ženski v neprimerno bolj racionalnem tonu:

V tvojih objemih sem slutil življenje,
 čeprav hrepenel sem preko vrhov,

(MS, 44)

Kritičen pristop morda zahteva tudi Balantičev stalni besednjak s svojo ozkostjo. Ne toliko zaradi ponavljanja (ki ga je možno jemati tudi kot etimološko figuro),⁷ kot zaradi poljubnosti vsebin, v katero vodi. Znotraj ljubezenskega ciklusa se nagnjenje do ženske razvija v slo po smrti, ki sama dobi podobo erotičnega objekta, ohranijo se nekatere vsebinske poteze ljubezenskega odnosa. Tako presajanja hrepenenja je še razvidnejše ob Vencu (pri obravnavi ljubezenskih pesmi ga ne smemo prezreti, ker razrešuje nasprotja grešne erotike: »Toda zakaj kraljevske mi oprave ponuja pred menoj plešočih greh,« – MS, 54). Tu se subjekt vrača k Bogu prek očiščujoče zemlje, nov odnos pa se označuje s skoraj identičnimi sredstvi kot ljubezenski. Spet lahko sledimo zgodbi prek metafore krvi, ki je dobila nov pomen (»in spet sem vitki vrč za božjo kri« – MS, 61). Tudi ljubezen do Boga se riše s simboliko vina in se dogaja na ustih:

čez krotka usta vino si razlil,
 da bi ljubezni Tvoje se napil,

(MS, 66)

⁷Prim. Marko S t a b e j, Lingvostilistični opis Kocbekove Zemlje (neobjavljena diplomska naloga na Filozofski fakulteti, Ljubljana, 1990), 19.

Značilnost se še stopnjuje v nedokončanem venecu:

Pritisnem usta naj na rob posod,
ki še diše po Tebi, Vinu starem,

(MS, 76)

V tej pesnitvi se dogaja konflikt med Bogom in lepoto/hrepenenjem. Tudi slednje – kot nova idealiteta – ohranja poteze prejšnjih, predvsem s simboliko krvi in ust:

do blaznosti, Lepota, te bom pil,
v prešernem plesu z mano se zavrti,
ob tvojih nogah čelo bom razbil!
/.../

Ti vredna si, da moja kri ti streže,
počakaj, kmalu gležnje oškropi ti,

(MS, 74)

V obeh primerih, ob Bogu in lepoti, se ponavljajo vsebinske poteze, znane iz ljubezenskega ciklusa. Natančnejša analiza bi pokazala na prvi pogled manj opazne podobnosti, ki naj jih ilustrirajo naslednji verzi; dva sta iz ljubezenskih pesmi, eden iz Venca: *na nogah čutim vso toploto gline,/ Zaman se mastna zemlja nog prijemlje,/ ponižnih bosih nog se prst drži.*

Vendar je zastavljeni problem vsebinski: katera od opevanih tém je primarna, bolj doživeta? Glede samega izraza bi lahko trdili tudi obratno, da se namreč prenaša na erotično področje od drugod. Zemeljska ljubezen se v smiselni razporeditvi – zgodbi – prevlada na poti k Bogu, konflikt z lepoto je naknaden in se razreši z uskladitvijo, ne z odpovedjo; ponuja perspektivo, v kateri za erotiko ni več mesta. Dalo bi se reči, da je že odločitev za obliko sonetnega venca delno nakazana v ciklusu Daj me k ustom (opaženi potezi – fabulativnost in cikličnost – sta pogoj za venec, seveda na drugačni ravni). Da erotika v resnici ostane nepremagana, pa kažeta oba venca še na drug način. V prvem se po katarzi zgodi, da njena sila nezavedno vdre v komparacijo, ki opisuje blaženo stanje odrešitve:

In kot telo deviško se blazina
zemlje razsipno vdaja moji želji,
/.../
Naj pestujem kot deklice glavo
Tvoj mir ...
/.../
Prsteno grlo močijo mi sanje,
kot da bi čutil ljubice utrip

(MS 57, 60 in 63)

Nedokončani venec je še bolj heretičen:

Besed, oj, kot ljubezni je objem,
kot trta močnih: do vseh lin se vzpnem,
kjer sopejo po Tebi žejna usta.

(MS, 69)

Erotika tako živi naprej, ko je po smiselni kronologiji že bila premagana. Spet se potrjuje struktura zavesti, ki jo v temelju določa kontrast – preplet skrajnosti, ki pri Balantiču ne poznajo vmesnih stanj, ampak številne variacije in povezave.

SUMARIO

La noción del erotismo de France Balantič oscila entre el sensualismo extremo y la comprensión ortodoxa del pecado en el sentido cristiano. Sobre todo se relaciona con la muerte, pero también con el tema de fecundidad. Su pasión se expresa en la obsesión hacia el cuerpo y su aspiración al orden (a lo absoluto) se puede ver en la poesía que se refiere a sí misma; su principio poético es combinación de palabras dentro de un vocabulario limitado. Los contrastes temáticos y formales se muestran a todo nivel; desde la palabra hasta el texto y la obra completa, especialmente en la estructura y el uso de la metáfora. Como punto de partida para evaluación el estudio presenta una consideración de coherencia del testimonio poético y de consistencia temática desde el punto de vista de vocabulario estrecho. La importancia particular del erotismo se manifiesta en su vitalidad, éste deja fuertes vestigios también en otras unidades temáticas. Lo ilustran los ejemplos citados de las dos coronas de sonetos.

BESEDOTVORNO ŠOLANJE

To je odgovor na polemiko A. Vidovič-Muhe o moji kritiki njenih besedotvornih postavk. V njem v 28. točkah zavračam polemničarkine konkretizirane ugovore mojim teoretičnim postavkam glede besedotvorne problematike ter o času njihove pojavitve pri meni. V tem smislu je to tudi prispevek k zgodovini besedotvornih spoznanj v našem besedotvorju.

What follows is a response to A. Vidovič-Muha's polemic with my criticism of her word-formation theory. In 28 points I refute her arguments against my theoretical views on word-formation as well as make clear the chronology of these views. In this respect the paper is also a contribution to the history of findings in word-formation in Slovene linguistics.

0 Moj pretres moji besedotvorni teoriji nasprotnih pojmovanj pri Adi Vidovič Muhi, kakor se kaže v njeni knjigi Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zložen¹ (dalje Pretres), je le-to spodbudil k polemiki, ki že v naslovu kaže za znanstveno pisanje pač malo ustrezen odnos do zadevnih vprašanj.² Polemičarka svoje pisanje uvodoma intonira v stilu škandalozne kronike, naštevajoč iz mojega Pretresa besedne zveze, ki so ji pač malo ugajale kot oznaka ustreznih mest njenega razpravljanja v njeni knjigi in v tistem od drugod, kar je z njimi povezano. Namesto polemničarkine ogorčenosti bi pričakovali ovrženje ustreznih mest v mojem Pretresu, temu pa naj bi potem v božjem imenu sledil magari čustveni zaključek, če kdo že ima tako nrav. V nadaljnjem odgovarjam na teze polemničarke bolj zaradi smisla našega naslova, da bi se namreč mlajši iz te polemike kaj bolj poglobili v besedotvorno problematiko, ki jo je od zastopnikov povojne slavistične generacije prva načela naša kolegica, katere bibliografijo prinaša ta številka Slavistične revije, tudi sicer sestavkovno pretežno intonirana na ta tihi jubilej.

1 Iz polemničarkinega uvoda bi se branil npr. pred tem, da bi bil moj Pretres kakšna »ocena« njene knjige.³ V pristopnem delu (pa seveda v naslovu) mojega prispevka je jasno povedano, da bo govor samo o besedotvorni teoriji, ki jo avtorica izpričuje v tej knjigi (in še v čem, s tem povezanem). Tematiko svojega sestavka si lahko tudi tvorec kritik pač lahko sam izbira: in ko je to enkrat storjeno, polemik tega njegovega besedila ne more presojati s stališča besedila, kakor bi si ga problemsko in tvarinsko želel on. To, da torej v svojem sestavku nisem zavzemal stališč o tem in onem v polemičarkini

¹Tretjič o besedotvorni teoriji, SR 38 (1990), 421-440.

²Naslov se namreč glasi Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji, prim. SR 39 (1990), 101-113.

³Prim. pri polemičarki, n. m. 101, »je moja knjiga /.../ doživela obsirno oceno J. Toporišiča«. Kakor vidimo, sta ji oceno knjige napisala tako eminentna poznavalca besedotvorja, da si boljših pač ne more želeti: J. Filipič, T. Pretnar — Naše feč 73 (1990), 257-259 oz. Dnevnik 18. 4. 1989; pa še iz Bele Rusije se nekaj obeta.

knjigi, torej ni slabost mojega pisanja, ampak nasprotno. Prizadeta avtorica bi svojemu oponentu kaj takega lahko očitala le, ko bi v tistih delih besedila, ki jih ni upošteval, bilo kaj takega, kar bi bilo za stvarino njegovega sestavka relevantno in bi torej, ker ni upoštevano, kritiziranemu glede v Pretresu izbrane stvarine kaj jemalo. Kolikor vidim, pa v od mene po avtoričinem neupoštevanem iz te knjige za reševanje besedotvorne teorije ni nič takega, kar bi mi glede pravdnosti mojega ravnanja pri pisanju sestavka Tretjič o besedotvorni teoriji moralo obremenjevati vest.

2 Mislim, da mi je na diskvalifikatorska podtikanja v prvih dveh odstavkih razdelka tu treba odgovoriti le še na nekaj mest (druga nekatera so obravnavana še kasneje v polemikarčinem besedilu), npr. na mesto, kjer polemikarka apostrofira moje »(neobjavljene?) pripombe na /njeno disertacijo/« (Nadaljevanka, 101). Menda avtorica vendar ne zanika, da je imela v času, ko je pripravljala izdajo svoje knjige, pri sebi moj z opombami opremljen izvod svoje disertacije? In da je zadevna knjiga v najtesnejši zvezi z avtoričino disertacijo, trdi vendarle sama, ko (6) piše: »Predstavljena knjiga je zrasla iz disertacije, ki je bila vezana na analizo zloženek slovenskega knjižnega jezika/...K/o se je delo oblikovalo za tisk, je dobilo tudi sedanjo, problemsko nekoliko razširjeno podobo.«

3 Polemikarka mi v pristopnem delu svojega odgovora očita tudi »pri reje ne interpretacije knjige« (101), in to potrjuje z mojim baje »samovoljnim številčenjem besedotvornih postopkov« (n. m.). O zadevnem je pri meni govor na str. 423, polemikarka pa se k temu vrača še na str. 110, pa bo o tem govor tam. Tudi polemikarčin očitok, da ji podtikam »izenačevanje vršilnika s snovjo, 428«, naj najde moj odgovor – čeprav se k temu več ne vrača s kakšnimi konkretizacijami – na primernejšem mestu (namreč pri obravnavi pomenskih skupin tvorjenk).

Na tem mestu pa moramo obravnavati tretjo njeno konkretizacijo moje »pri reje ne interpretacije /njene/ knjige«, namreč »fuzioniranje (kritikovih) besedotvornih pomenov, 428« (102). To mesto se pri meni v resnici glasi takole: »/A/vtorica je deloma predrugačila zaporedje pomenskih skupin tako, da je iz mojega zaporedja 1 2 3 4 5 6 dobila 3 1 2 4 5, moja 6. skupino pa fuzionira z mojo 2. skupino (njeno 3.)«. In nato svojo oz. njeno delitev ponazarjam: (1) *bralec – pisanje*; (2) *obračalnik – bralec*; (3) *pisanje – obračalnik, belež*; (4) *pisanje – pisanje*; (5) *obračališče – obračališče*; (6) *škropivo*. Polemikarka o tem govori na str. 16–17 svoje knjige: tam ima, kakor se vsak lahko prepriča, v petih odstavkih obravnavano najprej (v razprtem tisku) »dejanje«, »lastnost« »stanje«, nato »vršilec dejanja«, »nosilec stanja, lastnosti«, »tisti/o, ki je s kom, s čim povezan«, v istem odstavku pa je navedeno tudi »sredstvo dejanja«,⁴

⁴ Podobno mesto najdemo v R. P e r u š k a razpravi *Zloženke v novejši slovenščini* (dalje ZNS), 1890, 34: »Od glagolov izvajajo se poleg imen, ktera značijo kraj, kjer se kaj godi, ter sredstvo ali orodje (naše razprtje), s katerim se kaj godi, posebno še imena, ktera značijo dejanje ali stanje (nomina actionis) in imena, ktera značijo osebo ali stan, ktera deluje ali se v kakem stanju nahaja ali pa na ktere se dejanje in stanje pojavlja

ponazorjeno tako z besedami *odpirač*, *grebalo*, *toplomer* (ki bi jih jaz imel za vršilnike dejanja) kakor tudi *belež* (str. 17 – kar imam jaz za snov in verjetno vendar tudi polemičarka, čeprav ima ona oboje za podstavo tipa »to, s čimer se« (prim. Rajko Perušek: »s katerim se«) v prvem primeru »odpira«, v drugem »beli«. Pri tvorbah s samostalniško podstavo bi to res dalo enačenje »mariborčana (vlak) s *kisikom*«, ker gre pri *mariborčanu* za 2. moj pomen, pri *kisiku* pa za šestega.

Kar se tiče avtoričinih poimenovanj posameznih pomenskih skupin na podlagi glagolske, pridevniške, samostalniške podstave, prim. moje⁵ in njeno skupinjenje in poimenovanja (moje v Slovenski slovnici 1976, njeno v obravnavani knjigi):

I

Glag 'vršilec dejanja': *bralec*, *perica*, *gobezdalo*
 Prid 'nosilec lastnosti': *belec*, *ljubica*, *belče*
 Sam 'kdor je s čim v zvezi': *industrijec*, *Zemljan*

II

Glag 'orodje, naprava': *grelec*, *bodica*, *risalo*
 Prid 'orodje, naprava': *mariborčan*, *gajica*
 Sam 'orodje, naprava': *mejaš* 'mejni kamen', *Mostec*

III

Glag 'dejanje': *dogodek*, *dresura*, *branje*
 Prid 'lastnost': (*lepota*)
 Sam 'lastnost, stanje': *agnosticizem*, *barabstvo*, *profesura*

IV

Glag 'rezultat dejanja': *curek*, *risba*, *bitje*
 Prid 'popremetena lastnost': *kislina*, *barabstvo*
 Sam 'popredmetena lastnost': *ciganija*, *gostinstvo*

V

Glag 'mesto, kraj': *oratorij*, *staja*, *igrišče*
 Prid 'mesto, kraj': *cenik*, *bolnišnica*
 Sam 'mesto, kraj, prostor': *direktorij*, *kovačija*, *gnojišče*

VI

Glag 'razno (med drugim snov)': *belež*, *gnojilo*
 Prid 'drugi izraziti pomeni (med njimi snov)': *kislina*
 Sam 'drugi izraziti pomeni (med njimi snov)': *kisik*

Polemičarkine skupine (tu razvrščene po mojem, zaradi primerjanja)

(nomina agentis).«

⁵Moje še po pri A. V. – M. necitirani razpravi Izpeljava slovenskih samostalnikov, *Linguistica* 15 (1975), 242, le da sem pozneje na 6. mesto postavljaj samo 'snov'.

I

'vršilec dejanja': *delavec, bodica*

'nosilec lastnosti': *belec*

'tisti, ki je s kom, s čim povezan': *brezdomec, čezocanka*

II

'vršilec dejanja' itd. kot zgoraj, le da iz podspola neživo oz. 'sredstvo dejanja':
odpiráč, grebalo, belilo

III

'dejanje': *pisanje*

'lastnost': *hudobija*

'stanje': *vzglasje*

IV

'rezultat dejanja': *dodatek*

V

'kraj/čas': *gostilna, žetev*

—
imenik, predpust

Kdo je tu od koga odvisen, menda ni težko ugotoviti.⁶

4 Končno naj se ob problematiki uvodnega polemičarkinega dela ustavim še ob očitku »pretiranega izpostavljanja problematike, ki je v knjigi bolj ali manj drugotna, npr. v p r a š a n j a n a g l a s a zajemajo tretjino ocene, čeprav so v knjigi obravnavana morda na nekaj straneh« (Nadaljevanka, 102).

Kaj prvič pomeni »morda na nekaj straneh«? In število »morebitnih« strani, kjer je v polemičarkini knjigi govor o naglasu ali je le-ta bistveno soupoštevano? – Že po tem, kar je izkazano v kazalu knjige, gre za mesta na str. 85–86, 114, 131, 134, 163, sodeč po Stvarnem kazalu (202), pa je o naglasu govor na str. 40; 23, 31 (dejansko 31–32), 37, 51, 85, 86, 114, 131, 134, 144, 163. Sam sem taka mesta našel še na str. 89, 160–161, 164, 171, 172, 181, 194. Pa tudi to ni vse, saj je naglasna problematika prisotna tudi v avtoričinih obsežnih listah zloženek, kar imamo na str. 91–104 (12,4 str.), 120–127 (7,3 str.), 144–156 (12 str.), 165–170 (5 str.), 172 (0,5 str.), kar da kar 37 str., ki jih je treba

⁶Da ne omenjam neverjetnih, npr. »(vz)glas(-om), kjer je, sodeč po srbohrvaščini, »vz« pač tožilniško vezaven (*uz noge*); prim. tudi slovensko *vznožje* — to ob *nogah*, mest. ne or. Tiho bodcanje je pač poved »Kaže, da se neprvi delovalnik, ki je (površinsko) stavčno orodniški predmet, pretvorbno lahko povezuje le z izglagolsko podstavo: besedotvorni pomen izraža s r e d s t v o d e j a n j a : *odpiráč /.../, belež /.../*. Pri meni se namreč vršilnik lahko tvori tudi iz pridevniških ali samostalniških prvin (Izpeljava, 1975, 217, 251: *antisepticum, fižolovka, olivetka*). — Sedaj že dalj časa tudi predavam, da primeri kot *gostilna* (SSBPZ, 17) niso več iz glagola, temveč iz pridevnika (*gostiln-a hiša* → *gostilna*), kakor *sprejemna soba* → *sprejemnica*. To stanje imamo sicer že pri Perušku (n. d., 9: *bralna, jedilna, spalna soba* → *bralnica* ali *čitalnica* /P. je bil purist/, *jedilnica, spalnica*).

prištetimi onim razpravnim (po našem štetju) na 18 mestih (s 176 borgisnimi in 47 petitnimi vrsticami) še 5 stranem: 42 strani pa je že več kot petina obsega razpravnega gradiva v avtoričini knjigi.⁷

5 Pod 2.1 polemičarka najprej trdi, da je v »knjižni besedotvorni monografiji prenesla težišče obravnave iz samozloženske besedotvorne vrste na predstavitev skladijskega pretvorbno-tvorbene besedotvorja« (102), kar naj bi mi kot kritiku nekako ne dopuščalo, da to njeno delo primerjam z njeno disertacijo, kjer da je obravnavala tudi tonemski naglas in »bolj ali manj sistematično kritičn/o/ predstavi/la/ redakcijo zloženk v SSKJ«.

Jaz ji v svojem sestavku prav nič ne očitam dejstva, da v knjigi ne obravnava tonemskosti zloženk (čeprav bi to seveda bilo nujno), prav tako pa ji ne očitam odsotnosti kritične predstavitve redakcije zloženk v SSKJ, temveč v zvezi z obojim le to, da je bilo obravnavanje prvega v disertaciji prav katastrofalno, pri drugem pa ni podala kritike naglaševanja zloženk v SSKJ, zato pa samosvoje apodiktično onaglašenje primerov zloženk na omenjenih 37 straneh, in sicer povsod tam, kjer gre za dvo- (in več-) -naglasnost v SSKJ.⁸

In koliko strani se v polemičarkini knjigi v resnici nanaša na zloženske, ki da niso več v težišču? Na zložensko problematiko se razen v poglavju Teoretična izhodišča obravnave, (26 str., tj. 7–32 – vendar so tu obravnavane tudi zloženske) nanašajo str. 33–174 (samo sporadično še o čem drugem): torej gre za razmerje 26 proti 140 str. Seveda se tudi ne morem strinjati z mnenjem, da za teorijo slovenskih zloženk (tudi s skladijskega stališča) kritični prikaz obravnave zloženk v SSKJ in tonemske problematike ne bi bili nadvse pomembni. Sedaj pa k nekoliko konkretiziranim polemičarkinim izjavam.

6 V 2.2.1 je govor o tem, ali je podstavna besedna zveza, iz katere nato napravimo tvorjenko, govorna (moje stališče) oz. skladijska (polemičarkino stališče) enota. Da ne gre za skladijsko podstavo, sem polemičarki v Pretresu skušal dokazati s tem, da sem opozoril na isto skladijsko strukturo (samostalniško zvezo Prid + Sam), ki pa daje enkrat izpeljanko (*m a j h n a hiša* → *hiš i c a*), drugič sestavljenko (*n i ž j i kuhar* → *p o d kuhar*). Torej mora biti skladijsko mesto zasedeno s čisto določeno vrsto besede, da iz te zasedbe dobim signal za izbiro prvič priponskega, drugič predponskega obrazila. Sama skladnja (SZ → Prid + Sam) mi torej nič ne pomaga. Sedaj (Nadaljevanka, 105) polemičarka meni, da gre v obeh primerih za modifikacijo (kakor da jaz tega ne vem), izbira ene oz. druge vrste obrazila pa da je odvisna od vrste

⁷Da pa gre naglasu v besedotvorju izredno pomembna vloga, o tem ni da bi govorili. Taka mesta so že pri Perušku, npr. na str. 33: *náglas, príglas – glás; rást – vzrást; króv – pókrov; sój – prísoj*. Žal so po naši vednosti obravnavo naglaševanja tvorjenk pozneje dosti zanemarjali (delna izjema, vendar ne sistemska in izčrpana pri Brezniku in še kje); prim. sedaj pri m e n i Tvorbeni model slovenskega knjižnega naglasa, SR 36 (1988), Zbornik referatov za X. mednarodni kongres v Sofiji, 132–180.

⁸Pri m e n i je govor o naglasu zloženk na str. 435–440, tj. na dobri petih straneh. Polemičarka (102) meni, da je teh pet str. tretjina moje ocene: ker ima ocena 20 str., je 5 str. po našem le četrtina.

pridevniške besede, prvič »mernega (kakovostnega) pridevnika«⁹ in drugič »vrstnega«. Torej sedaj moramo ločiti že $\text{Prid}_{\text{Lastn}}$ in $\text{Prid}_{\text{Vrstn}}$. In vendar nam tudi to pri modifikacijah še zmeraj ne pomaga: da ločim *fantka* od *fanteta*, moram vendarle $\text{Prid}_{\text{Lastn}}$ zasesti s čisto konkretno vrsto (v našem primeru pridevniško) besede, torej: $\text{Prid}_{\text{Lastn}} \rightarrow \text{priden, majhen, ljubek}$ (v SSKJ: ekspr. *droben, majhen*) proti *poreden* (v SSKJ: slabš. *nedorasel*). In enako je pri izbiri predpinskih obrazil: le če je v govorni podstavi pridevnik vrste *bivši*, smem izbrati obrazilo *ráz-* (*rázkrálj*), le če je vrste *višji* pa *nád-* (*nádkúhar*), le če je vrste *poprej/predhodno prèd-* (*prèdnaróčiti*). In tudi jedro zveze mora biti zasedeno, sicer bom namesto *fantka* lahko dobil *telička*, namesto *nadkuharja* pa *nadučitelja*. In čisto konkretna govorna podstava mora biti očitno tudi za tip *avtocesta* (*cesta za avte*).

Na nekem drugem mestu¹⁰ avtorica dopušča »govorno podstavo« le za sklope. Vendar tudi pri sklopih po mojem velja, o tem sem že predaval, da so – kakor zloženke – lahko dveh tipov: eni so res sklopi, npr. *nato, seve, potem*, primerljivi zloženkam tipa *živinozdravnik* (pri tem je treba vedeti, da je en del prvotne govorne podstave lahko tudi okrnjen, prim. *seve, seveda, toseveda, potem — po tem času*), drugi tip sklopov pa je primerljiv zloženkam tipa *loncevez*, s podstavo *kdor veže lonce* (glede na spolskost *tisti, ki oz. tista ki...*). Na misli so mi primeri kot *očenaš, zdravamarija, vsakdan*, kar ima za podstavo »to, kar se začanja z oče naš«, »to, kar je vsak dan«, nato pa s pripisom konkretne spolske končniške obrazilnosti kar po izglasju, to je: tvorjenka je samostalnik moškega spola, če se ne končuje na nenaglašeni *-a*, pa ženskega, če se na tak *-a* ravno končuje. Predobrazilni del lahko doživi (pač v teku razvoja) tudi oblikoglasne in oblikoslovne pretvorbe, prim. *vsakdan -a, očenaš -a* v nasprotju z *vsak dan, vsakega dneva oz. oče naš, očeta našega*.¹¹

Seveda za besedne zveze, iz katerih v besedotvorju lahko napravimo tvorjenke, v jeziku obstajajo določene skladenjske in besedne enote, npr. SZ tipa $\text{Prid} + \text{Sam}$ (... + —) in konkretno med Sam tudi *miza* in med Prid tudi *majhna*, kakor tudi za pridevnik *majhn-* priponski ustreznik tipa *-c/-ic-*. Vse dogajanje, tudi besedotvorno, v jeziku pa je na ravni govora: le v tem vse nastaja, le iz tega more preiti v jezik; in vanj se iz jezika spet vrača, ko govorimo. Kar se ne govori več, tega tudi v jeziku ni več.

7 Še k mojemu pojmovanju pomenske strani govorne podstave.¹² Polemičarka se vprašuje: »Naj se to razume kot izenačevanje govorne

⁹Kaj ji tu pomeni »merni (kakovostni)«, pustimo ob strani. Po našem gre tu za lastnostni pridevnik, ki je res lahko merni, npr. *majhen*, lahko pa tudi kakovostni (*grd*).

¹⁰Nadaljevanka 103: »Mislim, da je besedna zveza, iz katere tvorjenka nastaja, lahko samo jezikovnosistemska z eno samo izjemo, vezano na sklope.«

¹¹Tu je zanimiv Perušek (n. d., 36), ki ima sklope za »nedovršene zloženke ali primaknenke«. To so mu »/b/esede, ki imajo same za sebe gramatski pomen, /a/ se vežejo v jedno celoto«. Na str. 37 navaja tudi primera *česčena-si-marija* in *oče-naš*. Med sklopi navaja še *Fra-Dane, Čengić-aga, častivreden, bogaboječnost, v-boga-ime, v-nebo-vzetje, nima-nič*. (Glede *bogaboječnost* prim. opombo 31.)

¹²Polemika, 104.

podstave s slovarskim (sememskim) pomenom tvorjenke?» (Pač leksemskim?) In si dalje stavi vprašanje, ali potem je kaka razlika med besedotvorno in slovarsko pomenskostjo.

Za primer vzemimo tvorjenko *dokolenke*,¹³ ki jo, vzemimo, naslovnik prvič sliši. Besedotvorno jo razčleni v govorno podstavo *nekaj do kolen*. (Če domneva, da gre pri *nekaj* za oblačilo, bo rekel, da so to bodisi 'hlače' (v takem primeru te besede nikoli ne sliši v ednini) bodisi 'nogavice' (v takih primerih sliši tudi ednino teh besed). Do tu seže besedotvorni pomen.) Slovarski pomen (po SSKJ) pa je naslednji: 'nogavica, ki sega do kolen', 2. 'oblačilo, ki sega do kolen': irhaste dokolenke, hlače dokolenke, suknja dokolenka. 3. 'gamaša, golenica'. Sedaj se vprašajmo, kako je prišlo do teh pomenov? Edino iz govorne podstave tipa 1. *nogavice do kolen*, 2. *hlače do kolen*, *suknja do kolen*, 3. *gamaša do kolen*. In v tem smislu je razumeti moje pojmovanje »pomenske podstave bodoče tvorjenke« (1976) oz. »pomenske podstave« (1980).¹⁴ Slovarski pomen je torej pridobljen prav iz konkretizirane zasedbe zaimenskega dela govorne podstave. Izpeljanka je tvorjenka z reducirano pomenskostjo¹⁵ glede na polno govorno podstavo in besedotvornopomensko ji ustreza podstava z zaimkom, npr. *nekaj (do kolen) za nogavice, gamašo, suknjo, hlače (do kolen)*. Prim. še *sesalec*: izpeljanska pomenskost je 'tisti, ki sesa', slovarsko pa 1. 'žival', 2. 'naprava' (v SSKJ: 'žival, ki v mladosti sesa'). 2. 'električni aparat za sesanje prahu'.

8 In sedaj k, po polemičarki, »neteoretični« podstavi mojega besedotvorja (105), konkretno z zvezi s pomenskimi skupinami izpeljank: »/N/e vemo, na podlagi česa se je kritik odločil npr. za šest besedotvornih pomenov in ne za štiri kot Breznik¹⁶ ali za štiriindvajset kot Bajec« (105). V opombi 13 se še sprašuje, ali je J. Toporišič »modifikacijske pomene – kot Bajec – izenačil z nemodifikacijskimi« (namreč v SS 1976, 136–145).

Najprej o Brezniku. Na str. 319 (v moji izdaji Breznika) je govor o »pristnih zloženkah«, ki »se dado razdeliti v 4 vrste. Prve tri vrste obsegajo sintaktične

¹³Prim. v SSKJ *dokolenka -e* z oznakovno specifikacijo za tri pomene: 1. nav. mn., 1. (tu bi moralo biti mn., ker gre za hlače), 3. nav. mn. (za hlače) oz. ed. (za suknjo).

¹⁴Polemičarka citira »SS 1976« pa »TBA«, drugo brez letnice.

¹⁵Prim. pri meni TBA (SR 28 (1980), 143–144) »K izbiri besedotvornega obrazila in besedotvorne vrste«: »Ta izbira se izvrši na podlagi razčlenbe govorne podstave in ob upoštevanju količine obvestila, ki naj bi bila predvidljivo vsebovana v (novi) tvorjenki. /.../ Če smo se odločili, da bomo ohranili sestavine bodoče tvorjenke nespremenjene, smo se določili (144) za sklapljanje, torej sklopno obrazilo (se ve → I) ali pa za zlaganje, torej za medponsko obrazilo (*cesta za avte/zdravnik za zobe* → -o-). Če se odločimo za morfemsko (besedno) redukcijo, moramo izbrati desno ali levo obrazilo: *zdravnik za zobe* → -ar, *višji kuhar/majhna hišica* → nad-/ica.«

¹⁶Za način polemičarkega citiranja je močno značilno, da tu navaja kar str. 55–76, in sicer v »Razpravah SAZU«, Ljubljana, 1944, ne morda iz sedaj bolj dostopnih Jezikoslovnih razprav, 1982, 315–333. Bi se že bilo treba potruditi in natančno pokazati na mesta, kjer ima Breznik kaj.

zveze brez glagola /.../; četrta vrsta obsega glagolske zloženke.¹⁷ Torej ta Breznikova razdelitev sploh ne govori o besedotvornih pomenih, še zlasti ne samostalnika, o čemer tu polemičarka razpravlja. Breznik namreč pri 1. vrsti govori tako o samostalnikih (*knezoškof*, *jugovzhod*) kakor o pridevnikih (*črnožolt*, *gluhonem*), pa še o tipu *Vrhpeč*: pod 2 a) obravnava tip *belobrad*, pod 2 b) pa tako *brzonog* kot *volkodlak*; pod 3 a) obravnava *črvojed* (osebkova), *branovlek* (predmetna), *grdogled* (prislovna BZ), pod b) pa npr. »*tresorep*, od tod *tresorepka* pastirica (ptica)« (332). O pomenskih skupinah bi bilo pri Brezniku v tej razpravi mogoče govoriti le, ko ob posameznih primerih (npr. pri *drvoseč*, 329–330) beremo: »*drvoseč*, pomeni najprej dejanje 'sekanje drv', po metonimiji 'kraj, kjer sekajo drva, tj. gozdni del, závod' (na Notranjskem /.../; v strsl. pomeni *drvoséč* povzročitelja dejanja, tj. drvarja). Prim še na str. 330 *kolovoz*: »v shr. pomeni 'čas, v katerem se vrši dejanje', v slov. 'kraj, kjer se vrši dejanje /.../'; metonimično pomeni tudi 'pot, cesta'; *skorócelj* (331): »neka rastlina (hitro celi)«; *prvopis* (331) 'izvirnik'; ravno tam *zrakoplov*. Če te pomene zberemo, dobimo po našem naberu po vrsti pomene: (1) dejanje, (2) kraj, (3) povzročitelj, (4) čas, (5) rastlina, (6) to, kar nastane, ko se kaj dela. Torej vsaj 6 pomenskih skupin pri govorni podstavi z glagolom, tj. pri Brezniku pri »glagolskih zloženkah« (327). Sicer pa Breznik (329) glede pomenov zloženek meni naslednje: »V vseh glagolskih zloženkah se dá zvesti pomen na dejanje; iz dejanja se je razvil pomen povzročitelja ali kraj ali čas dejanja itd.« (Za primer navaja *senoseč*).¹⁸

In še k Bajčevim 24 pomenskim skupinam. Te skupine sem že jaz kritiziral v Izpeljavi slovenskih samostalnikov.¹⁹

Kako sem torej jaz prišel do svojih 6 pomenskih skupin? Očitno po načelu pomenske strani stavčnih členov, kakor jih ponazarja moj model stavčne zgradbe: (1) os., (2) pov., (3) pr., (4) pd. Osebek → 'vršilec oz. nosilec dejanja, stanja, poteka' – na podlagi kategorije živosti (biološke) pa se ločita skupini 'bitje' (človek, žival) proti vsemu drugemu (tj. moj sedanji 'vršilnik'). Povedku ustreza 'dejanje oz. stanje', in sicer po formuli *to, da...* (ki jo, kakor tip *to, kar...*) najdemo že pri Bajcu²⁰ – to mi je tretja skupina, in na podlagi *to, kar...* četrta. Nato sledijo tvorjenke za prislovno določilo (5. skupina, kraj,

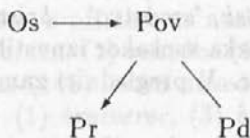
¹⁷Tako delitev ima vsaj že Perušek, n. d., str. 15, kjer pri »podrednem logičnem razmerju obeh delov zloženke« loči: 1. karmadhāra (determinativna kompozicija, str. 20, tatpurūša (*branovlek*, *glasonoša*, str. 25), bahuvrihi (posesivno zlaganje) – kar da z dvanjavo 4 tipe.

¹⁸Perušek, n. d. 8, navaja pomene za osebe, dejanja, čas, prostor, snov, orodje, kakovost, čegavost itd.

¹⁹Linguistica 15 (1975), 241; tam sem opozoril tudi na njegov prikaz te problematike v SS, kjer pravim, da ima 16 skupin, in pojasnujem: »/D/odal je skupino skupnih imen, opustil pa enote /imena moških in ženskih oseb/, /mladičev, ptičev, rastlin in rastlinskih delov/, /snovi/, meje glagolskega dejanja, splošne pripadnosti in /substantivizacijo iz pridevnikov ter konkretizacijo abstrakt/.« Tam tudi poročam o pomenskih skupinah tvorjenk v SKJ 2 (1966), kjer imam, z naslonitvijo na naše izročilo, 13 skupin.

²⁰To mesto iz Bajca sem citiral že v oceni polemičarkine disertacije.

lahko pa že po Perušku, Brezniku, zloženke, k temu dodamo še čas; Bajec te kategorije pri izpeljankah nima), v 6. skupino pa sem postavil vse drugo, kar se mi je zdelo izrazito, pri glagolu pa se je pokazala kot izrazita snov. Prim. mojo shemo stavčne zgradbe:²¹

Za Pr mi je pri glagolu pravzaprav zmanjkalo tvorjenk, se pa dobijo pri pridevniški podstavi: *ranjenec* 'kogar so ranili' (v resnici je to iz ustreznega deležnika na *-n*).

Da pomenska podstava stavka tu ne more igrati kakšne vloge, se vidi po tem, ker se tvorjenke vsake take pomenske skupine lahko pojavljajo v vseh vlogah pomenske podstave, kot npr.: *Predavatelj* je med *poslušalci* zagledal redkega *obiskovalca*, *študenta* iz vrst *nergačev*; Ob *nadzorovanju izdelovanja križanj* mu je dozorel *sklep* o *odhodu* na *vaje*; *Postajališče* ob *odlagališču* blizu *pokopališča*..., itd.

(O očitku, da sem »modifikacijske pomene – kot Bajec – izenačil z nemodifikacijskimi«, prim. nižje (toč. 16,27), kjer je o tem govor.)

9 Umovanja naravnost nevredni se mi zdijo polemikarkini poduki (105, zadnji odstavek) glede tega, kaj so besedotvorne vrste, ali so obrazila morfemska, kaj obrazila so, koliko naglasov je v tvorjenki, da so tvorjenke pretvorbe iz besednih zvez itd., saj je na vse to dan odgovor vsaj že pri meni: 4 besedotvorne vrste (prim. Načrt pravil za novi slovenski pravopis 1981, 183, splošno o tvorjenki, nato pa 112–113, kjer so splošno predstavljene zloženke, izpeljanke, sestavljenke, sklopi (samo 4 besedotvorne vrste), nato pa na str. 113–117 podrobno zloženke (podredne in priredne), pa sestavljenke in sklopi ter drugo, in sicer pri samostalnkih, pridevnikih, zaimkih, števnih itd. Kaj naj bi pomenila medpona *-o-* kot morfem, mi še zmeraj ni razvidno v tem smislu, da bi pomenila različno in ne le sredstvo za odsotnost sklonosti oz. tudi osebnosti (*belovrat*, *avtocesta*, *smrdokavra*), saj se ta *-o-* pojavlja za različne vrste zvez dveh besed: podredno osebno (*vodotok*), predmetno (*računovodja*), prislovno (*brzopis*), splošno podredno (*cerkvenoslovanski*) in še priredno (*belo-modro-rdeč*). Torej vsaj pet različnih »skladenjskih podstav« in en sam morfem, ki pa mu – kot rečeno – ne vem drugega pomenskega ustreznika kot ravno tega, da nakazuje, da gre za nezadnji del zloženke.

10 K utemeljevanju »besedotvornih pomenov« (106). Polemikarka jih povezuje s pomensko podstavo povedi: »Če izhajamo iz spoznanja, da so besedotvorni pomeni globinske povedne propozicije, potem jih v najboljšem primeru ne more biti več, kako je sestavin propozicije in tudi pomensko lahko ustrezajo

²¹Skj 1, 1965, 69, NSS, 1982, 488.

le tem sestavinam.« (N. m.) Koliko je teh sestavin pomenske podstave stavka (ne povedi), nam polemičarka ne pove, označuje pa jih z vršilec (D1), rezultat (D4), sredstvo (D6), pri čemer ji prvi izhaja iz osebkovne vloge, drugi iz tožilniškega predmeta in tretji iz orodniškega predmeta, možnost pa so še »krajevne in časovne okoliščine«. S primeri: 'dejanje' – *lov*, 'vršilec' – *lovec* oz. 'vršilnik' – *nosilec*, 'rezultat' – *prispevek*, 'sredstvo' – *brisača*, 'prostor' – *gostišče*, 'čas' – *post*.²² – Tukaj je polemičarka vsekakor izpustila *belež*, ki zame pomeni snov in zaradi česar se tako huđuje. V preglednici zame in zanjo:

Toporišič		Vidovič–Muha
1. bralec		1. lov
2. nosilec		2. lovec
3. propad		3. nosilec
4. izbljuvek		4. prispevek
5. strelišče		5. brisača, belež
6. belež		6. gostišče
7. (Breznik) senoseč		7. post

V zvezi s to problematiko: moja 2. skupina nastaja po naslednjih pretvorbah: *to, kar...: plovec, enačaj, frižider, dezodorans; to, s čimer...: odpiráč, bodež; to, za kar...: držaj.*

11 Ustavimo se še pri polemičarkinem mnenju, da je »p o m e n s k o s k u p i n j e n j e t v o r j e n k e« (428) mogoče ne samo pri navadnih izpeljankah (kot do kritike pri Toporišiču), ampak tudi pri medponsko–priponskih zloženkah (tip peskokop-ø /.../) in tvorjenkah iz predložne zveze (tip *zapeček*)« (107). Da je pomensko skupinjenje zelo možno tudi pri zloženkah,²³ je pri nas zelo znano vsaj iz Breznika 1944, za kar sem spredaj navedel vsaj 5 skupin (po JR, 329), npr. za *vodonoša*: (1) 'dejanje', po metonimiji (2) 'povzročitelj', (3) 'posoda', ali za *senoseč*: (1) 'dejanje', (2) 'kraj košnje', (3) 'povzročitelj dejanja'. Jaz sem v SS 1976 v tem oziru obdelal le neizpredložne izpeljanke, kot posebno skupino pri tem v posebnem razdelku pa navedel še izpredložnozvezne izpeljanke ter,

²²Ker ni nobenega obrazila za čas, bo najbolj prav, da imamo ta pomen za posledico metonimičnega prenosa iz pomena dejanja (prim. zlasti taka mesta pri Brezniku v razpravi o zloženkah).

²³Iz mojih vprašanj za izpite bi se to morda dalo celo potrditi, še boljše iz študentovskih zapisov pri mojih predavanjih: za prvo prim. l. 1979, za drugo ravno tedaj (skripta študentke, 1979/80, str. 42), npr. (1) *bralec* – *pravobranilec*, nato pa za naslednje moje pomenske skupine še: (2) *valobran*, (3) *krivoprisega*, (4) *pravdorek*. Danes bi za (5) dal *križpotje*, za (6) *kolomaz*.

po izročilu, podal 4 skupine zloženek glede na podstavo, nisem pa nikjer zapisal, da se tudi izpredložne izpeljanke in zloženske ne bi dale obravnavati tudi pomensko, in sicer vzporedno z izpeljankami. V svoji kritiki polemičarkine besedotvorne teorije sem tudi navedel, katere vrste pomeni obstajajo v moji zbirki za ponazoritev zloženek (SS 1976 in 1984, str. 146). Za primer: že v SS 1976 imamo pri končniškem obrazilu $-\emptyset$ primere za naslednje pomenske skupine: (3) *krvotok*, (4) *bakrorez*, (2) *vodomer*, (1) *senokos* (Pleteršnik), (1) *krvoses*. Tudi pri izpeljavi iz predložne zveze (145) imam navedene primere npr. pri *brez-* za naslednje pomenske skupine: (1) *brezverec*, (3) *brezglavost*, (3) *brezvladje* (po prenosu na čas bi to bila še skupina 5), pri *pred-* pa so primeri za (5) 'čas' in 'prostor'.

Da bi se ti problemi dokončno rešili vsaj pri zloženkah, sem pozneje tudi dal za doktorsko nalogo zloženske,²⁴ a kakih posebnih rezultatov glede tega naloga ni dala.

12 Ustavimo se še ob polemičarkini misli, da so »štiri osnovne skupine tvorjenk določene z različnostjo skladijske podstave obrazil« (107). To ni res: prim. *brod* 'ladja' na *paro* → *parobrod* (zloženska) ≠ *parnik* (izpeljanka); še bolj ustrezen primer (ker ne povzroča težav s pripono $-(n)ik-$), je *zdravnik* za *zobe* → *zobozdravnik* (zloženska) ≠ *zobar* (izpeljanka). Prim. še nižji *poročnik* in *majhna hiša* (skladijsko oboje samostalniška zveza z levim prilastkom) → *podporočnik* ≠ *hišica*.

13 Na isti (107) strani polemičarka zatrujuje, da »Toporišič v okviru glagolskega besedotvorja ne pozna z a i m k o m v z p o r e d n e g a p o j m a 'p r o v e r b' in tudi sicer nima kriterija, po katerem niza celo vrsto glagolov, ki so lahko v vlogi $x1^{25}$ in s tem seveda v podstavi (priponsko) obrazilnega morfema«. V kritiki napačnih besedotvornih postavk avtorice (n. m., 429–430) sem pokazal, da imam jaz (pač po ruski slovnici) 12 takih glagolov, avtorica pa osem. Torej je moja »cela vrsta glagolov« le za tretjino daljša od njene poznejše. Dejstvo je, da se vsi ti avtoričini glagoli navajajo že prej pri meni v precej istem zaporedju: Top. (1) *delati*, (2) *biti*, (3) *imeti opraviti z*, (4) *igrati na*, (5) *delati kot* – Vid.-Muh. (1) *delati/narediti*, (2) *delati z*, (3) *biti*, *biti kot* – in tudi podstavni samostalniki so kaj podobni njeni mojim: Top. (1) *gub-*, (2) *goljuf-*, (3) *gosl-*, (4) *balin-*, (5) *golobčk-* proti Vid.-Muh. (1) *gub-*, (2) *plug-*, (3) *kralj-*, (4) (*burj-*), torej: *gub-/gub-*, *goljuf-/kralj-*, *gosl-/plug-*, *golobčk-/burj-*. In kje je moj *igrati na* pri polemičarki? Nima ga, in tako še v drugih primerih: kako bi torej ona pojasnila s svojimi »primitivi« glagole *cehati* (pri meni 7), *bičati* (11), *deževati* (12) itd.²⁶ Kaj torej hoče s to kritiko polemičarka? Prim. SSKJ: *gubati*

²⁴Prim. polemičarkino prošnjo za sprejem doktorske teze: 26. 2. 1980, 4 str.

²⁵ $x1$ pomeni jedrni del glagolske zveze, tj. glagol, npr. *delati* v zvezi *delati gube*, kar daje *gubati*.

²⁶Sicer sem pa primitive v slovensko jezikoslovno obzorje uvedel pač ja z: SSJLK ZP 17 (1981), 110–111, na podlagi neke tuje razprave; med glagolskimi primitivi (prapomenskimi sestavinami) pa 'tam naštevam 11 enot: *biti*, *čutiti*, *misлити*_{1,2}, \pm *hoteti*, *postati*, *reči*, *pozna(va)ti*, *storiti*, *zaznavati*.

delati gube, *goljufati* biti neiskren, *goslati* igrati na violino, *balinati* igrati /.../ proti balinu, *golobčkat* se poljubljati se, *hudičati* preklinjati z besedo hudič, *cehati* popivati, veseljačiti, *gobcati* veliko, predrzno govoriti, *človečiti* delati kaj človeško /.../, *driskati* imeti drisko, *bičati* tepsti z bičem, *deževati* padati iz oblakov v obliki vodnih kapelj.

In kakšno je zaporedje mojih podstavnih glagolov. Poglejmo pri tvorjenkah iz pridevnika: jaz imam 5 korenov (oz. podstav) (*del-ati*, *bi-ti*, *posta-jati*, *im-eti*, *oglaš-ati* se) za *globiti*, *bolehati*, *bledeti*, *dobrikati* se, *brihtati*, *dragovati*, *gostoleti* – polemičarka ima tri (*bi-ti*, *postati/-jati*, *del-ati*) za *divjati*, *bledeti* (*bledniti*, ki bi ustrezal *postati* ne obstaja), *črniti*: toda kako bo polemičarka s samo temi tremi glagoli razložila glagole kot *dobrikati* se ali *gostoleti* ali *dragovati* (v SSKJ prvi 'izkazovati komu prijaznost, navadno z namenom pridobiti si naklonjenost', drugi *žvrgoleti*, *peti*, tretji *ljubkovati*, *božati*).

14 Glede števila besedotvornih vrst pri meni se polemičarka sprašuje, koliko da jih je (107), in pri tem trdi, da jih imam v kritiki njenih besedotvornih postavk 4 (Iz Zl Se Sk), v SS 1976 pa 6 (Iz Zl Se Sk Ko Me – zadnje dvoje je konverzija in mešana tvorba). Pri tem navaja str. 119–123, kjer podajam »besedotvorne vrste« (119). Toda če pogledamo v moje besedotvorno kazalo v SS (109–113), vidimo, da pri tvorbi samostalnikov govorim le o izpeljavi (109), zlaganju (110), sestavljanju (110) in sklapljanju (111); enako pri pridevniku in glagolu, le da pri tem ne poznam sklapljanja, pri prislovu pa imam le izpeljavo in sklapljanje.

Že tam imam torej dejansko le po 4 besedotvorne vrste. Če se vprašamo, kam je izginila konverzija,²⁷ je treba pogledati v Slovnico k tvorbi iz samostalnika iz pridevniških besed (SS 1976 oz. 1984, 130–135): na str. 131 je prikazana enota *belo*, na str. 132 dobimo *konstanta* iz *konstanten*, na str. 133 *belo*, na str. 134 *strojna*, *filozofska*, *Štajerska*. (Torej imam že v SS 1976 konverzijo za vrsto izpeljave in se mi pač ni treba učiti od polemičarke, kam sprevračanje spada.) Še več je tega pri tvorbi samostalnika iz glagola, kjer imamo -*ø* (*prerok*, 124), -*a* (*čveka*, 125), -*a* (*bera*, 129), *ø* (*mrk*, 128), -*ø* (*gaz*, 129) – spet vse kar pri izpeljavi. Da ne govorim o tem, kako imam to v Teoriji besedotvornega algoritma.²⁸ Tam (144) ob Prešernovem *Plesale lepote Ljubljane so cele* dobesedno trdim, da gre pri teh »lepotah« »za izpeljavo iz govorne podstave *žene z lepoto*«. O obrazilih pri sprevračanju prim. ravno tam na str. 145. Tam (146) se kratična imena (*SAZU*) omenjajo s sklopi (»pri sklopih in kratičnih imenih«). In seveda se tudi v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (1981, 112–113) govori o samo štirih besedotvornih vrstah: o zloženkah, izpeljankah, sestavljenkah in sklopih. Prim. str. 112: »V okviru posamezne besedne vrste so (kolikor je v dani besedni vrsti mogoče) obravnavane zmeraj najprej zloženske, nato izpeljanke, na koncu pa sestavljenke in sklopi.« Enako je v Teoriji besedotvornega algoritma, SR 28 (1980), 141.

²⁷ Polemičarka se spotika ob domačo vzporednico *sprevrženje*, prim. opombo 11: Kaj bi tu moglo biti narobe?

²⁸ SR 28 (1980), 141–151.

15 Še k polemičarkinemu pojmovanju obrazila v primerih kot *nadstrešje* (108). Tu v opombi 17 obrazilnost tega brani z mislijo, da »gre za (obrazilnomorfemsko) pretvorbo skladenjskopodstavnega predloga *nad* in njemu ustrezne končnice, torej *nad* -o → *nad*«. Kar je tu res, je le to, da predlog podstavne zveze postane del tvorjenke, da mu je odvzeta predložna samostojnost in tako postane le sestavina nove tvorjenke, kakor je besednost odvzeta tudi besedi *streha* in se kot *streh-* pojavlja le kot del, predmetnopomenski, podstave tvorjenke, torej *pod-* + *-streh-*, šele temu pa je dodano obrazilo *-je* (prim. npr. še *to za goro* → *Zagorje* itd., iz **vz noge* dobimo *vznožje*²⁹).

V opombi 16 na str. 108 se polemičarka vprašuje, kako bi mogel biti *delavec* iz *delav(en)* (prim. na str. 429, op. 31). *Delavec* izvajamo iz **delav* kakor *kilavec* iz *kilav*. In »/p/o katerem pravilu lahko v pretvorbenem-(besedo)tvornem postopku izgine obrazilo *-(e)n?*« se vprašuje ravno tam. – Po pravilu pač, da odpade kakor v primerih kot *divergenten*, da pridemo do *divergenca*, ali kakor *-ok-* v *globok*, da pridemo do *globina*, kakor odvržemo *-nik-*, da iz *pridevnik* dobimo glagol *poprivediti* itd.³⁰

Prav tako nesmiselno je trditi, da primeri kot *nehumanost*, *prednapet*, *nadčloveški* (n. m.) ne bi bili prave sestavljenke, tj. napravljeni iz *humanost*, *napet*, *človeški*.³¹ Pa tudi ko bi res bili tvorjeni, kakor si želi avtorica, bi še zmeraj veljalo, da so to prava predponska obrazila (k *human*, *napeti* in *človek*), o tem pa gre tu beseda (v SSKJ je samo *prèdnápét*). Tu vendar ne gre debata o tem, kaj je iz česa, ampak o tem, kako da so ene predpone naglašene (to so tedaj, če so obrazilne, in druge ne (to so tedaj, če so del govorne podstave).³²

²⁹O tem se poučimo že pri *Perušku*, n. d. str. 27, 28: To vrsto tvorjenja imenuje »prepozicijsko vrsto zlaganja«. »Imena se zlagajo tudi s prepozicijami«, za primer pa npr. *podbradek* »ono, kar je 'pod brado'« (kar srečujemo tudi v polemičarkinem delu). »Drugi del /prepozicijske/ zloženke dobiva vselej svoj poseben sufix in ni kakor pri drugih vrstah kompozicije /.../ ne more rabiti samostalno« (28).

³⁰V tipu *obračalnik* gre pri *meni* res za težavo, ali imamo predpono *-nik* (prim. podobno *zdrav-nik*) ali *-ik*. (Naj tu enkrat za vselej povem, da je mojim predavanjem prisostvovala *polemičarka*, ne pa jaz njenim, in enako je bilo pri izpitih.) Sicer pa prim. mojo razpravo TBA, kjer je ta polemičarkina težava pri *meni* že rešena (145): »*mlatilna mašina (naprava)* → *mlatilnica, obračalni stroj* → *obračalnik*«, kjer torej to že jaz izvajam iz pridevnika v govorni podstavi (1. 1980).

³¹O tem čez mero natančnem ločevanju, kaj je iz česa, prim. *Perušek*, n. d., 15: »Omenjamo takoj, da je treba ločiti izvedenke od zložen. Ker pa se nekatera besedna plemena /'besedne vrste'/ ne nahajajo zložena v proste zloženke, nego se prikazujejo samo v izvedenkah, in ker je često težko določiti, je-li kaka sestavljena beseda prosta ali izvedenka, navajali bomo primere i jedne i druge vrste.«

³²To je dobro ločil že *Perušek*, ko je na enem mestu (n. d., 38) govoril o *ne-*, češ da v primerih kot *nezdrav*, *nečast* pomeni »nekaj protivnega onemu, kar ime izraža«, konkretno pa je navajal za prvo *bolan*, za drugo *sramota*. Seveda je sicer kot purist zavračal »tuje« sestavljenke kot *podnajem*, *medigra* (primere navaja za *nad-*, *pod-*, *pred-*, *proti-*, *raz-*, *so-*). (Polemičarkino poudarjanje tujega nasproti domačemu pri večnaglasnosti ima torej izvor tu pri *Perušku* in njegovih naslednikih, med katere v nekem smislu, vsaj glede teh sestavljenk, spada tudi *Breznik*.)

16 K modif ic ir an ju. Tu mi polemičarka očita celo kopico stvari (109–110). Najprej nekako ne verjame, da bi bil jaz »(po zgledu na nemško slovnico) modif ic ir an ju s priponskim obrazilom pridružil še tistega s predponskim« (pri meni na str. 425).³³ Pa je vendar natančno tako, tj. to se je zgodilo konec 70. let, ko sem na regensburški univerzi imel predavanje o besedotvornem algoritmu, in sicer v okviru vse fakultete, ne morda le slavistike.³⁴ V TBA na str. 144 pišem: »Pri izbiri levega ali desnega obrazila pa se postavlja vprašanje, kdaj katero. Odgovor: levo pri izrazih razmerja *visok/višji* → *nad-/super-*, *tak - ne tak* → *ne-/a- /.../* ipd. nasproti *bolj lep* → *-ši /.../*, torej tudi pri t. i. modifikacijah.« In takoj nato še bolj določno: »Pri izpeljavi in sestavljanju je takó, da se pri modifikacijah poobrazili odvisni del besedne zveze (*m a j h n a miza*, *d r o b n o stopati*, *b o l j lep*, *v e č k r a t stopiti* → *mizica*, *stopicati*, *lepši*, *stopati*), pri nemodifikacijah pa neodvisni del: *z d r a v n i k zob*, *k d o r deduje*, *siva žival* → *zob ar*, *dedič*, *siv ec*.«³⁵

Na 109 str. polemičarka v zvezi z modifikacijo pribija še tole: »Ko kritik /tj. J. Toporišič/ s primeri dokazuje, da bi bilo treba modifikacijsko tvorbo razširiti tudi na druge besedne vrste (427), sploh ne omeni, da je to v zvezi z glagolom in pridevnikom že storjeno (v /njeni/ knjigi npr. str. 14, 24).« – In kako je s tem v resnici? Na 427. str. kritike negativnih besedotvornih teoremov polemičarke jaz omenjam le, da bi bil v svoji SS moral kot modifikacije obravnavati še ustrezne tvorbe pri pridevniku, glagolu in prislovu. Na to je govor nanesele zato, ker je avtorica knjige kritizirala moje pojmovanje feminativov kot modifikacijskih tvorb, za kar sem pokazal, da ne upravičeno, saj se feminativi dajo zagovarjati tudi v primerih z zamenjavo priponskih obrazil (*Slovene c - Slovenka*). Primerov za modifikacijo pa nisem navajal morda iz želje, da bi posnemal njo (knjiga 14, 24); da nisem mislil na polemičarkino knjigo (ki na str. 14 obravnava sestavljenko in izpeljavno modifikacijo),³⁶ na str. 24 pa še glagolsko »modif ic ir an o izpeljavo«, kjer pa manjkajo prave sestavljenke tipa *prèdnapèti* ali *sòustvárjati* (Rigler ima glede prvega v SSKJ le *prèdnapèt -a -o*, ne pa tudi glagola *prednapeti*, zato pa vse polno sestavljenk s *sò-*, npr. *sòučinkovàti*, *sòupoštevàti* itd.), se lepo vidi iz moje razprave Strukturalno pomenoslovje besed,³⁷ kjer na str. 107 stoji napisano: »Glede modifikacijskih tvorjenk prim. SS 1976, str. 141 /.../ Posamezne skupine se med seboj ločijo s Pomenskimi/Sestavinami, ki bi jih lahko izrazili tako: 1. F(eminativ)/M(askulinativ), 2. Sk(upno), 3. St(opnja), 4. Ml(adič),

³³N. d., 109: »Iz celotne kritikove besedotvorne literature, tudi iz razprave TBA, je razvidno, da sestave doslej ni razvrščal med modifikacije, kljub izjavi« (ki smo jo zgoraj navedli).

³⁴Prim. m o j o razpravo v SR 28 (1980), 142: Theoretische Erwägungen zum Wortbildungsalgorithmus.

³⁵Prim. pri polemičarki (109): »Pri modif ic ir an ju se iz skladdenjske podstave pretvarja v obrazilo, kot znano, odvisni del.« Od kod in od kdaj je torej to »znano« v naših razmerah na Slovenskem?

³⁶Prim. malo nejasno formulacijo pri polemičarki: »V bistvu (razprl J. T.) gre za modifikacijski pomen.«

³⁷SSJLK ZP 27 (1981), 95–112.

5. M(anjšalno), 6. L(jubkovalno), 7. M-L (M/anjšalno/-L/jubkovalno/), 8. M(anjšalno)-S(labšalno). /.../ Načela modificiranja bi bilo treba tudi poimenovalno razširiti še na pridevniške besede in glagole; za prve je to v SS 1976 sedaj obdelano v poglavju Izpeljava pridevnikov iz pridevniških besed (str. 153–154), za glagole pod naslovom Izpeljava glagol/ov/ iz glagola (str. 159–160). — Ker gre pri modifikacijah v bistvu za to, da je podstava tvorjenke neodvisni del t. i. govorne predstave, spadajo v modifikacije še vse sestavljenke.³⁸

Da bi se pri meni modifikacijska tvorba mešala z navadno, kakor pri Bajcu – seveda ni res: v SS 1976 se pri izpeljavi samostalnika pojavlja na 7. mestu (141 ...). K temu pa še na str. 136: »Pri izpeljavah tipa 1 do 6 se za podstavo izpeljanke jemlje odvisna enota govorne podstave, npr. *nauk Marks a* → *marks i zem*, *enota fonologije* → *fon em*, pri izpeljankah tipa 7 pa gre za izpeljavo iz jedra vsakokratne besedne zveze, s priponskim obrazilom pa se izraža prilastkovna modifikacija, npr. *majh en otrok* → *otroč ek*, *vsi vojaki oz. vojaki sploh* → *vojašč i na*.« (V bistvu vse vojaško.)

17 Polemičarka »popravlja« tudi mojo oznako sklapljanja (109–110), češ da moja definicija te besedotvorne vrste iz SS (122), namreč »Enote večdelne podstave enostavno sklopimo v novo besedo«, ni nobena razlaga. Na navedenem mestu v SS 1976 (oz. 1984) v resnici še povem, da se »/p/ri tem lahko izgubi kak naglas podstave ali pa se le-ta tudi kako drugače spremeni (*bojažêljen*, *prmejdúš* ← *pri môji dúši*)«. Pri meni bi se našla (SR 28 /1980/, 143–144) še naslednja ubeseditve te besedotvorne vrste: »Če se odločimo, da bomo ohranili sestavine podstave bodoče tvorjenke nespremenjene, smo se odločili za sklapljanje, torej sklopno obrazilo (*se ve* → I «); in v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (1981, 113) sem to formuliral tako: »Sklopi so besede, ki nastanejo z mehanično strnitvijo dela besedila: *kdo ve* → *kdove*, *kar se da* → *karseda*, *se ve da* → *seveda*, *ne bodi ga treba* → *nebodigatreba*. Podobno v SP 1990, 113: »/S/estavine besednozvezne podstave združimo, npr. *dva in trideset* → *dvaintrideset*; *se ve, da* → *seveda*.« To sem dal pred tem tudi za SSKJ (IV, 697): »/B/eseda, nastala s sestavljanjem dveh ali več besed brez veznega samoglasnika«, kar je ponazorjeno s »seveda, polčas in drugi sklopi.«³⁹ – In kaj pravi o sklapljanju polemičarka? »/V/se sestavine podstavne besedne zveze, tudi zaimkov, členkov ipd. se izrazno ohranijo in postanejo sestavine tvorjenke, npr. *se-ve-da*, *ne-bodi-ga-treba*« (n. m. 109/110).⁴⁰ Seveda ni res, da se vse sestavine »izrazno ohranijo« (prim. tudi v SSKJ *prmejdúš* in *prmejdúš*; Prim. še *bógdaj*, *bogló naj* (naglas menda pač tudi spada pod »izrazno«).

18 Polemičarka ostaja pri svojem mnenju, da pri sklapljanju v naspro-

³⁸ Kako zanesljive so torej polemičarkine izjave glede tega, kar jaz v besedotvorni teoriji že imam ali nimam izraženo.

³⁹ Že prej (v Skj 2, 1966, 93) je pri meni zapisano, da je »/obrazilo/ lahko /.../ tudi samo vezalno (prim. *seveda*)«, ravno tam še: »/P/ri sestavi je obrazilo predpolsko (*prestar*), pri sklapljanju pa samo vezalno (*seveda*).«

⁴⁰ Pri Perušku (n. d. 12) so sklopi »primaknenke«, primeri zanje pa so mu, poleg še sedaj po našem sklopov, tudi sestavljenke (33 – *nehvaležen*).

tju s prvimi tremi besedotvornimi vrstami le gre za govorno podstavo (110). Da pa tudi to ne drži zmeraj, bodi prikazano ob primeru *nebodigatreba*, ki ga v potrditev svoje misli navaja tudi polemičarka.

Če prezremo prvotno dvostavno podstavo sklopa (nemara: *ne bodi + treba ga je*) in izhajamo iz za podstavo že strnjene *ne bodi ga treba*, do samostalniškosti tega ne pridemo iz čiste govorne podstave v polemičarkinem pojmovanju, ampak moramo nastaviti zvezo *tisti, ki 'ga ne bodi treba'*, pri čemer pa se glede priponskega obrazila zadovoljimo z izglasjem podstave tvorjenke, celoti pa potem na podlagi zaimenskega dela govorne podstave pripišemo samostalniškost (v SSKJ: m neskl.); prim. še *neprídiprāv -áva* m. Zaimenski del podstave se lepo pokaže tudi v sklopu *očenaš*, prvotno zvalniška besedna zveza in z govorno podstavo *tisto z začetkom 'oče naš'*, tj. *molitev, ki se začinja z 'oče naš'*, kar da potem *očenaš -a* (s samostalniškimi končnicami!); podobno je vsakdan iz *to, kar je vsak dan*.

In ravno tu se še zlasti vidi pomen 4. koraka mojega besedotvornega algoritma, tj. odvzem slovničnih lastnosti: izgubi se besednostni status sestavin podstave tvorjenke (*vsak dan* → *vsak-*, *-dan-oz. oče naš, oče-*, *-naš-*, tj. prvi oz. drugi del sklopa), zadnji sestavini pa se odvzamejo tudi običajne oblikoslovne lastnosti in se ji dodelijo nove, kakor jih zahteva jedro govorne podstave, to pa je l. m. sklanjatev, ker jo pač narekuje izglasje tvorjenke (v določenih okoliščinah pa lahko tudi 3. m. sklanjatev (v SSKJ *bógnasváruj* m neskl. tudi *bógnasváruj -a*).

In še je tu polemičarkino vprašanje (110): »Nerazumljivo je, zakaj me kritik /tj. J. T./ v zvezi s pojmovanjem sklopov povezuje z Bajcem (433), saj že iz slovarske definicije, ki jo je kritik izbral za citiranje, izhaja, da je »sklop tvorjenka« (podč. sedaj, knjiga 184), torej beseda in ne besedna zveza.« – Res je, da na str. 184 polemičarkine knjige piše »sklop tvorjenka iz zaporednih nepredvidljivih sestavin govora: *se-ve-da*«,⁴¹ toda na str. 190 iste knjige je med sklopi za *seveda* naveden še *dober-dan*, kar pa ni sklop v tem smislu, ampak v smislu besedne zveze, te pa med sklopi navaja tudi Bajec.⁴² Sicer je pa v moji kritiki avtoričinih zgrešenih besedotvornih teoremov na str. 433 govor o tem, da avtorica v svoji knjigi (32) trdi, da Bajec »pojmem sklopa razširi tudi na besedne zveze – t. i. pomenski sklopi«. Ugovarjal sem izrazu »razširi«, ker to Bajec le povzema po Brezniku (SS 1934, 174).

19 In sedaj k problemu besedotvornega algoritma. Polemičarka

⁴¹Prim. J. Toporišič, Slovenski knjižni jezik 2, 1966, 118: »Sklopi so besede, nastale z mehničnim sklapljanjem delov govora: *se vé da* → *sevéda*, *prida nič* → *pridanič*, *nema nič* → *nemanič* itd. Prim. še *nebodigatreba*, *dolgčas*, *pešpot*, *posiliživ*, *očenaš*.«

⁴²Sicer pa prim. pri meni v Skj 2, 1966, 118: »Sklop/ov/ ni vedno lahko ločiti od zloženek, čeprav jih večinoma res spoznamo po tem, da med sestavinami podstave v sklopu ni veznega samoglasnika. Izrazi kot *devetdesetletnica* so, če jih primerjamo z besedami kot *desetletje* (kjer *-letje* sploh ni samostojna beseda), prej zloženke kot sklopi. K sklopom nekateri prištevajo tudi izraze /.../ *alfa žarki*, *Adria aviopromet*, *Turist hotel* /.../ Neke vrste sklopi so izrazi pozdravljanja: *dober dan*, *lahko noč*, *dobro jutro* ipd. To so stalne besedne zveze, frazeologemi.«

besede spet obrača nasproti smislu besedilnega mesta, na katero se nanaša. Jaz v svoji kritiki zgrešenega avtoričinega besedotvorja navajam le, da to, kar počne, ni ravno prav, dobessedno: »Da avtoričin 'algoritem' (ali kaj naj bi to bilo) ni posebno imeniten«; polemikarka pa se sedaj izmika, češ da pojma algoritem ne uporablja (110), hkrati pa pribija, da je moja »interpretacija tega postopka /pri njej/ v smislu številčne zaporednosti samovoljna in ga spreminja v absurdnost, saj ne upošteva niti različnosti ločil (vejica, podpičje) znotraj postopka« (vse brez ponazoril). Torej gre pri njej vendar za določen »postopek«, postopek pa mora imeti določeno smer, mar ne, pri »ustrezni realizaciji« (r. t.). In katero smer kažejo te njene »pretvorbene vrednosti sestavin skladenjske podstave« (r. t.)? Če vzamemo njen najpreprostejši primer (polemikarkina knjiga, 11), npr. za *bratec* (ki ga avtorica sploh nima izpisanega kot normalno besedo), dobimo naslednjo usmerjenost (ker puščice pač kažejo smer): »*brat-ec* ← [*majhen*] *brat* [-ø], [] → *-ec*, *brat-ec*«, po puščicah pač vidimo, da imajo posamezni deli nasprotno usmerjenost. Po mojem torej neimenitnem algoritmu pa je stvar čisto lepo enosmerna in razumljiva: 1. *majhen brat*, 2. *majhen* → *-ec*, 3. *brat*, 4. *brat-*, 5. *brat-* + *-ec*, 6. *brátec*. In v obratni smeri za razumevanje tvorjenke: 6. *bratec*, 5. *brat-* + *-ec*, 4. *brat-*, 3. *brát*, 2. *-ec* → 'majhen/ljubek/drag', 1. *majhen brat* (glede na konkretno mesto v govoru, iz katerega je razvidno, katero besedo iz števila besed, ki ustreza priponskemu obrazilu *-ec*, lahko odberem).

In če te sestavine skušam najti v polemikarkinem »algoritmu (ali kaj naj bi to bilo)«, to ni prav nobena samovolja. Tudi če upoštevam ločila, dobim isto:

brat-ec ← [*majhen*] *brat* [-ø] [] → *-ec* *brat-*
 (5) (2) (3,4) (2) (4)

Da, manjka nam samo še *bratec*, in to bi bil pri meni rezultat 6. koraka algoritma: odpravi šiv, izvrši glasovne in naglasne preмене, in seveda govorna podstava *majhen brat*.

Polemikarka oporeka tudi moji misli, da je, »/k/aj zlaganje je /.../ načeloma že dolgo znano« (110), pri tem pa se sklicuje na svoj prikaz »zgodovine obravnavanja tvorjenk, zlasti zloženek slovenskega knj. jezika«. Jaz sem s tistim »dolgo znano« mislil seveda na svoje pojmovanje tega problema, saj se avtoričino pojmovanje tega, kar naj bi zloženke bile, prav nič ne loči od mojega, v svojem prikazu teh pojmovanj (knjiga 33–50), pa je obšla prav moj prispevek k temu.⁴³ Saj vendar tudi jaz ločim podredne in priredne zloženke (to ima že Perušek), pri njih in drugih tako samomedponske kakor tudi medponsko-priponskoobrazilne, zloženke ločim od stalnih besednih zvez (mislim, da imam

⁴³Na teh straneh me omenja čisto na koncu s sestavkom Besedotvorna teorija (1976) in SS 1976. Mene obravnava zunaj tega sklopa v poglavju 1.2 (Besedotvorni algoritem J. Toporišiča), n. d. 9–10. Tu je podana polemikarkina kritika mojega algoritma, med drugim glede števila korakov, češ da so možni »kvečjemu štirje«: (1) skladenjska podstava z npr. z oklepajno izraženimi pretvorbenimi vrednostmi, (2) »uresničitev pretvorb«, (3) »globinska« in (4) »površinska ureditev«, ki pa je pravzaprav že dana z izrazno podobo obrazil (prva v smislu zaporednosti – končnost, nekončnost tvorjenkinih sestavin, druga v smislu realizacija naglasa in morebitnih premen). Razumi, kdor more.

za teorijo stalnih besednih zvez nekaj zaslug, saj sem frazeologijo v univerzitetna predavanja pri nas uvedel prav jaz), česar še pri Bajcu ni, podal sem teorijo naglasa zloženek (in glasovnih premen sploh), zloženke skušal bolj natančno ločiti od sklopov.⁴⁴ Prim. pri Bajcu (Besedotvorje III, 1952, 83): »/S/em porazdelil zloženke po zunanjem videzu na tri glavne skupine, to je na sklope, imperativne zloženke in imenske zloženke«, pri čemer (86): »*dóbro jútro /.../*, ki se v vsakdanjem govoru sliši že *dobrojútro*«.

20 Polemičarka (110) dalje trdo ostaja pri mnenju, da moje »vztrajanje pri 'končnicah', ko gre za obrazilni morfe vnaša funkcijsko zmedo (neločevanje besedotvornih in oblikoslovnih funkcij)«. To polemičarkino siljenje ljudi v vero, da ne ločim medpone in končnice oz. končnice v medponski vlogi, je prav od sile. Na str. 120 moje slovnice je govor o tem, s čim naj »se poveže večdelna govorna predstava«, in moj odgovor tam je, da z medpono (v primerih z *-o-*, *-e-*, *-i-*, *-i-*: *staromoden (zobozdravnik, avtocesta), vroččrven, kažipot (lažiučitelj), častihlepen*; ali pa z »imenovalniško končnico« (*Slovenijales ← les iz Slovenije*), kjer je brez dvoma kot medpona nastopilo nekaj, kar je imenovalniška končnica. Da je z imenovalniška končnica mišljen vezni samoglasnik (tj. končniški del prvega dela zloženke), se vidi takoj iz nadaljevanja, kjer pravim, da je »vezni samoglasnik tudi tožilniški ali rodilniški«.⁴⁵

Polemičarka se v formulacijo v SS 1976, 120 – ki pa ji sploh ne daje prav – s tako silo zaganja pač zaradi tega, da bi v doslejšnji obravnavi zloženek vendarle našla kaj krivega, namesto da bi (bila) mirno pregledala še druga moja dela o tem, da bi se prepričala, za kaj mi res gre, npr. v SR 1980, 146, kjer razločno govorim samo o »/v/mesnih obrazilih« tako: »/O/snovno je *-o-* (za *c j č ž š š dž* pa *-e-*), potem je tu obglagolski *-i-* (*kažipot*), nato *-ø-* (*generalmajor*) – vsa so nevtralizacijska – na koncu pa so – imenujmo jih tako – sklonska, in sicer za imenovalnik, rodilnik in tož.« Tudi v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis bi se o tem poučila na str. 112, nato pa na str. 113 v zvezi s samostalniškimi zloženkami, kjer so izrecno navedeni »vezni samoglasnik *-o-*«, »glagolski *-i-*«, »vezavni (rekcijski) samoglasniki«, »imenovalniški vezni samoglasnik«; na str. 114–115 v zvezi s pridevniškimi zloženkami: »vezni samoglasnik *-o-* ali *-e-*«, »vezavne končnice«, »brez vsake povezave«.

Ravno tam polemičarka piše, da ji je »izjava, da imenovalniška končnic/a/

⁴⁴ Prim. A. Bajec, Besedotvorje /.../, III, 1952, npr. str. 81 *figa mož, volkodlák*, str. 82 *velika noč 'Ostern'*. »Predlogi in nikalnice se tudi sestavljajo z drugimi besedami (*brez zob, nesreča*), vendar je to zlaganje nekaj svojevrstnega in se zdi primernejše obravnavati ga v posebni študiji. Isto velja za členke ali partikule (*-koli* in *pod.*)«. Str. 128: »Kazusni sklopi vrste *bojaželjen*«.

⁴⁵ O teh stvarih je govoril že R. Perušek, n. d. 13; loči »spono« *-o-* (»pretvarja se osnovni končnik v »o« oz. *-e-* v določenem okolju), *-v-* (*medved ← -u-*), *-u-* (*poludnjenje*). O imenovalniški »sponi« prim. r. t.: »Primaknenke iz imen zložene, odpahujejo končnico prvega dela, npr. srbski *rim-papa*, ne '*rimopapa*', *laketbrada* ne *laketobrada*«. V resnici imajo (prim. *pikapolonica, Slovenijales*) v prvem delu imenovalniško obliko. Da je na to mislil že Perušek, prim. n. d. 36: *kljuka-nos, figa-mož*. Tu (37) navaja tudi *češčena-simarija* in *oče-naš*; prim. še *gvozden-zula 'neka pošast'*.

/.../ nekončnemu delu podstave jemlje slovnične značilnosti' /.../ nerazumljiva. Pri meni je mišljeno seveda to, da roditeljska končnica (Slovenije) iz govorne podstave *les iz Slovenije* s tem, da dobi imenovalniško obliko, postane družljiva kot del zloženke, saj bi imela v tipu **Slovenijeles* (oz. **Izslovenijeles*) večjo slovnično značilnost, in ta v tem tipu zloženek ni mogoča, ampak le v pridevniškem tipu *častiželjen, bojaželjen, vsegamogočen*, kjer te omejitve ni.

Kako pa bi polemičarka razložila ta imenovalniški -a-? In potem seveda tudi druge sklonske oblike prvega dela zloženek (roditeljske, tožilniške), pri meni imenovane vezavne? Tu pri meni ne gre za nobeno vztrajanje pri končnicah kot končnih delih samostojnih besed, ampak o končnicah v prvem delu zloženek, prenesenih sem naravnost iz govorne podstave. Bomo menda vendar priznali, da je -ega kot v *vsegamogočen* prvotno roditeljska končnica pridevniške besede! Enako je -e- v *dveleten, dvetretjinski, dveuren* prvotno tožilniška končnica,⁴⁶ v nasprotju z -o- v *dvoboj, dvoceličen, dvodejanka* itd. In enako mutatis mutandis v drugih primerih.

21 Zelo nerazvidno polemičarka razpravlja o razliki med pripono in priponskim obrazilom, s tem da sedaj tu meša še predpone in medpone. Jaz sem ji v kritiki (432) očital, da ne loči med pripono in priponskim obrazilom, in tega v polemiki z ničimer ni ovrgla; zato pa razpravlja o »obrazilu in obrazilnem morfemu« in tako pri priponi -ec (*lovec*) govori, da gre za enomorfemsko obrazilo. Ne: tu gre za dvomorfemsko obrazilo: prvi morfem (-c) izraža vršilca, drugi (-ø) pa moškospolskost. Analogno prim. **star-c-ø ≠ star-k-a*. Zares enomorfemski obrazili pa sta *pra-* (*pradomovina*) in *-o-* (*severozahod*), o čemer pa nikoli ni bilo dvoma.⁴⁷ In nepravilno polemičarka enači *pod-brad-ek* (kar ima prav že Perušek), ki je izpeljanka iz predložne zveze, in *mulovodec*, kar je zloženka z medponsko-priponskim obrazilom.

Polemičarka pa spet napačno zatrjuje, da je tu v obeh primerih obrazilo dvomorfemsko, ta dva morfema pa naj bi bila v prvem primeru *pod-* in *-ek*, v drugem *-o-* in *-ec*. Tu že moram reči, da polemičarka pač ne ve, kaj morfem sploh je: *podbradek* ima samo priponsko obrazilo, ki pa je dvomorfemsko (*ek-ø*), medtem ko ima *mulovodec* dvodelno obrazilo (-o- in -ec), sestojče iz treh morfemov (-o-, -c-ø).

22 Polemičarka (111) vztraja pri tem, da so pripone zloženek le »soglasniške« ali pa »neglasovne« (ničte). Moja trditev je prvič bila, da pri zloženkah nastopajo tudi pripone s samoglasnikom (*bogorod-ica* itd., prim. moj sestavek 432), in drugič, da ničtih pripon tu ni, ker v teh primerih kot obrazilo služijo kar končnice določene sklanjatve, npr. *lov-a* oz. *lov-i*.⁴⁸

⁴⁶ Perušek (19) navaja *trpotec* (← *tri pot*), *trikot*, *trikotnik*, sicer pa na str. 38 zavrača te tvorbe: *častivreden* → *časti vreden*, *bogaboječnost* → *pobožnost*, *bojaželjen* → *bojevit*.

⁴⁷ Seveda tudi v primerih kot *hod-ø*.

⁴⁸ Glede tega prim. že pri Perušku, ki ga je avtorica na svoj način pridno prebirala,

Oporekam tudi, da bi obstajale posebne pripone za zloženske. Avtorica sedaj trdi, da sta taki »pripioni« -*ø* za pridevnike (*belorok*) in -*ec* za samostalnike ipd. (*umotvor, mulovodec, pravopisje*). Tvorjenih z obrazilom -*ø* res ne poznam (morda je vendarle tak *zlát -a -o* iz *zlató -á*), a ni jih verjetno le zato, ker bi bilo to prenaporno, saj bi v besedilo prinašalo več težav ob udobnih *ročén, nožen, zobén* (prim. pa za nasprotno smer *bél -a -o* → *bél -í*), ne manjka pa se primerov z obrazili -*ø, -ec, -je* pri samostalniških izpeljankah: *tvor, stvor, mel - videc, kosec, prosec - orožje, orodje, naselje, lože, južje, narečje*. Za *j* prim. še *lož* 'mesto, prostor, kjer divjad (pogosto) leži'; prim. še *loža* 'organ, ki povezuje plod z materjo'.

Poleg tega polemičarka sama vidi, da tisto, kar naj bi bilo samozložensko, nastopa tudi pri izpeljankah iz predložne zveze. Prim. v moji slovnici 1976/1984: 145 – *brezup, brezvladje, brezverec*, 155 – *brezglav, brezob* ob sicer prevladujočem priponskem obrazilu -*en* (*brezvezen, nagobčen...*).

23 Polemičarka se tudi upira mojemu zatrjevanju o napačnem pri-soj-an-ju določnosti nekaterim pridevnikom, konkretno, da bi bil določen pridevnik *dvajsetleten* (pri meni 437). Tu si delo lajša s tem, da ne govori o tem pridevniku, ampak o pridevniškem paru *sonč-ni* (*žarek*) oz. *sonč-en* (*nasmeh*). Ali gre za pridevnika na -*ni* ali na -*n*, se preskuša zlasti lahko v vlogi povedkovega določila: in da ne gre *Ta fant je dvajsetletni* za pomen 'ima 20 let', torej je vendar jasno. Polemičarka ne odgovarja na vprašanje, ali pomenu 'imajoč 20 let' ustreza *dvajsetleten* (moje stališče) ali *dvajsetletni* (njeno stališče). Torej po mojem: *Ta fant je dvajsetleten* 'ima 20 let' oz. *dvajsetleten fant* proti *In ta dvajsetletni fant* (določna oblika) *dela take otročarije*. Vendar na istem mestu (437, op. 70) jaz omenjam »spet napačno z določnostno končnico«, torej sem o takem govoril že prej, to je na isti strani mojega pisanja. Tam sem kritiziral njeno obliko *dvoglavi*, navajajoč mesto v njeni knjigi: »(124, z napačnim -i)«. Prek tega primera polemičarka hodi molče.

Kako pa je s tem v SSKJ? V gnezdu izrazja pri iztočnici *sončen* so vsi primeri na -*i*: *sončni čas, obrat, veter, spekter, dvor, halo, plise*, v gnezdu stalnih besednih zvez prav tako (*sončni prah, vlak; Sončni kralj*), v pomenski skupini 2 'za človeka zelo prijeten' imata oba primera obliko brez -*i* (*sončen nasmeh, obraz*), le pod pomenom 1 'nanašajoč se na sonce' imamo oblike z -*i* in z -*ø*: *sončni mrk, vzhod, zahod, jug - sončen dan*. Če te primere razčlenimo, ugotovimo, da primer *sončni mrk* (in pač tudi *sončni vzhod, zahod*) spada v gnezdo izrazja, *sončen dan* je v redu primer za 'dan, ko je sonce', medtem ko je *sončni jug* stalna zveza tipa *znani pisatelj* (v moji slovnici). Za *dvajsetleten* 'star dvajset let' imamo v SSKJ primer *dvajsetletna študentka*, ob samostalniku m. spola bi gotovo bilo *dvajsetleten študent*, in za *dvajsetleten napor* tudi ni dvoma, da bi bila oblika nedoločna za pomen 'tak, ki traja dvajset let'. Za

n. d. 22: navaja tudi priponsko obrazilo -*ica* (*bogorodica, konjokradica*), torej tudi zložno priponsko obrazilo. Tu je še Peruškova pripomba, da »/d/rugi del torej treba, da ima svoj sufix, ki ga loči od substantiva, ki samostalno rabi«, kar je utegnulo vplivati na našo polemičarko že v nalogi. (Vendar prim. ime bolinjske gore *Rodica; plevica*.)

primer nam lahko služi *dveleten*: v SSKJ *dveleten otrok*, pa *dvoleten deček*, *spor*; *dvomesečen seminar*. Prim. še *stoleten*: *stoleten starček*, *gozd*, *stoletni cikel*, *koledar*.

24 To, kar polemičarka govori o podrednosti in prirednosti zloženek, je že zdavnaj znano; iz tega, kako določene stvari formulira, pa bi izhajalo, da jaz v SS ne bi imel obravnavanih in najprej prirednih, nato podrednih zloženek.⁴⁹ Da imajo prednost podredne zloženke, se vidi že iz količine primerov (SS 120 do 121 – prireden le en primer; 146, kjer so pri zlaganju samostalnikov celo samo priredne zloženke; 155–156, kjer so pri zlaganju pridevniških besed le zloženke s podstavo dveh pridevnikov priredne na prvem mestu (156), strogo po podrednih pa so priredne razvrščene v Načrtu pravil za novi slovenski pravopis (113 oz. 114 za sam. zlož., 114 oz. 115 za prid. zlož.).⁵⁰

Tudi pri naglasu zloženke (111–112) polemičarka brez potrebe najprej navaja znane stvari, npr. »da so priredne zloženke vedno večnaglasne« (111), pri tem pa pozablja, da med priredne zloženke ona sama uvršča tudi po njenem enonaglasne primere kot *knezoškof*, *glavonožec*, *indoevropist*.⁵¹ Polemičarka mehanično tudi poudarja (112), da imajo dva naglasa podredne zloženke tedaj, »ko je pripona zloženke zložna (homonimna) z izpeljavnim priponskim obrazilom«, prvi del take zloženke pa »tvorjen«, npr. *céstnoprométen*.

25 Tu spet vidimo nerazločevanje pripone in priponskega obrazila, poleg tega pa še zmedo v pojmovanju, kaj naj bi bile ob isti glasovni podobi le homonimne zložne pripone. Za pojasnitev povedanega vzemimo tako priponsko obrazilo *-ica*. Zakaj vendar bi bila ta pripona v *plev-ic-a* (*perica*) kaj drugega kot v *bogorod-ic-a*? Prvi dve besedi označujeta bitji (osebi), s pomenom 'tista, ki pleve/pere', tretja pa pomen 'tista, ki boga rodi'. Enako je pri *-ec*: *pisec* 'kdor piše', *loncevezec* 'kdor lonce veže'. To je ista pripona oz. priponsko obrazilo, in prav isto je pri izpeljavi iz predložne zveze: prim. *posledica*, *poledica*, *brezdelica*, *preglavica*, *brezverec*, *brezdelec*.

26 In potem pravilo, da imajo dva naglasa le tiste zloženke, ki imajo v prvem delu tvorjeno besedo, priponski del obrazila pa je zložen. Spet pravim, da to pravilo ne drži, ker imamo primere kot *Škofjeločan*, (SSKJ *škofjelóški*), *peteroroglját*, *šesterostráničen*, *četerooglját*, *četeroškrjár*, *deseterolóvkar*, *Dolnjelendavčan*, *Murskosobočan*, *slovenskogoriški*, ki so, kolikor so v SSKJ, vsi enonaglasni, na drugi strani pa tip *pétglásen*, ki ima dva naglasa, čeprav prva sestavina ni tvorjena, drugi del obrazila, pripona, pa ne zložen.⁵² Poleg tega ima polemičarka v svoji knjigi (102–104) zloženke, ki prvega dela

⁴⁹Polemičarka pri tem sicer pravi »izhodiščna delitev«, toda glede podrednosti oz. prirednosti je taka tudi moja delitev.

⁵⁰V SSKJ pa skoraj ni prirednih zloženek: prim. *anglo*- proti *anglo...* ali *ánglo...*, kjer pa je res priredni prvi del zloženke pred podrednim. Pri *črno...* pa sploh nima uvedene priredne zloženke, temveč jih »potika« kar pod 1. in 2. pomen iztočnice črn: 1. *črno-bel*, *črno-žolta zastava*, 2. *črno-beli film*, v gradivu še *črno-žolta monarhija*.

⁵¹SSBPZ, 1988, 172. Sicer pa prim. že v SSKJ pač *Áustro-Ógrska* proti *avstroógrski*.

⁵²Prim. celo *stólétén* 'star sto let' – *stólétén* 'večleten, dolgoleten' v SSKJ.

nimajo tvorjenega in pripone v drugem delu obrazila ne zložne, a jim zapisuje dva naglasa, npr. *sámooskr̂ba*, *sámooskr̂mba*, *sámooplod̂iti*, *sámooplod̂ítev*, *sámoizobrázba*.⁵³ Tu v nekaterih primerih polemičarka v svoji knjigi (102–103) prihaja tudi v zadrego, ali gre pri čem za zloženko ali za izpeljanko iz ustreznega zloženega glagola: *sámouč̂iti* – *samoûk*; *sámopon̂žati* – *sámopon̂žanje*; *sámopotrd̂iti* – *sámopotrd̂ítev*; *sámoizobráziti* – *sámoizobrázba*.⁵⁴

Na tem mestu polemičarka brez vsakega utemeljevanja izjavlja, da pri meni »prej pogreš/a/ naglasno teorijo, kakor da bi jo rušila«, ali ko na koncu v opombi 21 skuša odpraviti velikansko in uspešno opravljeno Riglerjevo delo v zvezi z naglasom z opombo, da ima SSKJ sicer *jájčastolisten* in *kínoobiskoválec*, vendar *bakrenobárven* in *davkopláčeválec* (112). Že v kritiki polemičarkinih zgrešenih besedotvornih postavk sem zapisal željo, da bi se bilo Riglerjevo onaglaševanje pošteno razčlenilo in na morebitne (z argumentacijo podprte) spodrsrljaje opozorilo, ne pa se z dvema primeroma izmed pač tisočev – brez argumentiranja – skušalo razvrednotiti.

27 Odgovoriti mi je še podrobneje na polemičarkino vprašanje, ali mi ni kot Bajcu modifikacija le nadaljnja, konkretno 7. pomenska skupina samostalniških izpeljank. – Prav gotovo da ne, kakor smo že videli. Poleg tega Bajec⁵⁵ nima take razporeditve. Najprej sicer res ima »moje« pomenske skupine (in sicer v zaporedju 3 1 4 5 2), nato pa kot 6–9 sledijo brez kakega znaka istomnožične različnosti »zbirna, manjšalna, večalna in slabšalna imena« (127), kot 10. skupina pa »pojmovna«; med modifikacije po mojem pa bi bilo šteti še njegovo 13. skupino (imena moških oseb), zatem 15. (mladiči), na 18. mestu je moja 6. skupina (snov), na 20. spet moja 4. (*lučaj*) in še na 24. spet moja 4. – Ne vem, če »blagor mu«, kdor si upa tako predrzno enačiti in primerjati neenačno in neprimerljivo kakor na tem mestu polemičarka.

28 Prav nepopoljšljivo objestna je v polemičarkinem zaključku misel, da jo je moja ocena njenih mest v knjigi »konec koncev opozorila tudi na nekaj čisto tehničnih napak«. Kakor da se množica pogreškov in napačnih pojmovanj da spraviti pod naslov tehnike.

29 In čisto na koncu še opomba, da ji je bilo na moje pisanje »izjemno težko /.../ odgovarjati« »ne zaradi stavkovne kritike« (to je pač mimogrede zavrnula, moramo sklepati), »ampak zaradi nerazumljive kritikove težnje po strokovnem

⁵³O *samo-* je pisal obširneje že R. Perušek, n. d., 19: *samosilen, samostalen, samotretji*.

⁵⁴V polemičarkini knjigi (102) večina navedenih glagolov s *samo...* v SSKJ ni izkazana, pravzaprav niti eden od 13 navedenih: dva izmed teh imata v SSKJ še *se* (*samouničiti se*), drugi hkrati z drugačno glagolsko pripono (*samouničevati se*). – Omenim naj še neustrezno zapisovanje skrajšanih tvorjenk (102 in drugje): medtem ko je tip *samostán-ø -ec² -ka² -ski²* v redu, nikakor ni *samorást-en -ica², -ik² -ški³ -štvo⁴ -ost²*, saj bi se to bralo *samorastenica* itd. (poleg tega pa je *-štvo³*, ne *-štvo⁴*, prim. *dijak, dijaštvo*, kjer pa bi bilo treba dodatno pisati vsaj *-(š)tvo*, če nam črka v oklepaju pomeni morfemsko deljeni glas).

⁵⁵Prim. Besedotvorje I, 1950, 126–128: Pripone po njih pomenu.

(jezikoslovnem) diktatu«. – Glede diktata samo to: Znanstvenik poslušá samo diktat pravosti spoznanja: edino to je, kar brani in uveljavlja.

SUMMARY

In the first number of Slavistična revija 1991 A. Vidovič-Muha replied to my criticism (SR 4, 1990) of several items in her book that are, to my mind, incorrect. She recognizes the objectivity and relevance of only a few points (which points she has in mind, however, is unclear) that are »of a technical nature.« Nevertheless, in a manner that to the uninitiated seems superior, she refutes, as incorrect or unjustifiable, all of my arguments with her own solutions—at least those of my arguments which she does not tacitly omit. Her polemic, moreover, grows into a criticism of some other points of my word-formation theory.

In my response to these polemics (in 28 points) I first, by way of introduction, discuss how I would have expected an answer to whatever was, in her opinion, so scandalous in my first critique. Then I refute all of her »arguments« in order, whether they were in defense of what I had criticized or her expansions upon the polemics, which bring up new issues. For example, I refute, among other things: her opinion that my criticism targets her book and not just the incorrect points in her views on word-formation; that I would have read anything into her work that was not there to begin with; the possibility of invalidating my word-formation algorithm or the importance of accentological issues; her claims about the lack of criteria in my semantic groups; the discussion of not including suffixed nouns in compounds; the inquiry into the number of word-formation processes in my theory; the concept of what a formant is and all of the issues concerning the formation of new words and understanding derivatives in all six steps of my algorithm. In these refutations, I point out the places in my works that she failed to take into consideration, at least the ones that were published at the time that she developed her incorrect formulations, either in her works before or after my critique. Had she not overlooked my works on various word-formation issues, she would have been spared my critique or, at least, my response to her polemic.

I view the publication of this response to Vidovič-Muha's polemic as a defense of objectivity in Slovene word-formation theory as well as a contribution to the history of the authorship of word-formation theorems of greater and lesser importance.

hkrati odpira vprašanje o Hülendorfovih vplivih na slovensko jezikoslovje. Pravi- videvati smemo, da se v pesmih, ki posebej ustrezajo našemu času leta 1940 in so bile izvršene v tiskovni hiši Matjeja Goveca, bistvo slovenskega jezikoslovja za Hülendorfovo teorijo. Če se pri tej priložnosti profesionalni jezikoslovci motijo, poudarimo pa tudi dejstvo, da je bilo leta 1940, ko je bila izvršena, že al Hülendorfov vpliv segel v glavnih vidov Hülendorfove urbe.

Problematika vplivov na Hülendorfovo teorijo in na slovensko jezikoslovje ne obstaja nič izredno, saj je Hülendorfova teorija od leta 1940 in do danes bila vedno prisotna v slovenskem jezikoslovju. Hülendorfova teorija je bila vedno prisotna v slovenskem jezikoslovju, saj je bila vedno prisotna v slovenskem jezikoslovju. Hülendorfova teorija je bila vedno prisotna v slovenskem jezikoslovju, saj je bila vedno prisotna v slovenskem jezikoslovju.

¹Podatki o Hülendorfovih vplivih na slovensko jezikoslovje so objavljene v: Toporišič, J. (1990). Hülendorfova teorija in slovensko jezikoslovje. *Slavistična revija*, 18(1), 101-110.

... of the ... and ...

... the last number of ...

... in 1987 ...

... I would have ...

... For example ...

... The ...

... I view the ...

29 In ...

... 1987 ...

... 1987 ...

... 1987 ...

IVAN HRIBOVŠEK IN FRIEDRICH HÖLDERLIN

V okviru problematike Hölderlinovega vpliva na slovenske literarne ustvarjalce je ob imenih Nika Grafenauerja in morda tudi Francija Zagoričnika najbrž moč navesti le še ime Ivana Hribovška. Razprava skuša ugotoviti, katere plasti v Hölderlinovih delih so utegnile služiti kot zgled Hribovškove poezije in kakšno vlogo so dobivali ti segmenti v pesmih slovenskega lirika. Po tej poti prihaja do teze, da vplivi nemškega pesnika, razvidni predvsem v Hribovškovem prevzemanju motiva hrepenenja po transcendentalnosti bivanja in motivov antične metafizike, ne segajo v globalni ustroj Hribovškove poezije. Slovenski pesnik namreč prevzete segmente umešča v okvir specifičnega metafizičnega koncepta, za katerega je značilna vzporednost monističnega principa, ki bi ga lahko imenovali metafizični vitalizem, in dualizma krščanskega razumevanja transcendence.

Besides Niko Grafenauer and possibly Franci Zagoričnik, Ivan Hribovšek seems to be the only Slovene man of letters to have been influenced by Friedrich Hölderlin. The present paper attempts to find out which layers of Hölderlin's output might have served as a model for Hribovšek's poetry and what role have those segments acquired in his poems. The German poet's influence, most discernible in Hribovšek's adopting the motive of longing for a transcendental existence and the motives of ancient metaphysics, never touches the global structure of Hribovšek's poetry. The Slovene poet has placed the adopted segments inside a specific metaphysical concept that is characterized by a parallelism of a monistic principle (which could be termed »metaphysical vitalism«) and the dualism of the Christian understanding of transcendency.

V Hribovškovi zapuščini ne najdemo navedbe, ki bi pričala o pesnikovem poznavanju Hölderlina ali celo o njegovem razumevanju Hölderlinovih literarnih del. Pri trditvi, da je Hribovšek kljub temu skoraj zagotovo poznal velik del Hölderlinovega literarnega opusa in da je le-ta najbrž napravil naj močan vtis, se lahko sklicujemo le na eno samo empirično dejstvo: F. Pibernik navaja v eseju *Pesnik Ivan Hribovšek* podatek o kar šestih izdajah »tega nemškega pesnika«, ki naj bi stale na Hribovškovih knjižnih policah. S tem se seveda hkrati odpira vprašanje o Hölderlinovih vplivih na slovenskega pesnika. Predvidevati smemo, da se v pesmih, še posebej tistih, ki so nastale po letu 1940 in so bile uvrščene v zbirko *Pesmi Marjana Gostiše*, kažejo sledovi Hribovškovega zanimanja za Hölderlinovo poezijo. Že na prvi pogled so vidne podobnosti posameznih motivov, ponekod pa tudi diktije in zunanje forme, toda vprašanje je, ali je Hölderlinov vpliv segel v globlji ustroj Hribovškove lirike.

Problematika vplivov na Hribovškovo poezijo je še neraziskana, pravzaprav ne obstaja niti izčrpnjša študija o Hribovškovem literarnem delu nasploh. Razloge za to je najbrž potrebno iskati v okoliščinah ideološke narave; literatura tega med vojno ubitega pesnika je bila namreč spričo nenaklonjenosti povojne politične misli na Slovenskem vse do konca osemdesetih let bolj ali manj obsojena na molk.¹ O povezavi med Hölderlinom in Hribovškom govorita le France

¹Podatke o Hribovškovi poeziji in njenih odmevih v slovenskem prostoru je F. Pibernik objavil v kronologiji k Hribovškovi zbirki *Pesmi*, 100-105.

Pibernik v eseju *Pesnik Ivan Hribovšek*² in v spremni besedi k zbirki *Hribovškovih Pesmi* (1990) ter Anton Slodnjak v knjigi *Obrazi in dela slovenskega slovstva* (1975). Pibernik omenja v obeh primerih zgolj Hribovškovo posebno zanimanje za Hölderlinovo poezijo, ob tem pa še podatek o »vrsti Hölderlinovih knjig« v Hribovškovi zapuščini. Razen tega zapiše mimogrede domnevo, da bi Heideggerjeva misel iz študije o Hölderlinu: »V poeziji je človek osredotočen na dno svoje človeške resničnosti«, utegnila veljati tudi za slovenskega pesnika. Slodnjakove formulacije so določnejše — govori o Hölderlinovi »pričujočnosti«, na katero da je misliti že pri pesmih prve Hribovškove zbirke, »vsekakor pa je (...) zaznavna v Pesmih Marjana Gostiše«. Še pomenljivejša je njegova teza o nekakšnem panhumanizmu, ki naj bi ga Hribovšek občutil »namesto bogovdanosti in panteizma pesniških vzornikov« in v katerem naj ne bi bilo več meja med »človekom, predmeti, pokrajino, naravo in kozmosom«.³

Pri podrobnejši proučitvi Hribovškove poezije se izkaže, da so panteistične prvine v njej resda stopale v ozadje, vendar pa niso popolnoma izginile (npr. v pesmi *Helenskim bogovom*: »mračna nam drevesa šume o vaši / večni bližini«); razen tega gre pri kategoriji, ki nadomešča transcendentalne koncepte »vzornikov« najbrž za princip nekakšnega metafizičnega vitalizma, v njem pa je moč prepoznati dediščino Hölderlinovih panteističnih in pantranscendentalnih teženj po enovitosti bogov in narave. Po drugi strani pa razsežnost, ki bistveno ločuje Hribovškov princip transcendence od Hölderlinovega, verjetno ne temelji v panhumanizmu, temveč se razkriva v imanentni vpetosti Hribovškovega monističnega transcendentalnega koncepta v sistem krščanske metafizike — metafizični vitalizem skuša namreč preseči okvir krščanske religioznosti, hkrati pa vseskozi ohranja njegovo dualistično strukturo. V Hribovškovi poeziji tudi sicer ni videti prvin, na katere bi se mogla opreti relevantnost trditve o njenem panhumanizmu.

Vsekakor pa je postalo očitno, da bo morebitne vplive mogoče razbrati iz primerjave Hölderlinovega in Hribovškovega razumevanja transcendence in najbrž tudi iz primerjave njunega razmerja do narave.

Hölderlinov koncept transcendentalnega sistema obsega troje hierarhično razporejenih kategorij — lepoto, umetnost in religijo. Upoštevajoč pesnikovo hrepenenje po absolutni in totalni transcendenci bi v tem primeru najbrž lahko govorili o transcendenci v ožjem smislu. Toda v samih pesniških tekstih hierarhičnost treh kategorij ni razvidna in samoumevna, še posebej ker se ne ujema z vlogo in pomenom, ki ju Hölderlin v poeziji prisoja posameznim metafizičnim sferam. Glede na pogostost navedb in njihovo diferenciranost pripada osrednje mesto podobam z religiozno konotacijo, podobe lepote in umetnosti pa se jim — vsaj v kvantitativnem pogledu — podrejajo.

1 Hölderlinova pesniška domišljija se opira na dvoje metafizično-religioznih sistemov — na antičnega in deloma na zgodnjekrščanskega, pri čemer se slednji bolj ali manj prilagaja staroveški duhovnozgodovinski strukturi. Globlja pove-

²France Pibernik, *Pesnik Ivan Hribovšek*, *Nova revija* 1989, št. 83/84, 332–341.

³Anton Slodnjak, *Obrazi in dela slovenskega slovstva*, 1975, 482.

zanost obeh religij se razkriva v ambivalentnosti Kristusovega lika. V nasprotju s posvetnostjo in skorajda empirično prisotnostjo antičnih bogov in polbogov (»Gehöret hab ich / Von Elis und Olympia, bin / Gestanden oben auf dem Parnass / (...) Viel hab ich schönes gesehn / Und gesungen Gottes Bild / Hab ich«),⁴ je njegovo bitje duhovno in nerazvidno, skrito očem (»Noch einen such ich«),⁵ pesnik celo čuti zadržke, da bi z njim primerjal »posvetne može« antične mitologije. Vendar hkrati ve, da je Kristus sin istega očeta kot »pogumni sinovi (...) starih bogov«, imenuje ga potemtakem njihovega brata in v tretji verziji pesmi *Der Einzige* mu pravi »ein Mann«. Osrednjo figuro krščanstva Hölderlin tako podreja antičnemu metafizičnemu sistemu, njen poseben položaj pa pripisuje okoliščinam historičnega razvoja. Kristusova duhovnost postane drugotna, je najbrž zgolj produkt zgodovinskega konteksta, s tem pa se vzpostavlja kontinuiteta antične metafizike (predvsem v elegiji *Kruh in vino*). Potreba po takšni kontinuiteti je v zvezi z osrednjo težnjo Hölderlinove poezije po absolutni transcendenci, le to pa bo moč v vsem obsegu dojeti šele, ko bomo odgovorili na vprašanje o tem, kako je romantična subjektivnost sprejela in razumela antični metafizični model, in seveda na vprašanje o ustroju romantične subjektivnosti nasploh.

Znano je, da struktura romantične zavesti temelji na Descartesovi zasnovi realnosti kot dveh temeljnih substanc, ki se v človeku povezuje v enoto, kljub temu pa ostajata razločeni. Ti dve substanci sta bili pri Descartesu omejeni še z racionalistično metafiziko, tako da so se pogoji za formiranje romantične subjektivnosti izoblikovali šele v drugi polovici 18. stoletja, po razpadu racionalistično zasnovanega sistema transcendentalnih sil. Nova subjektivnost se je morala zdaj opreti sama nase, kajti »znašla se je takorekoč sama, kar je pomenilo, da mora postati sama sebi edini izvor, zagotovilo in merilo, pa tudi ideal«.⁶ S to trditvijo pa najbrž že postaja vprašljiva enovitost na čustvu in domišljiji utemeljene absolutne romantične subjektivnosti. Kajti kategorija ideala implicira hkrati neidealnost kot izvor potrebe po imaginiranju ideala. Ta neidealnost obstaja najbrž v razcepljenosti same romantične subjektivnosti na dvoje imanentnih entitet — prva je nekakšno racionalno jedro, ki se kaže ne le v strogosti notranje in zunanje forme (triadična zgradba pesmi, t. i. »Wechsel der Töne«, poetološki koncepti, izdelani v spisih *Über die Verfahrungsweise des poetischen Geistes* in *Über den Unterschied der Dichtarten*), temveč tudi v neidealnosti lirskega subjekta, v njegovi samorefleksiji, svetobolju, hrepeneju po idealu; druga pa je seveda imaginiran »objekt hrepenenja« — podobe brezmejnne avtonomne domišljije, predstave o transcendenci, evokacije nadempiričnega. To pomeni, da gre za neke vrste implicitni dualizem, ki — v nasprotju s kartezijanskim — ne presega okvira subjektivnosti. Prav tako se razlikuje od dualizma tradicionalne krščanske metafizike, temelječega na dvojnosti subjektivne in nadsbjektivne sfere. Romantična subjektivnost potemtakem razpade na dvoje imanentnih plasti, ki bi ju morda lahko imenovali »romantični

⁴Friedrich Hölderlin, *Der Einzige, Sämtliche Werke*, 1972, 323–324.

⁵Prav tam, 324.

⁶Janko Kos, *Romantika*, Literarni leksikon 6, 1980, 42.

subjekt« in »romantična transcendenca«, pri čemer ostaja romantični subjekt zunaj sveta, ki ga je sam imaginiral, ali z drugimi besedami, ne doživlja se kot del transcendirane resničnosti. Torej bi lahko rekli, da pripada podobam transcendence znotraj romantične subjektivnosti poseben položaj in da kljub temu, da so subjektivnosti imanentne, ne obsegajo tudi njenega jedra oziroma ne prežemajo celotnega ustroja te subjektivnosti. Odtod izvira travmatični razcep Hölderlinove zavesti, hkrati pa postanejo na tem mestu razvidni tudi razlogi pesnikove strastne navezanosti na antiko. Vsa Hölderlinova poezija artikulira hrepenenje po doživljanju absolutno enovite subjektivnosti, se pravi vseobsegajoče, totalne prisotnosti transcendence v subjektu. Prav to pa je temelj antične metafizike — namreč vera v substancialnost metafizičnih sil, ki v konkretnih pojavih uveljavljajo višjo transcendentalno enotnost. V to enotnost je imanentno vključen tudi antični subjekt, vendar ne kot svoboden, avtonomen nosilec svojih dejanj, temveč kot orodje v rokah božanskih sil. V Hölderlinovi poeziji se ontološki status transcendentnih in imanentnih entitet seveda spremeni (transcendenca ne obstaja več kot nekaj objektivnega, kar je prisotno, razvidno in dostopno v usodi in naravnih silah, ampak postane integralni del romantične subjektivnosti), toda pesnik poskuša ohraniti ali vsaj eksponirati njihovo specifično medsebojno razmerje. Hölderlin si prizadeva hkrati s podobami idealnega sveta antičnih božanstev imaginirati tudi njihovo absolutno in imanentno prisotnost v subjektovi zavesti in empirični realnosti. Odtod čaščenje usode, neposredni nagovori antičnih božanstev, zaznavanje njihove prisotnosti v naravi, odtod tudi podrejanje krščanskega metafizičnega modela antičnemu. Vendar substancialnost božanskih sil znotraj romantične subjektivnosti, se pravi onstran zgodovinskega okvira antične metafizike, ne more učinkovati drugače kot metafora ali ideal; nad tem pogosto toži tudi sam lirski subjekt (*Hyperions Schicksalslied, An die Natur, Der Zeitgeist*). Enovitost svoje subjektivnosti poskuša zato doseči še z evokacijo metafizične sfere absolutne lepote ali pa s pesniškimi postopki sinteze in identifikacije, s strukturo notranje in zunanje forme ali s stilom, vse to pa že presega okvir vprašanja religiozne transcendence v ožjem pomenu.

V zvezi s Hölderlinovim religioznim mišljenjem je potrebno omeniti še njegovo politično misel. Pesnikovo bolešno hrepenenje po transcendentalnem idealu je namreč v precejšnji meri usmerjeno k napol religiozni podobi družbene ureditve, ki je nekakšna sinteza idealnega grškega družbenega reda in idealov francoske revolucije. Svoje politične predstave, ki jih imenuje »nova religija«, »nevidna cerkev«, »božja država«, imaginira v podobo sočasne politične realnosti. Sicer se izogiba aluzijam na konkretne politične dogodke tedanje dobe (*Die Völker schwiegen, schlummerten ...*), te sčasoma popolnoma izginejo, vendar pa ostaja vso življenje, tako kot grštvu, zvest tudi liberalizmu francoske revolucije in upanju na zlom osovraženega političnega sistema tedanje Nemčije.

Sklenemo lahko z mislijo, da temelji Hölderlinova religioznost na imaginiranju podob dveh religioznih sistemov, ki dobivajo v poeziji funkcijo metafore vseprežemajoče, substancialne transcendence. Gre za neke vrste panteizem ali morda bolje, pantranscendenco.

2 Lepoto postavlja Hölderlin na najvišje mesto v svojem transcendentalnem sistemu. Posebej določno govori o tem v dveh predgovorih k romanu *Hyperion* (1874, 1876). V prvem izhaja iz kategorije »najvišje preproščine«, ki naj bi Atencem omogočila, da so se brez vsakršnih »nasilnih« vplivov razvili v božanska in lepa bitja. Ta »človeška, božanska lepota« naj bi bila po eni strani izvir umetnosti, v kateri se človek kot božansko in svobodno bitje ponovno uresniči in si ustvari lastne bogove, po drugi pa izvir religije, ki je »drugi otrok lepote« in katere bistvo je »eno, različno samo v sebi«. V drugem predgovoru je njegova formulacija določnejša. Govori o »neskončnem miru«, o »bivanju v edinem pomenu besede« in o »neskončni združitvi z naravo«, vse to pa naj bi obstajalo kot slutnja nečesa, kar dejansko biva in kar Hölderlin imenuje lepota.

V pesniških tekstih se lepota pojavlja sorazmerno redko, vendar pa v povezavi z vsemi sferami resničnosti: z religijo (»Wird da, wo sich im Schönen / Das Göttliche verhüllt«; »Noch b" uht des Himmels Schöne«, *Der Gott der Jugend*), umetnostjo (»Lieben Bruder! es reift unsere Kunst vielleicht (...) Bald zur Stille der Schönheit«, *An die jungen Dichter*), naravo (»O Natur! an deiner Schönheit Lichte«, *An die Natur*; »Die das Schönste, was wir angefangen / Mühelos im Augenblick erfüllt«, *An die Unerkannte*; »Die schöne, die lebendige Natur«, *Der Jüngling an die klugen Ratgeber*), pa tudi z ljubeznijo do Diotime in njeno božanskostjo (»Wo des Daseins überhoben / Wandellose Schöne blüht«; »Ach! an deine stille Schöne / Selig holdes Angesicht! / Herz! an deine Himmelstöne / Ist gewohnt das meine nicht«, *Diotima*), domovino (»Doch magst du manches Schöne nicht bergen mir«, *Gesang des Deutschen*) in celo modrostjo (»Und es neigen die Weisen / Oft am Ende zu Schönem sich«, *Sokrates und Alcibiades*).

Očitno je lepota tista metafizična entiteta, ki nastopa kot možna imanenca vseh oblik in ravni pojavnosti, to pa pomeni, da ohranja zmožnost vseprejemajoče transcendentalne sile, ki je religija ne premore več. Hölderlin opira svoj esteticizem na evokacijo eterične sfere lepega, ta pa v svoji vzvišenosti nad razcepom med subjektivnostjo in empirično realnostjo postane ideal romantične predstave absolutne enovitosti. Lepota se od religije razlikuje v tem, da je slednja obtežena s historičnim pomenom. Obe kategoriji sicer zastopata najvišjo transcendenco, toda podobe božanskosti spričo nerelevantnosti zgodovinskega okvira izgubljajo dobesedni smisel svojih referenc. Lepota je potemtakem sinonim transcendence, religija pa njena prispodoba.

3 Pesnik in umetnost imata v Hölderlinovem metafizičnem konceptu dvojno funkcijo: po eni strani sta nosilca transcendentalne sfere idealne lepote in religioznega duha, po drugi pa anticipirata in imaginirata politični ideal demokratične družbene ureditve.

Kategorija umetnosti se v prvem obeh pomenov pojavlja tako v poetoloških razmišljanjih (*Über die Verfahrungsweise des poetischen Geistes, Über den Unterschied der Dichtarten*) kot tudi znotraj same poezije, kjer je razumljena kot medij, v katerem se uresničuje sinteza preteklega in sedanjega, grštva in nemštva, »ognja z neba« in trezne refleksije. Na poetološki ravni ustreza tej semantični ekvivalenci ritmično »menjavanje tonov«, ki ga je Hölderlin razvil kot poseben strukturni princip. Tako dosežena harmonija kar sama po sebi evocira

metafizično sfero lepote, poezija pa prerase v kult pesništva. Pesnikom preostane v tem primeru le vloga »svete posode« (Napoleon), vloga oznanjevalcev transcendentalne vizije.

Bolj angažirana je pesnikova artikulacija političnega ideala. V zvezi z njim govori Hölderlin o »pevcih ljudstva« (Dichtermut), ki naj kot vzgojitelji in vidci oznanjajo lepše dni. Predstava »zlate dobe« bodočnosti se staplja z idealizirano podobo starogrške demokratične ureditve, pa tudi s celotno sfero vrednot Hölderlinovega transcendentalnega sistema, zgrajenega deloma na idealih francoske revolucije. Vloga profeta, ki si jo pripisuje Hölderlin, pa ne zmanjšuje ostrine političnega aktivizma, pesnjenje mu pomeni celo nekakšno predstopnjo revolucionarnega dejanja.

Umetnost in pesnika odlikuje potemtakem duhovno bistvo, ki se tudi v poeziji pojavlja na dveh ravneh: najavlja duhovnost bodoče družbene ureditve in se hkrati uresničuje kot njena anticipacija, razen tega pa obstaja kot nosilec metafizične sfere lepote in religiozne duhovnosti.

4 Naravi pripada v Hölderlinovem ontološkem sistemu mesto, ki je v primerjavi s kategorijami lepote, religije in umetnosti specifično: po eni strani jo odlikuje razsežnost, spričo katere je povzdignjena v ideal — namreč nerazdvojenost bivanja, hkrati pa je vsaj deloma utemeljena v sferi netranscendentalne resničnosti. Empiričnost je v podobah narave na nek način konotirana in ukiniti ta sopomen bi za romantični subjekt pomenilo, zlititi se v enovitost sveta. Odtod tudi subjektova težnja, da bi »organizacijo narave«⁷ prilagodil lastni duhovni strukturi; vseskozi se v tem tostranskem idealu zrcalijo plasti metafizične realnosti — bodisi lepota (»Die schöne, die lebendige Natur«, Der Jüngling an die Klugen Ratgeber; »O Natur! an deiner Schönheit Lichte«, An die Natur; »Die das Schönste, was wir angefangen / Mühelos im Augenblick erfüllt«, An die Unerkannte), bodisi religija (»Mich erzog der Wohllaut / Des säuselnden Hains / Und lieben lernt ich / Unter den Blumen. / Im Arme der Götter wuchs ich gross«, Da ich ein Knabe war; »Himmlicher! sucht nicht dich mit ihren Augen die Pflanze, / Streckt nach dir die schüchternen Arme der niedrige Strauch nicht?«, An den Aether), pa tudi umetnost (»Wenn der Meister euch ängstigt, / Fragt die grosse Natur um Rat«, An die jungen Dichter; »Und ist ein grosses Wort vonnöten, / Mutter Natur! so gedenkt man deiner«, Die scheinheiligen Dichter). Narava se potemtakem razkriva kot nosilka metafizične razsežnosti, s tem pa se v Hölderlinovem ontološkem konceptu uveljavlja kot medij, v katerem se uresničuje monistični transcendentalni princip.

Kategorije, na katerih temelji Hribovškov transcendentalni sistem, so, prav kakor pri Hölderlinu, religija, lepota in umetnost, mednje sodi najbrž tudi narava, toda njihov metafizični ustroj se v mnogočem razlikuje od Hölderlinovega koncepta. Spremembe niso le zunanje, gre za globalne razlike v duhovnozgodovinski strukturi.

Pri razčlenjevanju Hribovškovih transcendentalnih kategorij se bomo omejili le na segmente, v katerih bi utegnil biti razviden Hölderlinov vpliv.

⁷Friedrich Hölderlin, Fragment von Hyperion, *Sämtliche Werke*, 1972, 563.

1 V Hribovškovem pojmovanju religiozne transcendence se kažejo poteze, ki na prvi pogled spominjajo na Hölderlinov religiozni koncept, vendar je hkrati tudi očitno, da se opirajo na drugačen duhovnozgodovinski model. Gre za tip simbolistične metafizike, kakršnega najdemo pri Rilkeju in kakršnega sta pri nas prevzemala Anton Vodnik in Edvard Kocbek, namreč za spoj tradicionalne katoliške in panteistične transcendence. Ta model v Hribovškovi poeziji resda izgublja predvsem simbolistične, deloma pa tudi panteistične prvine, ki jih pesnik nadomešča s prviniami nekakšnega metafizičnega vitalizma, vendar pa ohranja dvojnost na monizmu in dualizmu zasnovanega metafizičnega koncepta. Monizem temelji na principu omenjenega vitalizma, ki ga ne moremo prištevati k religiji v ožjem smislu, in na uvajanju motivov antične mitologije s konotacijo vseprežemajoče transcendence, dualizem pa izvira predvsem iz krščanskega religioznega principa, ki se kaže v ločevanju med duhovnim in čutnim, med življenjem in smrtjo, posebej izrazito pa v razpadu pesnikove subjektivnosti na duhovnost kot nosilko etosa in na z naravo spojeno telesnost. Hribovškova religiozna pozicija je spričo spoja različnih konceptov zapletena in dvoumna, ta dvojnost je vidna predvsem v pesnikovem razmerju do telesnosti. V zgodnjih pesmih ji prisoja enak pomen, kot ga ima v krščanski metafiziki, po letu 1940, ko se prične pojavljati kot nosilka erosa, pa postane Hribovškov odnos do telesnosti izrazito ambivalenten. Hkrati z uvajanjem motiva strasti, ki je v optiki katoliške morale dobival negativno konotacijo (»O, da bi to telo že v mehki prsti / razvezano, brez strasti in teži — / z nasmehom poljubili čisti brsti«, Pesem o deklicah, pesmi in smrti), se je namreč začela razkrajati Hribovškova vera v sam krščanski metafizični sistem. Posebej jasno govore o tem besede nekega pisma, ki ga je leta 1943 poslal z Dunaja: »Vprašanju bova bliže, če rečem, da dvomim nad smislom in upravičenostjo takozv. kršč. altruizma, ljubezni do bližnjega ... Tako je: kadar se začne podirati, je vse v nevarnosti. Moj življenjski nazor ni bil življenjski, bil je priučen in prifantaziran.«⁸ Spričo tega razkroja je telesnost izgubljala pomen sile, ki se zoperstavlja posvečeni duhovnosti, njenemu iskanju ideala etične čistosti, in je postajala element etično nevtralnega metafizičnega vitalizma (»Eros, tvojega gibanja, večni, / poln sem tvoje neizčrpne moči, / rastem iz sebe ves, rastem ves vase, / moje telo je iz rodovitne prsti«, Hvalnica). Vendar pa Hribovškov prelom s krščanstvom — to se kaže seveda tudi v metafizičnem ustroju njegovih pesmi — ni bil dokončen in popoln: etos, ki ga je vse življenje povzdigoval v vrhovno vrednoto, je povezoval s kategorijama časti in posvečenosti, razen tega se ni odrekel molitvi, cerkvi in predstavam o grehu. Razcep med monizmom metafizičnega vitalizma in antične religioznosti ter dualizmom krščanstva sega v jedro Hribovškove poezije. Predvidevati smemo, da se Hribovškovo, kljub prisotnosti segmentov nekrščanske metafizike nikoli preseženo tradicionalistično razumevanje katoliških principov v temeljih razlikuje od Hölderlinovega religioznega sistema, v katerem je krščanstvo očitno podrejeno antični transcendentalni shemi.

Z vidika morebitnega Hölderlinovega vpliva je kajpak zanimiva predvsem tista plat Hribovškove religioznosti, ki se odmika od krščanske metafizike in se

⁸France P i b e r n i k, *Pesnik Ivan Hribovšek*, 337.

kaže v uvajanju motivov antične mitologije. Glede na dejstvo, da pripada v Hribovškovi liriki staroveškim božanstvom bolj ali manj obrobno mesto, opozarja tem bolj pomenljivo na morebiten vpliv oda, ki se zdi v celoti posvečena prav njim: Helenskim bogovom. Pesem se opira vsaj na dvojje hölderlinovsko koncipiranih motivov — na motiv pesnikovega nagovora nesmrtnih, božanskih bitij, prebivajočih v transcendentalnih sferah, in na motiv narave kot medija, v katerem se razkriva božja prisotnost. Uvodni verz ode Helenskim bogovom »kam ste šli, nesmrtni bogovi« spominja tako na uvod pesmi Hyperions Schicksalslied: »Ihr wandelt droben im Licht / Auf weichem Boden, selige Genien!«, v Hribovškovi pesniški podobi »mračna nam drevesa šume o vaši / večni bližini« pa je moč odkriti podobnost z zaključnimi verzi pesmi Da ich ein Knabe war ..., kjer Hölderlin »Wohllaut / Des säuselnden Hains« imenuje »Arme der Götter«. Razen tega najdemo v zadnjih verzih Hribovškove pesmi motiv pesnika, postavljenega v bližino bogov, razsvetljenega z višjo vednostjo, kar ga dviguje nad duhovnost običajnega sveta (»Ste se zato zdaj razodeli meni, / da bolest bom vašo trpel in nosil / vaš prezir in jezo sveta, ki za vas vedeti noče?«), potemtakem motiv, ki Hölderlinu ni tuj (»Die Götter schenken heiliges Leid uns auch, / Drum bleibe dies. Ein Sohn der Erde / Schein ich; zu lieben gemacht, zu leiden«, Die Heimat). In slednjič, Hribovšek se tudi z zunanjo formo in stilom približuje Hölderlinu — odloča se za prosti verz z — za njegovo poezijo netipičnim — verznim prestopom, dikcija pa je bolj privzdignjena kot pri večini ostalih pesmi.

Ugotovitve bi nas utegnile napeljati na misel, da je ustroj Hribovškove pesmi v svojih temeljih odvisen od vpliva Hölderlinove poezije, vendar nam podrobnejši pogled pokaže, da so hölderlinovski segmenti pri slovenskem pesniku umeščeni v okvir dualistično koncipirane realnosti — božanska bitja izgubljajo funkcijo prispodobe transcendentalne enovitosti, svet razpade na ločeni, nezdrumljivi sferi božanskega in človeškega. Motiv božanske transcendence temelji na ideji, ki je pri Hölderlinu ne najdemo — bogovi dobivajo kot nosilci etosa funkcijo moralnega korektiva v posvetnem svetu, v čemer se verjetno kažejo sledovi katoliškega moralizma (Neizmerno težka / je vaša kletev, / ki prišla je nadenj, ko zapustili / ste zemljo: odslej so ljudje hinavci, / kakor kače plazijo se po zemlji). Pesem Helenskim bogovom temelji potemtakem — kljub monističnim težnjam v okviru antične transcendence — tudi na principih krščanske metafizike.

Hribovšek se razen k zboru helenskih bogov v omenjeni pesmi v svoji poeziji obrača tudi k posameznim božanstvom starogrške mitologije (Zeus, Atena, Eros, titanska podoba Prometeja), o katerih pa ne moremo reči, da pričajo o kakšnem neposrednem vplivu Hölderlinove poezije. V njej se namreč — z izjemo Zeusa — takorekoč ne pojavljajo. Hribovšek jih je prevzel najbrž iz same antične literature, ki jo je visoko cenil. Starogrško književnost (prevajal je Antigonu in Ajshilova dela) je doživljal kot nedosežen ideal (»Če pomisliš, da so bile v grščini na primer napisane stvari, ki jih je prevzemal ves svet in nihče

dosegel ...»),⁹ prevajal pa je tudi rimsko liriko (Katul).

Vendar pa to ne pomeni, da je vpliv Hölderlinovega sistema antične metafizike razviden le v pesmi Helenskim bogovom; kaže se na primer tudi v Hribovškovi uporabi metafizične kategorije etra. Na dejstvo, da gre po vsej verjetnosti za privzet pojem, opozarja že okoliščina, da je v Hölderlinovi poeziji etru kot metafori vseobsegajoče transcendentalne sfere namenjeno eno osrednjih mest, medtem ko se pri Hribovšku pojavlja le v dveh pesmih: Besede iz groba in Večernica. Podobno kot v zgornjem primeru je Hribovšek privzet motiv priredil lastnemu metafizičnemu konceptu — deloma sicer ohranja monistični princip imanentne prisotnosti metafizične sfere v realnosti in v subjektu, vendar ga umešča v okvir specifičnega metafizičnega doživljanja etra, ki se kaže kot vseprisotna sfera »duha svetov« (Besede iz groba) in hkrati kot krščansko pojmovana, od tostranstva ločena sfera absolutnega dobrega (Večernica). Stik s transcendo omogoča lirskemu subjektu, da se vzpne nad občutja tesnobe, groze in negotovosti, s katerimi ga napolnjuje bivanje v posvetnem svetu. Hrepenenje po »prenapolnjenosti« z metafizično sfero etra temelji najbrž predvsem na iz panteizma izvirajoči predstavi božanskega bivanja v svetu, potemtakem na predstavi, ki jo najdemo tudi pri Hölderlinu. Bistvena razlika je v tem, da v Hribovškovi poeziji manjka ves okvir antičnega transcendentalnega sistema, ki pri Hölderlinu funkcionira kot prisposoba absolutne enovitosti. Ali z drugimi besedami, v Hölderlinovih pesmih sfera etra implicira subjektovo hrepenenje po zlitju v panteistično vseenost metafizike in narave, v Hribovškovih pesmih Besede iz groba in Večernica pa se subjekt s hrepenenjem po eteričnosti konstituira kot bitje, ki je vključeno v božanskost realnosti, hkrati pa jo v svoji transcendentalnosti presega.

V tej dvojnosti se zrcali celoten koncept Hribovškove religioznosti, katerega temeljna značilnost je vzporeden obstoj monističnega in dualističnega metafizičnega principa.

2 Narava nastopa v Hribovškovi poeziji kot utelešenje principa metafizičnega vitalizma in s tem kot konstitutivni element pesnikovega transcendentalnega sistema. Ne obstaja namreč kot medij ali »objekt« transcendence, temveč se pojavlja v podobi sil, ki so transcendentne same na sebi in ki s svojo metafizično razsežnostjo izpolnjujejo realnost. Svoj smisel dobivajo v funkciji preseganja dualistične razcepljenosti sveta. Nad iz krščanskega nauka izvirajočo razklanost med posvečeno duhovnost in telesnost, obteženo z bremenom krivde, se poskuša lirski subjekt vzpeti na primer s hvalnico Erosu, tej transcendentalni podobi naravnih sil (Hvalnica), metafizično-vitalistična kategorija rasti pa se z idejo neprestanega rojevanja dviga nad dvojnost življenja in smrti (Rast). Narava dobiva tako v vlogi nosilke težnje po preseganju dualističnega principa podoben položaj, kot ga ima v Hölderlinovem transcendentalnem sistemu. Koncepta obeh pesnikov se najbrž najbolj približata drug drugemu v pesmih Die Eichbäume in Dreesom. Hribovškovi lirski podobi »Iz sebe vi se dvigate ravno« in »Drevesa v svoji nezavedni teži / stojite ko stari stebri« spominjata na

⁹Prav tam, 336–337.

Hölderlinovi »Und ihr drängt euch fröhlich und frei, aus den kräftigen Wurzel« in »Aber ihr, ihr Herrlichen! steht, wie ein Volk von Titanen«, obema pesmima je skupen tudi motiv hrepenenja po bivanju, podobnem bivanju dreves (»življenje presilno v nas obudi, / kot ga živi rodovitno drevo«; »wie gern würd ich unter euch wohnen«) in obe vpeljujeta v zaključnih verzih motiv ljubezni, ki pa pri Hribovšku preide v značilno nasprotje med s krščanskim moralizmom obremenjeno erotiko in sproščujočim vitalizmom.

Toda princip, na katerem temelji Hribovškov koncept narave, je v mnogočem specifičen. Metafizična sila rasti sicer vzpostavlja enotnost med naravo in subjektom, s čimer se približuje Hölderlinovemu konceptu, vendar je narava hkrati tudi izvor težnje po transcendentalni vseenosti. Z njeno pomočjo preide subjekt na neko novo, nerazdvojeno raven bivanja, kar pomeni, da princip enovitosti ne ukinja subjektivnosti, ampak ji omogoča preseganje krščanskodualističnega razkola. Še več, težnja po enovitosti ne ukinja niti samega dualističnega principa: ideja nenehnega porajanja sicer postavlja kategorijo življenja onstran kategorije smrti, ne pa tudi onstran principa umiranja posameznega. Večnost življenja kot obče kategorije se vzpostavlja prav na ideji neskončnega zaporedja rojevanja in umiranja na partikularni ravni. Hribovškova težnja po transcendenci potemtakem — navidez protislovno — presega okvir krščanskega dualizma, hkrati pa ga ne ukinja. Tovrstna metafizika se seveda razlikuje od Hölderlinovega transcendiranja narave v medij, v katerem bi se naj struktura subjekta razkrojila, hkrati z njim pa kajpak tudi dualizem subjektivizma in protisubjektivizma.

Sklepati smemo torej, da temelji razumevanje narave pri obeh pesnikih kljub podobnosti nekaterih motivov na različnih metafizičnih konceptih in da so Hölderlinovi vplivi za Hribovška najbrž manj usodni, kot se zdi na prvi pogled. V prid te trditve govori tudi dejstvo, da se je osrednji motiv pesmi Drevesom — hrepenenje po bivanju, podobnem bivanju drevja, izoblikoval skoraj zagotovo brez Hölderlinovega vpliva. Pesem Pastirji, z zaključnim verzom »in tudi mi bomo vrbe postali«, je nastala v letih 1937–38, v času, ko Hribovšku nemške pesmi še niso bile dostopne v originalu, saj je, kot zvemo iz biografije, leta 1942 »moral ponavljati 7. razred zaradi izpopolnjevanja v nemškem jeziku«, ¹⁰ do tedaj pa je bilo prevedenih le troje Hölderlinovih pesmi.

3 Lepoti prisoja Hribovšek, podobno kot Hölderlin, najvišje mesto v hierarhiji svojih transcendentalnih kategorij, vendar se tudi pri njej kaže ambivalentnost pesnikovega mišljenja. Imenuje jo »najpopolnejši smisel«, ki ga mora »dati življenju in sebi, ki ga živim« ¹¹ in jo s tem postavi ob bok etosu. Etično držo namreč prav tako postavlja v okvir »smisla« (»Vendarle ne smem dopustiti, da bi izgubil smisel za smisel. To ni fraza, to je nekaj dragocenega, brez tega bi živeti ne mogel. Etos, (...) ki sem ga v zavodu gojil večkrat z dosledno ostrino, me ne more zapustiti«) ¹² in prav tako ji pripisuje pomen najvišje vrednote (»Edina skrb mi je, da tega življenja, ki je že tako nebolgljeno, ne

¹⁰France Pibernik, *Poezija Ivana Hribovška*, 102.

¹¹France Pibernik, *Pesnik Ivan Hribovšek*, 337.

¹²Prav tam, 336.

onečastim«).¹³ V kategoriji lepote se torej ob primarnem pomenu estetskega pojavljata še konotaciji moralnosti in smisla, obe pa najbrž izvirata iz metafizičnega sistema z drugačnim ustrojem od tistega, v katerem temelji sam estetski princip.

V Hribovškovi poeziji se lepota največkrat pojavlja v povezavi z ženskim obrazom, oziroma z ženskostjo nasploh (Večernica, Šepetanje) in s tem prevzema nase vso moralno razdvojenost, izvirajočo iz razcepljenega religioznega občutja (»O kdo si, lepota, kaj me preskušaš, / kaj me zemlji jemlješ z dlani? / Ali boginja si ali ljubinka?«, Večernica), sicer pa je omenjena predvsem v verzih, ki jih napolnjuje poduhovljeno doživljanje narave. V naravi biva lepota kot nekakšen korelat božanske transcendence; ta je sicer navzoča v subjektovi zavesti, vendar le kot podoba krščansko pojmovanega boga in nikakor ne kot imanenca (Jutro, Pod nebom). S tem se Hribovškov koncept estetskega bistveno oddalji od Hölderlinovega, ki temelji prav na razumevanju lepote kot realnosti imanentne transcendentalne sfere.

O Hribovškovem esteticizmu spričo poudarjene komponente krščanske duhovnosti in dejstva, da lepota v poeziji ni prerasla v ideal enovitega transcendentalnega bivanja, potemtakem ne moremo trditi, da ima svoj izvor v Hölderlinovih delih.

4 Motiva pesnika in poezije nastopata v Hribovškovi poeziji kot nosilca dveh funkcij: po eni strani, ki je manj pomembna, artikurirata poziv k uporabi zoper »sužnost in sramoto (...) v razdejani domovini« (Pesem o deklicah, pesmi in smrti), po drugi pa preraščata v nosilca hrepenenja po transcendenci.

Hribovškova angažiranost meri zgolj na sočasne politične razmere in ne prerašča v širši transcendentalni okvir, kar pomeni, da se po tej plati bistveno razlikuje od Hölderlinovega aktivizma.

Drugače je s tistim segmentom Hribovškove lirike, ki poezijo in pesnika postavlja v bližino transcendentalnih sfer lepote, narave in boga. Najbližja Hölderlinu je implikacija božanskega v pesnjenju; kajti medtem ko Hribovšek lepoto pesmi povezuje z dekliško lepoto (Pesem o deklicah, pesmi in smrti), poezijo in naravo pa s skupno pripadnostjo metafizični ideji neminljivosti (Na očetovem grobu), se položaj pesnika v razmerju do bogov vsaj deloma ujema s Hölderlinovim razumevanjem pesnikove vloge v svetu. To podobnost smo omenili že ob zaključnih verzih ode Helenskimi bogovom, posebej izrazito pa se kaže v pesmi Paladi, katere osrednji motiv je najbrž prevzet po Hölderlinovi trokitični pesmi An die Parzen. V obeh primerih gre za hrepenenje po zmožnosti absolutne lirske artikulacije lastnega pesniškega bistva (»Doch ist mir einst das Heilige, das am / Herzen mir liegt, das Gedicht, gelungen«; »pesem naj zapojem, ki ko v snu / mračno nosim jo v iskanem dnu«), ki je hkrati hrepenenje po prehodu na neko novo, božansko raven bivanja (»Einmal / Lebt ich, wie Götter, und mehr bedarfs nicht«; »za trenutek bil sem kakor bog, / za trenutek v sebi sklenjen krog!«). Med obema motivoma pa obstaja neko temeljno neskladje,

¹³ Prav tam, 337.

ki ima svoj izvor najbrž v različnih pojmovanjih same božanskosti. Na podlagi proučitve religioznih motivov v Hribovškovem opusu lahko sklepamo, da se pesnikova religioznost opira predvsem na krščanski nauk o transcendentalnosti božanskega bitja, ta pa ne pripisuje nikakršnega pomena težnji po imanentnosti metafizične sfere v sferi empirične realnosti. Hribovšek sicer uvaja v poezijo transcendentne podobe vseprežemajočega vitalizma, ki so po svojem izvoru najbrž panteistične, vendar jih le redko povezuje s kategorijo božanskega. Drugače je v Hölderlinovi liriki, kjer bogovi nastopajo kot metafora substancialnosti transcendentalnih sil in kot evokacija metafizičnega pojma vseenosti. Posebej izrazito se specifičnost Hribovškovega religioznega koncepta pokaže v zaključni prisposodbi omenjene pesmi: zapiranje lirskega subjekta pred svetom v samozadosten »v sebi sklenjen krog«, implicirano v težnji po božanskem bivanju, je kajpak nasprotje Hölderlinovega prizadevanja po razpiranju subjektivnosti v enovit krog bogov in narave. Ali z drugimi besedami: bogovi so v Hölderlinovi poeziji metafora vseprežemajoče transcendence in obenem nosilci hrepenenja po »dejanskem« poenotenju, medtem ko je pri Hribovšku pomen pojma »bog« najbrž dobeseden v smislu krščanske metafizike, ideja poenotenja z njim pa ima metaforično vrednost.

VIRI

- Friedrich Hölderlin: *Sämtliche Werke* 1-2. Wiesbaden, 1972.
 — — Gedichte. Frankfurt am Main, 1969.
 Ivan Hribovšek: *Pesem naj zapojem*, Buenos Aires, 1965.
 — — *Pesmi*. Ljubljana, 1990.

LITERATURA

- E. Kurt Fischer: *Hölderlin: Sein Leben und Werk in Selbstzeugnissen, Briefen und Berichten*. Berlin, 1938.
 Janko Kos: *Romantika*. Ljubljana, 1980.
 — — *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana, 1987.
 France Pibernik: *Poezija Ivana Hribovska*. Ivan Hribovšek, *Pesmi*. Ljubljana, 1990.
 Anton Slodnjak: *Obrazi in dela slovenskega slovstva*. Ljubljana, 1975.
 Viktor Žmegač: *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, I/2. Königstein, 1979.

ZUSAMMENFASSUNG

Die ersten These zur Einwirkung von Hölderlins Dichtung auf die Lyrik Ivan Hribovsks tauchen in der slovenischen Publizistik erst nach dem Jahr 1970 auf. Über den Konnex beider Dichter schreibt Anton Slodnjak (1975) und France Pibernik (1989, 1990), die Problematik wird indes lediglich gestreift. Eine eingehendere Analyse des literarischen Opus des slovenischen Dichters macht evident, daß die Beeinflussung durch Hölderlin zwar durchaus ersichtlich ist, sie aber nicht die globale Struktur prägt. Hribovšek übernimmt in erster Linie einige Motive Hölderlins — das bedeutendste dürfte wohl das Motiv der Sehnsucht nach der Transzendenz des Seins sein —; diese werden jedoch seinem metaphysischen Konzept angepaßt. Es handelt sich dabei um ein ambivalentes Konzept — es schwankt zwischen einer monistischen Vorstellung und dem christlichen Verständnis der Transzendenz. Hölderlins pantheistisches Erleben der Göttlichkeit, womit er den Gegensatz zwischen dem Subjektiven und Gegensubjektiven zu überwinden trachtet, wird bei Hribovšek ersetzt vom monistischen Konzept eines metaphysischen Vitalismus, dem angesichts des Dualismus einer christlich verstandenen Welt eine doppelschichtige Bedeutung zukommt. Alle Motive, die aus Hölderlins Dichtung übernommen werden (etwa der Chor der griechischen Gottheiten, die Kategorie des Äthers, das Göttliche des Dichtens), werden bei Hribovšek mit Berücksichtigung dieses transzendentalen Schemas modifiziert. Spricht man infolgedessen bei der Literatur des deutschen Dichters von Bestrebungen, eine Synthese zwischen monistischem Pantheismus und dualistischem Christentum herzustellen, die Hölderlin mit der Unterordnung der Lehren Christi unter das antike metaphysische Konzept zu erzielen sucht, so handelt es sich in Hribovsks Gedichten vermutlich um eine Symbiose beider Prinzipien.

Das erste Thema zur Färbung von Hölderlins Dichtung ist die Lyrik Iva Hölderlins. Diese Themen in der slavischen Publizistik sind auch dem Jahr 1979 auf. Über den Roman Hölderlins schrieb Anton Stojak (1975) und Francis Pjanić (1988, 1990). Die Problematik wird indes lediglich gestreift. Eine eingehendere Analyse der literarischen Form des slavischen Dichters findet erst in der Besprechung durch Hölderlin in der Darstellung vornehmlich ist, sie aber nicht die globale Struktur. Hölderlin bestimmt in erster Linie einige Motive Hölderlins — das beständende dürfte wohl das Motiv der Sehnsucht nach der Transzendenz des Seins sein —, das aber werden jedoch können nur topographischen Kontexte angeführt. Es handelt sich dabei um ein spezifisches Konzept — es schwärzt zwischen einer menschlichen Vorstellung und dem christlichen Verständnis der Transzendenz. Hölderlins poetisches Erleben der Göttlichkeit, wenn er die Gegenstände zwischen dem Subjektiven und Objektiven zu überwinden trachtet, wird bei Hölderlin erstet vom menschlichen Konzept eines metaphysischen Verständnisses des Seins. Das Dichten einer ethisch verankerten Welt eine doppelseitige Bedeutung bekommt. Alle Motive die aus Hölderlins Dichtung übernommen werden (wie die Überwindung der menschlichen Göttlichkeit, die Natur der Ästhetik des Dichtens), werden von Hölderlin mit ihrer Bestimmung dieses transzendente Seins modifiziert. Spricht man infolgedessen bei der Färbung des deutschen Lebens von Bestrebungen, wie eine diese zwischen menschlichem Leben und übernatürlichem Christentum bestehen, die Hölderlin mit der Entdeckung der letzten Christenheit das erste metaphysische Konzept zu verstehen sucht, so handelt es sich in Hölderlins Dichtung vermutlich um eine Synthese beider Prinzipien.

OCENE – ZAPISKI – POROČILA – GRADIVO

OD IZVORA DO ETIMOLOGIJE BESED

Ugotoviti izvor leksema pomeni šele ustvariti okoliščine za možnost etimološke razlage, je opozoril Szemerényi.¹ Seveda avtor z izrazom izvor ni mislil na isti izraz, ki ga uporabimo, ko rečemo, da je npr. sln. nareč. leksem *šking* 'krača' (Kras)² po izvoru germanski in je bil v sln. prevzet iz stvn. *skinco* 'isto'. Trditev o germanskem izvoru sln. nareč leksema je upravičena, toda za njegovo uspešno etimološko razlago je nezadostna, saj stvn. jezikovna os ni tista, do katere bi se moral etimolog dokopati, če hoče uspešno etimološko razložiti ta sln. narečni leksem.

Leksikalni fond vsakega sinhronnega jezikovnega sestava je glede na njegov izvor moč razdeliti na tri večje skupine, in sicer na besedje, ki je nastalo v tem jezikovnem sestavu in bi ga v primerjavi z njemu sorodno jezikovno predstopnjo lahko označili za novonastalo, dalje na besedje, ki je v ta jezikovni sestav podedovano in ga je jezikovna os nasledila prek fonetične prevedbe, ki se je ustvarila na časovni osi sinhroni jezik — njegova sorodna starejša jezikovna stopnja — ter na besedje, ki so v določen sinhroni jezikovni sestav prišli s prevzemom. Pri drugi skupini besedja je razumljivo, da je te s stališča sorodne starejše jezikovne stopnje zopet moč deliti v po kakovosti prav take tri skupine. Luščenje teh treh plasti je za razlago sinhronnega jezikovnega sestava potrebno. Podatki, do katerih se tako raziskovanje dokoplje, so med temeljnimi pri ustvarjanju okoliščin za podajanje solidnih odgovorov na vprašanja o kulturni in tvarni zgodovini določenega naroda. To je seveda le eden izmed vidikov, zaradi katerih se taka raziskovanja kažejo koristna in potrebna. Neobhodna pa so tudi etimologu, ki določeno sinhrono besedje etimološko raziskuje.

Raziskovanje besed glede na njihov izvor namreč na eni strani pomeni ugotavljati, kako so v dotični jezikovni sestav prišli. Pri podedovanih in prevzetih besedah je tu potrebno dognati tisto iztočnico oz. predlogo v sorodnem ali nesorodnem jeziku, prek katere je beseda ob upoštevanju ustvarjenih fonetičnih prevedb³ prešel v drugi jezikovni sestav. Dognati izvor besed v Szemerényijevem smislu pa pravzaprav pomeni, čim bolj zanesljivo ugotoviti tisto jezikovno stopnjo, na kateri je beseda nastala in kjer zato obstajajo možnosti za njeno uspešno etimološko razlago. Na tej namreč teoretično obstajajo možnosti, da bo predvideno pomensko motivacijo v besedi mogoče tudi dokazati. Ugotavljanje v preteklost projicirane jezikovne stopnje, na kateri je imela beseda torej status novonastalega = neologizma, pa pravzaprav pomeni ugotoviti starost besede in tako spoznati, kako se je skozi čas ustrezno z na različnih časovnih oseh ustvarjenimi fonetičnimi pretvorbenimi modeli tvarno preoblikoval, njegov dejanski pomen pa je vseskozi ostal nespremenjen. Sprememba dejanskega pomena namreč kaže na spremembo pomenskomotivacijskega modela, ki je sprožil, da se tvarna sestava besede ne veže več na prejšnjo, ampak na novo vsebino. To pa pomeni nastanek novega etimološkega vprašanja.

Vendar se tvarna plat jezikovne enote, ki je potrebna etimološke razlage, lahko spremeni tudi v skladu z ustvarjenimi oblikotvornimi vzorci v jeziku, ki besedo preoblikujejo zaradi stalne težnje v jeziku, da se besedni zaklad pregiba na podlagi najbolj žive/uporabljane oblikotvorne paradigme v jeziku.

¹S z e m e r é n y i, Principles of etymological research in the Indo-European languages — II. Fachtagung für indogermanische und allgemeine Sprachwissenschaft, Innsbruck, 1962, 177.

²Besedo je danes moč slišati na Krasu, vendar je v slovenskih slovarjih nisem zasledila.

³Pri prevzetih besedah te poimenujemo substitucijska fonetika.

Razmerje med npr. lat. *neptia* ž 'vnukinja, nečakinja' in *nepta* ž 'isto' je v odnosu do lat. besede *neptis* 'isto' povsem slovničnega značaja in ob spremembi iz prvotnega lat. i-jevskega samostalnika ž. spola v izpeljanih samostalnikih ni sprožilo dejanske pomenske spremembe = leksikalizacije, ampak je prvotni i-jevski samostalnik le prešel v sinhronem jezikovnem sestavu v bolj živi/uporabljeni oblikotvorni vzorec. Slovnični razlagi med posameznimi členi besedne družine seveda ne moremo reči etimološka. Lat. leksemom *neptis*, *nepta* in *neptia* torej lahko ustreza ena in ista etimološka razlaga.

Lat. *neptis* pa je na podlagi besedotvornega vzorca za tvorbo ž iz m tvorjeni ž k lat. *nepōs*, *-ōtis* 'vnuk, nečak'. Zaradi kolikostnega prevoja v obliki za ž sta besedotvorna para podedovana in torej odsevata ievr. besedotvorni par.

Ievr. paru **nepōt*- m 'vnuk, nečak' in **nepti* ž 'vnukinja, nečakinja' pa zopet pripada ena in ista etimološka razlaga, in to tista, ki postane znana ob etimološki razlagi ievr. besede **nepōt*-. Izpeljanki za ž je namreč potrebno prvotni pomen samostalnika za moški spol le ustrezno slovnično prevesti.

Pri etimološkem raziskovanju besedja se torej kaže, da ena in ista etimološka razlaga pripada več besedam, ki ne le da so z diahronega vidika združljivi le z uporabo fonetičnih sprememb, ki so se vzpostavljale pri prehajanju z ene sinhrone jezikovne osi na drugo mlajšo, ampak jih tudi s primerjalnozgodovinskega stališča zaradi njihove nadaljnje tvorjenosti ni mogoče enačiti. Zato bi bilo v etimologiji dobro govoriti o posebni jezikovni enoti, tj. o etimologemu.⁴ Etimologem mi namreč pomeni vedno le s historičnega vidika opredeljeno jezikovno enoto ali sklop sorodnih⁵ jezikovnih enot, ki jo je oz. jih je potrebno etimologizirati z eno in isto etimološko razlago. Etimon je kot najstarejša beseda, iz katere se lahko izvaja določena beseda,⁶ zato vedno enak ali pa del etimologema.

Razmejevanje besedja na tri temeljne skupine predstavlja za etimologa šele začetek poti pri ugotavljanju izvora v Szemerényijevem smislu, vendar kakovost tega ni nič manj pomembna od nadaljnega etimologovega raziskovanja in lahko bistveno vpliva na nadaljnje raziskovanje besede v njenem diahronem preseku kot tudi na kakovost njene etimološke razlage. Nepravilno ugotovljeni izvor, tako v ožjem kot tudi v širšem Szemerényijevem smislu, namreč navaja k napačni etimološki razlagi, lahko pa tudi zavede, da se etimologizira na jezikovni osi, na kateri beseda ni nastala.

Izvor predstavlja zato temelj, brez katerega etimološko razlaganje besedja ni možno.

Etimološki postopek se kot zaporedje jezikoslovnih in nejezikoslovnih podatkov, ki pomagajo in etimološko razložijo etimološke razlage potrebno gradivo, kaže kot trodelen, ker je nujno sestavljen iz: a) sinhronih podatkov o jezikovni enoti, ki jo je treba etimološko razložiti; ti so nujni in predstavljajo izhodišče vsake etimološke raziskave; b) čim bolj natančnega in utemeljenega zaporedja vseh tistih jezikovnih podatkov, ki jezikovno enoto dopuščajo privedi do najstarejše jezikovne stopnje, iz katere izvira in na kateri je tudi nastala, na tej sinhroni stopnji zato obstajajo možnosti njene etimološke razlage; in c) etimološke razlage, ki dejanski pomen jezikovne enote osvetli z njegovim prvotnim. Drugi

⁴Izraz ustvarjam na podlagi sinhronega besedotvornega vzorca *leks-ikon* : *leks-em* = *etimolog-ikon* : *X* = *etimolog-em*.

⁵Etimologem predstavlja lahko tudi sklop medsebojno nesorodnih jezikovnih enot, kot zgovorno pričajo številne etimološke razlage potrebne stalne besedne zveze = frazeologemi.

⁶Pod izrazom etimon mislim tu na pomen, v katerem ga uporablja npr. M a k a e v, VJa, 1967, 4, 27. Približno tako je predstavljen tudi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, 604. O različnih interpretacijah tega jezikoslovnega izraza glej K n o b l o c h, Sprachwissenschaftliches Wörterbuch I, 857-8.

del etimološkega postopka torej pojasnjuje življenje določene jezikovne enote v njenem diahronem preseku in je torej izključno namenjen raziskovanju izvora v Szemerényijevem smislu.

Težavnost ugotavljanja izvora v ožjem kot tudi v širšem Szemerényijevem smislu pa nazorno ponazarja dejstvo, da se etimologi še danes kljub zglednemu izročilu etimološkega raziskovanja bolj ukvarjajo z izvorom kot pa z etimološkimi razlagami. Tudi zato etimologijo radi enačijo z izvorom oziroma je izraz etimologija pogosto uporabljen kot sopomenka za primerjalnozgodovinsko razlago jezikovnega gradiva. Danes se etimologija tudi bolj kot z etimološkimi razlagami ukvarja s prepoznavanjem medsebojno sorodnih besed, izpričanih na različnih sinhronih jezikovnih oseh, ki jim zaradi skupnega stvarnega pomena pripada ena in ista etimološka razlaga. Torej se danes etimologija tudi bolj kot z etimološkimi razlagami ukvarja s prepoznavanjem etimologemov.

Kakovost ugotovljenega izvora je seveda v veliki meri odvisna od znanja. To zlasti pogojuje izročilo in šola. Seveda pa tudi razpoložljivo gradivo.

Slednje stanje nazorno ponazarjajo dosedanja ugotavljanja o izvoru sln. cerkljanskega leksema *rózär* 'kanal, Kloake', ki ga je v strokovno literaturo iz Sedejevega gradiva vnesel B. de Courtenay.⁷ Od njega ga je povzel Šturm in v njem videl romansko sposojenko iz ben.-furl. neizpričane predloge **rozár*, ki naj bi odsevala roman. izpeljanko na *-arium* iz lat. *arrugia* 'jašek, rov v rudniku'.⁸ Besedo je obravnaval Skok, ki je menil, da je v sln. prišla prek karnijskega posredovanja.⁹ Tako Šturm kot tudi Skok pa romanske tvorjenke ne navajata in je, kot mi je znano, dosedanja romanistika še ni evidentirala. To dejstvo pa Šturmove in Skokove interpretacije cerklj. *rózär* ne postavlja na na trdne temelje.

Prvi znak, da beseda verjetno ni sposojena iz roman. izpeljanke na *-arium*, je že ta, da cerklj. oblika z naglasom na prvem zlogu kaže na naglasni umik. Sposojenka iz domnevne roman. izpeljanke na **-arium* pa bi se v sln. glasila z novoakutiranim sln. izglasnim zlogom, prim. sln. *denár*, rod. *denárja* m < lat. *denarium*. Internosln. umika z novoakutirane izglasne dolžine namreč pri takšnih sln. predlogah ne moremo pričakovati. Predpostavljati bi bilo celo mogoče, da bi bila sposojenka tako kot sln. *modräs* na izglasnem zlogu akutirana. Taka bi sicer sln. umiku tipa *naröd* > *národ* bila podvržena, vendar bi se v cerkljanščini nedvomno glasila **rázar*, prim. cerklj. *kásmat* za sln. knjiž. *kosmät*, cerklj. *wábraz* za sln. knjiž. *obräs* itd.¹⁰

Šturmove in Skokova interpretacija namreč kaže, da nobeden od njiju ni poznal besede, ki je danes sln. dialektologiji znana iz cerkljanskemu sosednjega tolminskega narečja in se v Črnem vrhu glasi *rózar razóra*,¹¹ pomeni pa isto kot sln. knjiž. *rázor* m, g. *razóra*, torej 'jarek, ki nastane pri oranju, ko se del brazde odreže na levo, del pa na desno stran'.¹² Ta beseda je tako kot sbh. *râzor* 'Furche, Grenzfurche, Wasserfurche', tudi *rázor* 'isto' (Srem), č. *rozor* 'razor', slš. *rôzor* 'isto' prvotno slov. ime dejanja, ki je bilo izpeljano iz glagolske osnove v slov. nedoločniku **orz-orati* 'razorati' in je začelo označevati tudi razor kot posledico tega dejanja. Črnovr. oblika je namreč internosln. nastala iz prvotnega sln. **razör razóra* < slov. **orz-örä*, rod. *orz-óra*, ko je pred sln. umikom s kratkega

⁷B. de Courtenay, Sprachproben des Dialektes von Cirčno (Kirchheim) — JA VIII (1885), 449.

⁸Šturm, ČJKZ VI (1927) 69.

⁹Skok, ERHSJ III, 156.

¹⁰B. de Courtenay, n. d., 435, 456.

¹¹Obliko iz Tominca, Črnovrški dialekt, 1964, 38, navajam v fonetično poknjiženi obliki.

¹²Slovar slovenskega knjižnega jezika IV, 383.

naglašena zloga v imenovalniku v stranskosklonskih oblikah delovala vokalna harmonija $a - o > o - o$ in se je samoglasniška barva novonastalega o v besednem prvem zlogu iz stranskosklonskih oblik po naliki prenesla tudi v imenovalnik, kakovost imenovalnikovega samoglasnika v prvem zlogu pa je ostala nespremenjena, torej dolga.¹³ Po umiku naglasa je nastopilo akanje in povzročilo stanje, ki je v črnovrškem govoru še danes izpričano.

Ob črnovr. besedi se seveda postavlja vprašanje, ali cerklj. ustreznik morda le ni domač in ne odseva iste besede, kot je danes znan iz črnovr. Cerkljansčina akanje pozna. Sedejevi zapisi leksemov pa kažejo, da bi zapis *rôzâr* lahko ponazarjal fonetično vrednost za cerklj. odraz sln. dolgega o -ja. Enako je namreč Sedej zapisal cerklj. *nótr*,¹⁴ prim. sln. knjiž. *nôter*.¹⁵ Pomen 'kanal' povezavi ne bi nasprotoval, še zlasti če opazujemo pomensko polje sbh. sorodne besede.

Besedo je v Cerknem, od koder naj bi izviral Sedejev leksem, danes še slišati in se glasi *rûozar*, rod. *z rûozarje*, pomeni pa 'tisti kanal oziroma tisto vdolbino, ki pri oranju nastane pri zadnji vrsti oranja'. V bližnjem Cerkljanskem vrhu pa je izpričan istopomenski leksem *razûor*, rod. *razûorje*.¹⁶ Oba sklonska paradigmatiska vzorca kažeta, da bi pri njiju lahko tako kot pri črnovr. *u razûori* (mest.)¹⁷ izhajali iz izhodiščne predmetatične oblike **orz-ôrŭ* poleg **orz-ôrs*, fonetična odstopanja od pričakovanega sln. odraza za tako slov. iztočnico pa bi bilo najbolj upravičeno iskati v internosl. nalikovnih spremembah v okviru sklonskega paradigmatkega vzorca. Cerkljanskovrška oblika namreč kaže, da se je kakovost novoakutiranega dolgega **ô* iz stranskosklonskih oblik prenesla v imenovalniški izglasni zlog in tako zamenjala zgodovinsko pričakovani sln. odraz. Cerkniška oblika pa se je glede na zaporedje jezikoslovnih pojavov, ki so ji botrovali, morala oblikovati na podlagi enakih pojavov kot črnovr. *rûozar*, rod. *razûora*, le da se pri njej spreminjanje ni zaključilo pri nalikovnem prenosu vokalnoharmoničnega o , ampak je bila oblika podvržena še naglasni izravnavi tipa *národ*, *národa*, torej nalikovni izravnavi naglasnega mesta na podlagi imenovalniškega oz. tožilniškega naglasnega mesta: 1. slovansko izhodiščno stanje: slov. **orz-ôrs*/**orz-ôrŭ* m, rod. **orz-ôra*/**orz-ôra*; 2. slovensko izhodiščno stanje: sln. *razôr* m, rod. *razôra/razôrja*; 3. delovanje vokalne harmonije v stranskosklonskih oblikah: **razôr*, **rôzôra*/**rôzôrja*; 4. prenos vokalnoharmoničnega produkta v imenovalniško obliko: **rôzôr*, **rôzôra*/**rôzôrja*; 5. umik naglasa v imenovalniku na slovenski dolgi $ô$: **rôzor*, **rôzôra*/**rôzôrja*; 6. izravnavo naglasnega mesta v sklonski paradigmi na podlagi imenovalnika v cerkniški obliki, potek ne zajame tolminske: **rôzor*, **rôzôra*/**rôzorja*; 7. akanje: tolm., cerklj. *rôzar* tolm. *razôra/cerklj. rôzarje*.¹⁸

Nepravilno ugotovljeni izvor je pogosto posledica nezadostnega upoštevanja pa tudi preverjanja vseh pretvorbenih modelov, ki so besedo preoblikovali pri prehajanju iz enega jezikovnega sestava v drugega. Naj na to opozorim s primerom, ki je hkrati zanimiv tudi za poznavanje romanskih besed na istrskih tleh.

Iz slovenskega gradiva za OLA je za pomen 'sestrina hči, bratova hči', torej 'nečakinja', iz Pomjana v primorskem zaledju zabeležen leksem *nêta*,¹⁹ slišati pa ga je tudi v

¹³O vokalnoharmoničnem produktu podrobneje Furlan, Obdobja 12 (v tisku), prej Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 92.

¹⁴B. de Courtenay, n. d., 442.

¹⁵Slovar slovenskega knjižnega jezika III, 160.

¹⁶Oba podatka mi je posredovala F. B e n e d i k.

¹⁷T o m i n e c, n. d., 192.

¹⁸Narečne oblike so tu zaradi lažjega vzporejanja navedene v delno (velja le za medglasni vokalizem) fonetično poknjiženi obliki.

¹⁹Za podatek se zahvaljujem F. B e n e d i k,

Abitantih.²⁰ Konec prejšnjega stoletja je o njem poročal že Lekše, ki samo omenja, da ponekod na Slovenskem nečakinji pravijo tudi *neta*.²¹ Na istem mestu je Lekše sklepal, da sln. *neta* kot tudi *neca*, oboje v pomenu 'nečakinja', odraža domačo besedo, ki naj bi bila sorodna s slov. **netijь* 'nečak'. Na nepravilnost njegove razlage o izvoru *neca* je opozoril že Štrekelj, ki je ta sicer neumeščeni sln. narečni sorodstveni izraz izvedel iz furl. *gnèce*, *gnèzze* 'nečakinja', tržaš. *neza* 'isto',²² kar tako kot frc. *nièce* odseva lat. izpeljanko *neptia* 'vnukinja, nečakinja' iz *neptis* -is 'isto'. Izpeljava sln. nareč. *neca* iz slov. gradiva namreč iz fonetičnih vzrokov ni mogoča, domačemu izvoru pa nasprotuje tudi dejstvo, da podobna tvorjenka v slov. svetu ni znana.²³

Podobno bi bilo potrebno popraviti tudi Lekšetovo izvajanje sln. nareč *neta* 'nečakinja'. Ozko slovensko področje, nepoznana ustrežna beseda v slovanskem svetu in istočasno obstoj romanskega gradiva navajajo k mnenju, da sln. nareč. *neta* tako kot *neca* izvira iz romanskih jezikov. Beseda je namreč verjetno istrsko-romanski ostanek, ki more odsevati lat. izpeljanko *nepta* 'vnukinja, nečakinja' iz *neptis* -is 'isto', ki v romanskem svetu živi le še v zahprovans., katal. *neta*, špan. *nieta* in port. *neta*.²⁴

Etimologija sln. nareč *neta* pa je seveda tista, do katere se dokopljemo šele na ievr. jezikovni stopnji, ko nam uspe razložiti sorodstveni izraz **nepōt*-m 'vnuk, nečak'. Glede na današnje stanje raziskanosti ievr. **nepōt*- je beseda prvotno verjetno pomenila *'nemočen, nesamostojen',²⁵ torej se etimološka razlaga sln. nareč *neta* ustrezno slovnično pretvorjena glasi *'nemočna, nesamostojna'. Etimološka razlaga etimologema, ki ga sestavljajo ievr. **nepōt*-m, ievr. **neptī* ž, lat. *nepōs* -ōtis m, *neptis* ž, *neptia* ž, *nepta* ž, sln. nareč. *neca*, *neta* itd., torej odkriva, da je Indoevropejec potomce bližnjih sorodnikov poimenoval kar po splošni značilnosti otrok kot nebogljenih bitij, ki so potrebni zaščite.

Seveda predstavlja posamezna etimološka razlaga le droben prispevek k pojasnjevanju zapletene zgodovine človekovih misli in predstav, ki ga pri etimološkem raziskovanju lahko nudijo besede.

Metka Furlan
ZRC SAZU, Ljubljana

²⁰Podatek mi je posredovala etnologinja M. R a v n i k.

²¹L e k š e, Dom in svet VI (1893), 76.

²²Š t r e k e l j, LMS 1896, 157; Pinguentini, Dizionario storico etimologico del dialetto triestino, 1954, 145; Pirona-Carletti-Corgnati, Il nuovo Pirona, Vocabolario friulano, 1935, 391.

²³Do sedaj najpopolnejšo sintezo o slov. gradivu glej pri T r u b a č e v u, Istorija slavjanskih terminov rodstva i nekotrych drevnejšich terminov občestvennogo stroja, 1959, 76-78.

²⁴W a r t b u r g, FEW VII, 97; C o r o m i n a s, Breve dictionary de la lengua castellana,³ 414; P o k o r n y, IEW, 764; W a l d e - H o f m a n n, LEW I,³ 515. Obstoj te besede zagotavlja v Istri tudi *nieto* (Bale, Vodnjan). Besedo je zabeležil I v e, I dialetti ladino-veneti dell'Istria, 163, ki meni, da leksem lat. *neptia*. Drugače W a r t b u r g, n. m., ki izhaja iz predloge v lat. *neptis*.

²⁵W a l d e - P o k o r n y, IEW, 329 sl; Pokorny, IEW, 764. Dvom v to etimologijo pri T r u b a č e v u, n. d., 78, je odveč, ker je dolgi vokalizem v ievr. **nepōt*- lahko posplošen iz oblikotvornega vzorca.

ZUSAMMENFASSUNG

Bei etymologischen Studien ließen sich zwei Arten der Herkunftserforschung unterscheiden. Faßt man die Erforschung des Ursprungs von Spracheinheiten im engeren Sinn, dann beschäftigt man sich mit der Frage, wie die Lexeme ins Sprachsystem gelangen. Bei den ererbten oder entlehnten Wörtern wird diejenige Vorlage, d. h. dasjenige Lexem in der verwandten oder nicht-verwandten Sprache untersucht, woher das Wort stammt. In der Erforschung der Wortherkunft im Sinne Szemerényis wird indes diejenige Sprachstufe analysiert, auf der das Wort entstanden ist, d. h. das Wort hat den Status des neuentstandenen Wortes (=Neologismus). Erst auf dieser Sprachstufe kann eine etymologische Erklärung mit Erfolg durchgeführt werden.

Die Qualität einer etymologischen Erklärung wird ebenso durch die Qualität der Herkunftserforschung in beiden Bedeutungen bedingt. Die Schwierigkeiten, die bei der Erforschung der Herkunft auftreten, werden mit zwei Beispielen aus der slovenischen Lexik illustriert.

CITATNOST IN TIPOLOGIJA (AVANTGARDNE) KULTURE¹

Literarna teoretičarka, rusistka in pesnica Dubravka Oraić Tolić (1943), znanstvena sodelavka Zavoda za znanost o književnosti na zagrebski Filozofski fakulteti, se s teorijo citatnosti ukvarja že vsaj od srede osemdesetih let – svoja dognanja je objavila mdr. v *Pojmovniku ruske avangarde* in v zborniku *Intertekstualnost & intermedijalnost*.² V svoji novi knjigi, izšli v zbirki, ki ji pečat avtoritete vtiskujejo dela t. i. zagrebske šole literarne vede,³ je nekatere že formulirane ugotovitve ponovno vpletla v študije o medbesedilnih odnosih, oblikah in žanrih v (zlasti) evropskih avantgardah prvih dveh desetletij tega stoletja – o Ujevičevem citatnem *Slovesu* z Marulićem (gre za analizo stilizacije oz. pastiša), o kolažu kot transsemiotičnem citatnem žanru (ki sloni na postopku montaže umetnostnih in neumetnostnih oz. »naravnih« besedil ter podob), o akmeistični citatni polifoniji Osipa Mandelštama (vzporednici velikega citatnega dialoga z evropskimi tradicijami pri Eliotu), končno pa o citatnosti v evropski kulturi 20. stoletja nasploh.

Avtorica pri oblikovanju svojih pogledov na medbesedilnost izhaja predvsem iz slaviščne oziroma slovanske literarnoteoretične misli, zlasti semiotične usmeritve (od Tinjanova, Šklovskega, prek Taranovskega, Lotmana do Toropa, Hansen-Löveja in Smirnova); manj je afiliacijskih vezi s francoskim strukturalizmom in poststrukturalizmom, z ameriško dekonstrukcijo, italijansko semiotiko ipd. Tako kot pri P. Pavličiću, drugem vidnejšem teoretiku medbesedilnosti iz Hrvaške, je pri njej opazen – glede na druge znane teorizacije intertekstualnosti – impulz k precizni, minuciozno izdelani in logično čisti historično-kulturološki tipologiji odnosov med teksti na diahroni osi. Ta tipologija je pravzaprav

¹Dubravka Oraić Tolić, *Teorija citatnosti* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1990, Rotulus Universitas), 234 str.

²D. Oraić, *Citatnost, Pojmovnik ruske avangarde 4.* (Zagreb, 1985), str. 29–50. Ista: *Citatnost – eksplicitna intertekstualnost, Intertekstualnost & intermedijalnost*, (Zagreb 1988), str. 121–156.

³Npr. kompendij *Uvod u književnost* ali *Ž m e g a č e v a Povijesna poetika romana*.

končni cilj teoretičnega modela citatnosti, ki se mu posveča prvi del knjige; drugi torej že kar po nekakšni notranji teleologiji njene teoretske pisave mora biti literarnozgodovinski, medtem ko je tretji analitičen.

Tako kot že marsikdaj v teoretičnem razmišljanju, je bila tudi pri modeliranju medbesedilnosti strokovnim pisavam v pomoč figurativnost različnih 'metaforičnih' predstav: pri modelu preobrazbe oz. transformacije je npr. drugotno besedilo videti le kot izpeljava iz predloge, s katero ga družijo invarianta, in kot njeno preoblikovanje. D. Oraić raje sledi modelu citacije – v njem pa ima dvojno identiteto predloga, saj je deloma samostojno besedilo, deloma pa je njena podoba odvisna od postopkov in strategij, s katerimi poznejše besedilo portretira ter priziva njene izrazne in vsebinske prvine ter jih včlenja v novo, citirajoče okolje.⁴ Oraićevi tako citatnost predstavlja eksplicitno intertekstualnost, tj. zaznamovan medbesedilni odnos, v katerem je fragment predloge kot tujek razločno viden v poznejšem besedilu.

Pri tako pojmovani medbesedilnosti se kaj kmalu skozi stranska vrata prikrade intencionalnost, problem subjektovga, izjavjalčevega namena pri sporočanju, kar je teorija medbesedilnosti izvorno (pri Kristevi ali Barthesu) ravno hotela odpraviti s samo zamenjavo intersubjektivnosti za intertekstualnost.⁵ Če hočemo namreč identificirati citat kot citat, se moramo zateči k dvomljivemu ugotavljanju tega, ali je avtor neko tujo prvino res citiral, jo torej prevzel hote, z namero (intenco), ali pa je šlo za nezavedno afilijacijo, navadno všteto pod vpliv/vir. Kot simptom citacije se kaže ikoničnost ali/in indeksalnost tujega znaka, ki jo proizvede bralčeva kompetenca na podlagi citacijskih signalov, obveščenosti o poetiki avtorja, zaradi lomov stila in/ali izotopij, perspektive vrednotenja ipd.

Izhodišče D. Oraić o citatnosti kot izrecni medbesedilnosti se, skupaj s podrobno terminološko klasifikacijo citatov,⁶ opira torej še na semiotični okvir, na parafrazo Ogenovega in Richardsovega semantičnega trikotnika⁷ in na dopolnjeno Morrisovo tipologijo znakovnih relacij oziroma funkcij (semantika, sintaktika, pragmatika). Zanima jo trdo jedro medbesedilnosti, kjer lahko odnose med teksti, žanri, idiolekti, stili, kulturami razumemo kot intencionalne slogovne figure; te se podaljšujejo na raven, ki presega besedilo kot avtonomno tvorbo.

Anonimna medbesedilnost presupozicij, klišejev, verjetij, ki je Cullerju ali Grivelu⁸ za proizvodnjo in recepcijo tekstov – in s tem za tekstualnost kot takšno – celo pomembnejša od intertekstualnih figur, mora seveda v teoriji citatnosti ostati v ozadju. Na takšni podlagi Oraićeva izriše razločke med dvema univerzalnima, ahroničnima tipoma citatnosti, ki se na diahroni vertikali vežeta na historične stile, kulture in obdobja: v avantgardni ume-

⁴O teh modelih intertekstualnih odnosov piše Owen Miller v študiji *Intertextual identity* (v: *Identity of literary text*, ur. M. J. Valdes in O. J. Miller, Toronto, 1985, str. 19–40).

⁵Gl. J. Kristeva, *Semiotiké: recherches pour une sémanalyse* (Pariz, 1969), str. 146.

⁶Po citatnih signalih, po obsegu ujemanja med predlogo in besedilom, po vrsti predloge, po funkciji, po semantiki, sintaktiki in pragmatiki (prim. str. 16–43).

⁷V tem je njen model soroden – sicer ožjemu – modelu literarnih referenc, ki ga je pisec tega poročila razvil v članku *Književne odnosnice v poeziji Vena Tauferja* (*Slavistična revija* 1985).

⁸J. Culler, *Presupposition and intertextuality*, *Modern language notes* 1976, št. 6; Ch. Grivel, *Thèses préparatoires sur les intertextes*, *Dialogizität*, ur. R. Lachmann (München, 1982).

tnosti naj bi se tako realiziral »iluminativni« tip citatnosti, v katerem gre – za razliko od »ilustrativnega« – motivacija od lastnega izjavljanja proti tujemu, tako da so predloge le osvetlitev izjavljalskih strategij novega besedila, medtem kot so pri »ilustrativni citatnosti« poznejša besedila le ilustracija, komentar, izpeljava predlog, ki s svojo avtoritetno avro določajo njihovo ontologijo, morfologijo in teleologijo (npr. v srednjeveških ali klasicističnih besedilih). Značilnosti »ilustrativne citatnosti« so s tem že bliže modelu preobrazbe kot 'strokovni metafori' citata.

Teorija citatnosti poleg teoretične klasifikacije ter tipologije citatnih tekstov in kultur prinaša na literarnovedno prizorišče še eno novost: avantgarde pojmuje kot celosten, kulturološki in ne zgolj umetnostni, literarni oz. literarnosociološki pojav. Skozi takšno optiko se vidijo drugače tudi periodizacija in periodizacijske oznake. Dubravka Oraić se tako izogne že skoraj kanonizirani delitvi na historične avantgarde in neoavantgarde; cenzuro tridesetih in štiridesetih let zapolni s kontroverznim konstruktom o »politični fazi avantgardne kulture«. Gre za čas, ko je »središčni model avantgardne kulture zapustil umetnost in našel novo področje – politiko, čas, ko sta nastala, se kanonizirala in eksplozirala dva najkrutejša totalitarna režima – stalinizem in fašizem« (str. 83). Umetniški model avantgarde je bil v tem času odrinjen na »periferijo« (evolucijske napetosti med središčem in periferijo Oraičeva povzema po Tinjanovu),⁹ kjer se je zatekal večinoma k ohranjanju tradicije – in ne več k brisanju, desemantizaciji, kot v »umetniški fazi« prvih dveh desetletij našega stoletja. Tradicijo je pred političnim brezumjem in zlorabami čuval s pomočjo citatne polifonije (npr. Mandelštam).

Na tem mestu pa se precej zamaje avtoričina tipologija citatnosti; lastnosti, ki jih pripisuje perifernemu modelu avantgarde (konstrukcija novih, doslej nepoznanih smislov, intelektualna montaža, dialoška zavest, ohranjanje in reševanje tradicije – prim. str. 73), se v marsičem prekrivajo z oznakami »ilustrativne citatnosti«, ki pa naj bi bila mdr. stvar klasicizma, realizma in predvsem postmodernizma, ne pa avantgarde.

Dubravka Oraić je s tem pogledom na avantgardo in njene faze v semiotično artikuliran jezik dosledno prevedla že znane teze postmodernega mišljenja, da so politični totalitarizmi sprevrnjeno nadaljevanje, seveda z drugimi sredstvi, avantgardnega prelamljanja s tradicijo, prevrednotenja vseh vrednot in – zlasti – militantnega in total(itar)nega utopizma. Poleg tega pa je avtorica kljub pretiravanjem v tipološkem modeliranju¹⁰ dokazala, da je pri periodizaciji kulturno-umetnostnih obdobij medbesedilni aparat lahko zelo koristen – pri njej npr. z razlikovanjem med »veliko citatno polemiko« futuristov, konstruktivistov ali Pounda in »velikim citatnim dialogom«¹¹ akmeistov, Eliota ali Ujevića.

⁹Prim. J. Tinjanov, *Literarno dejstvo, Ruski formalisti: izbor teoretičnih besedil*, prev. D. Bajt, ur. A. Skaza (Ljubljana, 1984), str. 94–96.

¹⁰Toda v tem je Oraičeva pač podobna svojim velikim predhodnikom pri tipologijah – od Platona, Schillerja, prek Wöflflina do Lotmana; prim. J. Kos, *Literarne tipologije* (Ljubljana, 1989; Literarni leksikon, 34).

¹¹Epitet »veliki« izhaja iz tega, ker se avantgardna besedila ne navezujejo na posamične predloge (prav takšna navezava na posamične predloge pa je po neki drugi zagrebški historični tipologiji intertekstualnosti, Pavličičevi iz 1. št. *Umjetnosti riječi* 1989, ravno specifična avantgarde, medtem ko naj bi bile predloge postmodernističnih del konvencije, žanri!). Korespondirajo z »globalnim superpodtekstom (z 'institucijo' v Bürgerjevem pomenu besede) evropske umetnosti in civilizacije« (str. 79). Protislovje med obema tipologijama pa je le navidezno; posamična predloga – npr. Mona Lisa – funkcionira namreč v avantgardah kot simbolni zastopnik, metonimija »institucije umetnosti«, ne pa kot avtonomno umetniško delo samo na sebi.

Teorija citatnosti pa vendarle zbuja kar nekaj pomislekov. Že v Predgovoru avtorica razločuje intertekstualnost od transtekstualnosti drugače od G. Genetta, ki je to storil prvi,¹² a ga bibliografija Oraičeve, presenetljivo, ne pozna. Glede na slovenske predstave o pojmu in periodizaciji modernizma se zdi vprašljivo govoriti o »megakulturi modernizma«¹³ že kar od Baudelaira naprej. Premalo je tudi prepričljive argumentacije, da bi verjeli, rečeno z B. McHaleovimi besedami, še eni izmed »postmodernističnih zgodbe«¹⁴ da naj bi bila postmodernistična intertekstualnost ilustrativna. Postavitev subjekta, »suspensivna«¹⁵ ironičnost (A. Wilde),¹⁴ samoreferencialnost in metatekstualnost metafikcije se zdi le predaleč od srednjeveške homiletike in retorske proze – kljub Ecovi uspešnici. Kljub temu, da se avtorica zelo dosledno drži teoretske mreže iz prvega dela knjige tudi v literarnozgodovinskem in analitičnem delu (kar vodi do občasnih ponavljanj), pa ponekod brez sprotnih opredelitev vpeljuje terminologijo, ki je poprej ni teoretično reflektirala – npr. omemba »tematsko-motivnih«¹⁶ citatov, »citatov rime«, »citatnega ritma«, citatnega »tona«¹⁷ pri Mandelštamu (str. 180).

Pri knjigah, kakršna je *Teorija citatnosti*, recenzent lahko le občuduje teoretske vizije in polet, s katerim avtorica povezuje detajl besedila s semiotiko kulture in njene tipološke evolucije. Recenzentskemu diskurzu ostaja na voljo le dekonstrukcija ali drobnjakarsko pripobarstvo, predvsem pa misel: »Če se tako imenovana dejstva ne ujema povsem s (takšno) teorijo, toliko slabše za dejstva!«

Marko Juvan

Filozofska fakulteta v Ljubljani

¹²Na uvodnih straneh knjige *Palimpsestes* (Pariz, 1982).

¹³Brian M c H a l e, Some postmodernist stories, *Postmodern fiction in Europe and the Americas*, ur. T. D'haen in H. Bertens (Amsterdam; Antwerpen, 1988).

¹⁴Prim. Alan W i l d e, *Horizons of assent: modernism, postmodernism, and the ironic imagination* (Baltimore; London, 1981).

BIBLIOGRAFIJA MARTINE OROŽNOVE
OB ŠESTDESETLETNICI

1957

Beograjski kongres – lingvistična sekcija,* *Jezik in slovstvo* (dalje JiS) 1957/58, 93–96.

1959

Drugi jugoslovanski lingvistični kongres – lingvistična sekcija, JiS 1959/60, 31–32.

II. kongres slavistov, *Prosvetni delavec* 1959, št. 15.

Hrvatski časopis »Jezik«, JiS 1959/60, 250–251.

Nekaj zanimivosti iz jezika rudarjev, JiS 1959/60, 219–222.

Z historii dialektologii sloweńskieje, *Poradnik Językowy* 1959, 439–444.

1960

Dr. A. Bajec, Besedotvorje slovenskega jezika, JiS 1960/61, 25–28.

1962

O metodi besedotvornih raziskovanj v poljski lingvistiki, JiS 1962/63, 125–128.

1964

Revija »Język Polski«, JiS 1964/65, 159–161.

1966

Razvoj futuralno-modalnih gramatičnih oblik v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja: Disertacija, Ljubljana, 1966, 635 str.; tipkopis.

1968

Kategorija abstraktnih samostalnikov v slovenskem knjižnem jeziku, *Zbornik Matice srpske XI.*, Novi Sad, 1968, 211–218.

1969

Oblikovanje slovenske knjižne norme, *Naši razgledi* 1969, št. 14–16.

1970

Pohlinovo jezikoslovno delo, JiS 1970/71, 250–254.

Poljska knjiga o vprašanjih splošnega jezikoslovja, JiS 1970/71, 114–117.

Razvojne tendence in realizacije futuralno-modalnih sistemov v knjižni slovenščini, *Prace Filologiczne* (1970), 223–233.

* Razprto so tiskane razprave, ležeče ocene, pokončno članki in polkrepko knjige

VI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Delo 26. VI. 1970.
Začetki slovenske jezikoslovne misli, JiS 1970/71, 193–200.

1971

Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja, JiS 1971/72, 139–148.

Oblike z deležnikom na *n/t* in *se* v tekstih 18. (in 19.) stoletja, SR 1971, 139–192.

Razvoj iterativov v slovenskem jeziku, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Zbornik predavanj (dalje SSJLK ZP), 7 (1971), 15–29.

1972

K določnemu členu v slovenščini, SR 20 (1972), 105–114.

Miklošičev prispevek k oblikovanju slovenskega knjižnega jezika, *Linguistica* 12 (1972), 157–171.

1973

Dajnko slovníčar in dialektolog, Študije o jeziku in slovstvu, Murska Sobota, 1973, 129–148.

Jezikovno knjižno izročilo prekmurskih in štajerskih pisateljev, Časopis za zgodovino in narodopisje (dalje ČZN) 9 (1973), 127–138.

Leksikalni doprinos Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju, SSJLK ZP 19 (1973), 45–48.

1974

Antonu Kremplju v spomin, JiS 1974/75, št. 2–3, 75–77.

O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, Zbornik Štefana Küzmiča, Murska Sobota, 1974, 114–122.

1975

Knjižna norma in umetniški jezik v časovnem razvoju, *Linguistica* 15 (1975), 115–132.

Morfološka analogija v starejšem slovenskem pismenstvu, Festschrift zu Ehren von Josip Hamm, Wien, 1975, 229–245.

Razvoj predložnih zvez v slovenskem jeziku, SSJLK ZP 11 (1975), 13–26.

1976

Nauka o jeziku i književna norma u 19. veku, Naučni sastanak slavista u Vukove dane (dalje NSVD) 5, Beograd, 1976, 725–735.

1977

Aktivne participialne konstrukcije - primer interference v slovenskem knjižnem jeziku, NSVD 6 (1977), 123-143.

Prisotnost dialektizmov v jeziku Jurija Dalmatina, Krški zbornik »Krško skozi čas«, Krško, 1977, 87-98.

Sekundarna derivacija prislovnega deležnika na -é/-áje v slovenskem knjižnem jeziku, Nahtigalov zbornik, Ljubljana, 1977, 335-356.

1978

Adverbializacija prislovnih določil in odvisnikov v slovenskem jezikovnem razvoju, JiS 24 (1978/79), 33-39.

Slovenački književni jezik i njegove varijante u 19. veku, NSVD 8, Beograd - Priština, 1978, 63-72, izšlo 1981.

1979

Jezik učnih knjig v 19. stoletju, SSJLK ZP 15 (1979), 121-153.

Uradovalna slovenščina v drugi polovici 18. stoletja, Obdobja 1; Obdobje razsvetljenstva v SJLK, Ljubljana, 1979, 155-182.

Zgodovina slovenskega jezika in slovenska dialektologija, Anthropos 1-2 (1979), 208-212.

1980

Besedotvorne pomenske kategorije knjižnih besedil v začetku 19. stoletja, SSJLK ZP 16 (1980), 25-33.

Jezikovne značilnosti Jurčičeve humoreske Kozlovska sodba v Višnji gori, JiS 1980/81, 271-275.

»Kresna noč« Janeza Trdine, Poskus interpretacije s širše semaziološkega vidika, Knjižnica Glasnika SED 3: Janez Trdina etnolog, Ljubljana, 1980, 101-116.

Odras ljudske duhovne (in materialne) kulture v jezikovnem izrazu pripovedne proze 19. stoletja. Glasnik Slovenskega etnološkega društva (dalje GSED) 1980, št. 2, 85-87.

Tipološka komparativistika i razvoj slovenistike u XIX. veku, NSVD IX., Beograd, 1980, 195-204.

1981

Arhaizacija v Jurčič - Levstikovem Tugomeru. SR 1981, 383-409.

Komen (OLA 5), fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslavenskim lingvističkom atlasu,

- Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (dalje FOSIHSMGOOLA), Sarajevo, 1981, 59–65.
- Pomjan (OLA 11), FOSIHSMOGOOLA, 1981, 103–109.
- Šmarje pri Jelšah (OLA 18), FOSIHSMOGOOLA, 1981, 157–163.
- Kako pojmovati Kopitarjevo odločitev za ljudsko osnovo slovenskega knjižnega jezika, SR (Kopitarjev zbornik) 1981, 187–200.
- Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja, Obdobja 2: Obdobje romantike v SJLK, 1981, 421–439.
- Za lepoticu dvojino, ker je funkcionalna, Delo 5. IX. 1981.

1982

- Jezikovna sredstva humorja in satire v delih Janeza Mencingerja, SSJLK ZP 18 (1982), 175–199.
- Levstikovi pogledi na jezik, Levstikov zbornik, Ljubljana: MS, 1982, 55–78.
- Mluvnice Josefa Dobrovského jako metodologický vzor slovinské mluvnice F. Metelka, Acta Universitatis Palackianae Olomucensis (Pocta Josefu Dobrovskému; Václavkova Olomouc, 1978), Praha, 1982, 27–32.
- The lexico-phraseological development of the slovenian literary language in the 18th century, International Journal of Slavic Linguistics & Poetics 25/26 (1982), 319–329.

1983

- Dalmatinov Register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika, JiS 29 (1983/84), 196–201.
- Dialektalna leksikalna interferenca v zgodovinskem razvoju slovenskega knjižnega jezika, SSJLK ZP 19 (1983), 153–175.
- Dialektizmi v Kranjčevem romanu Strici so mi povedali, SR 31 (1983), 375–390.
- Oblikovnopomenska preobrazba ljudskih slovstvenih oblik v knjižni pravljici, legendi in pripovedki na prelomu stoletja, Obdobja 4: Obdobje simbolizma v SJLK, 1983, 97–123.
- Pogledi Bleiweisovega kroga na slovenski knjižni jezik, Zbornik za zgodovino naravoslovje in tehniko: Bleiweisov zbornik, Ljubljana: MS, 1983, 181–215.
- Sinonimična funkcija leksikalnih srbohrvatizmov v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja, NSVD 12 (1983), 73–84.

1984

Besedotvorne značilnosti psevdonimov v slovenski publicistiki 19. stoletja, Spominski zbornik ob 60-letnici prof. Pavleta in Milke Ivić, Novi Sad, 1984/85, 575-581.

Gramatična in leksikalna preobrazba Dalmatinovega knjižnega jezika ob Japljevem prevodu Biblije (1584-1784-1802), Protestantismus bei den Slowenen/Protestantizem pri Slovencih, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband (Wien) 13 (1984), 153-177.

Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584-1784-1791), SSJLK 20 (1984), 249-274.

Smernice knjižnega jezikovnega razvoja od Jurija Dalmatina do Jurija Japlja (1584-1784), JiS 1984/85, 217-223.

1985

Liturgična terminologija v zgodovinskem razvoju osrednjega in vzhodnoslovenskega knjižnega jezika, Die Slawischen Sprachen 9 (Salzburg) (1985), 49-62.

Profesor dr. Tine Logar - sedemdesetletnik, JiS 1985/86, 205-207.

1986

Janez Nepomuk Primic in njegovi nazori o normiranju skupnega slovenskega knjižnega jezika, Pontes Slavici, Festschrift für Stanislaus Hafner zum 70. Geburtstag, Graz, 1986, 293-305.

Jubilej slovenske dialektologije, SR 34 (1986), 111-119.

Molitveni obrazci starejših obdobj v osrednjeslovenskem in vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku, SR 34 (1986), 35-57.

Oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja (Ob Cigaretovem terminološkem slovarju leta 1880), Slovenski jezik v znanosti 1 (Razprave Znanstvenega inštituta FF), Ljubljana, 1986, 133-150.

Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije, Obdobja 6: 16. stoletje v SJLK, 1984, 49-62.

Primož Trubar in razvoj slovenskega knjižnega besedišča v jeziku protestantskih piscev, JiS 32 (1986/87), 36-46.

Primož Trubar za naš čas, Primorske novice (priloga o Trubarju) 30. V. 1986.

Sledovi starocerkvenoslovanske liturgične terminologije v razvoju slovenskega (knjižnega) jezika, Jugoslovanski seminar za strane slaviste, Novi Sad, 1986, 7-15.

Stilni problemi Trubarjevega jezika, SSJLK ZP 22 (1986), 27-47.

1987

Kreljeva Otročja Biblija, Sebastjan Krelj, Otrozhia Biblia, Monumenta litterarum slovenicarum, knjiga 20, Ljubljana, 1987, 139-157.

Kreljev jezikovni koncept, SSJLK ZP 23 (1987), 139-157.

Trubarjev jezikovni nazor in njegov knjižni sistem v obrednih besedilih, Zbornik 37. jugoslovenskog seminara za strane slaviste, Novi Sad, 1987, 13-28.

1988

Narečje in knjižni jezik, SSJLK ZP 24 (1988), 5-17.

Stari obredni jezik v Prekmurju in Porabju, Nemzetközi Slavisztikai Napok 3 (Szombathely) (1988), 93-106.

1989

Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do starocerkvenoslovansčine, Obdobja 10: Obdobje srednjega veka v SJLK, 1989, 87-101.

Govorno in knjižno besedišče v Megiserjevem slovarju 1744, SR 1989 (Riglerjev spominski zbornik), 121-133.

Jezikoslovje v Domu in svetu, Zbornik Dom in svet II, Maribor, 1989, 15-35.

Narečni kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije, Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja (Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici), Ljubljana: SAZU, 1989, 213-231.

Prekmurski knjižni jezik, SSJLK ZP 25 (1989), 37-60.

Preobrazba jezikovne zgradbe od Japljevega do Lampetovega prevoda Biblije v 19. stoletju, Slovenski jezik v znanosti 2, Ljubljana, 1989, 163-185.

Slovenska duhovščina in slovensko jezikoslovje, Vloga cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja, Zbornik MS, Ljubljana, 1989, 107-126.

Vprašanja prekmurskega knjižnega jezika (ob osrednjeslovenskem in kajkavskem hrvaškem), Slavica Slovaca (Bratislava) 24 (1989), 247-254.

Značilnosti jezikovne zgradbe pri Matiji Kastelcu, Obdobja 9: Obdobje baroka v SJLK, 1989, 253-273.

1991

Odmevi francoske revolucije v Vodnikovih Novicah (1797-1800), Obdobja 11: Obdobje slovenskega narodnega preporoda, 1991, 195-208.

Teoretični in praktični jezikovni nazori A. M. Slomška,
130 let visokega šolstva v Mariboru, Celje, 1991.

Vodnikove »Lublanske novice« in Francozi, Zbornik Kopitarjevi študijski dnevi
1989 in 1990, Ljubljana, 1991, 5-6.

Kopitarjeva slovenska slovnica, Zbornik Kopitarjevi študijski
dnevi 1989 in 1990, Ljubljana, 1991, 7-15.

Martina Orožen

Filozofska fakulteta, Ljubljana

NAVODILA AVTORJEM

Prispevki za Slavistično revijo so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih. Avtor odda prispevek enemu od glavnih urednikov v dveh izvodih na 80-gramskem papirju; na listu naj bo 30 vrstic. Dolžina razprave naj ne presega ene in pol avtorske pole (25 strani, tj. 45.000 znakov), ocene 12 strani (24.000 znakov), poročila 4 strani (8.000 znakov). Rokopis je po možnosti tudi na PC-jevi ali atarijevi disketi, zapisan v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila oziroma v ASCII, mogoče pa ga je poslati tudi po elektronski pošti na naslov MIRAN.HLADNIK@UNI-LJ.AC.MAIL.YU ali UEK::FFHLADNIK. — Sinopsis naj ne bo daljši od 8 vrstic. Slovenski povzetek, ne daljši od dveh strani, podaja rezultate razprave; uredniku se sporoči zaželeni jezik za prevod. V neslovenščini napisane razprave imajo povzetek v slovenščini. — Avtor naj priloži številko svojega žiroračuna, naslov in občino stalnega bivališča, ime inštitucije, na kateri dela, in naslov, kamor naj pridejo korekture. Če rokopis za tisk ni sprejet, glavni urednik avtorja pisмено obvesti. Ob izidu dobi avtor 20 separatov svoje razprave oziroma 10 primerkov ocene.

Avtorju se stavijo še naslednje tehnične zahteve: Korekture svojega prispevka opravi v treh dneh. Pri tem in pri prečrkovanju tujih pisav se drži prečrkovalnih pravil Slovenskega pravopisa 1990. — Slikovni material priloži na posebnih listih, vsako sliko s svojo številko, v rokopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v rokopisu razprave. — Ponazarjalni zgledi se podčrtavajo; polkrepki tisk je označen z dvojno podčrtavo, razprti tisk s črtkano črto. Posebni znaki naj bodo označeni z barvnim svinčnikom, ob robu pa razločno izrisani. — Daljši navedki (nad 5 vrstic) naj bodo odstavčno ločeni od drugega besedila (navednice tedaj niso potrebne). Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v poševnem ali oglatem oklepaju; na začetku in na koncu citata so tropičja nepotrebna. — Besedilo opombe naj bo v članku takoj za mestom, ki ga pojasnjuje, vendar odstavčno ločeno od drugega besedila; zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo temu mestu. — Literatura se navaja na kratek način v oklepaju v tekočem besedilu ali v opombah, na daljši način pa v seznamu literature ali v seznamu navedenk na koncu razprave. Med besedilom se sklicujemo na dela takole: (Breznik 1934: 213), v seznamu navedenk pa navedek razvežemo:

Anton B r e z n i k 1934: Slovenska slovnica za srednje šole. Celje: Družba svetega Mohorja.

V seznamu literature je letnica neposredno pred navedbo strani. Članek v reviji se navaja takole:

Janko K o s: Problem časa v slovenski liriki. Slavistična revija XXXIX/1 (1991), 1–14.

V opombah so enote bibliografske navedbe ločene med seboj z vejicami:

¹Anton B r e z n i k, Slovenska slovnica za srednje šole (Celje: Mohorjeva družba, 1934), 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. V literarnovednih člankih so lahko ležeče postavljeni tudi naslovi samostojnih izdaj. Zbirka se nahaja v oklepaju tik pred navedbo strani, založba se pri knjigah starejšega datuma opušča, prav tako tudi krajšava str. za stran. Naslovi v stroki znane periodike so okrajšani, tako je lahko tudi avtorjevo ime. Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature ali navedenk namesto imena in priimka napravimo dva pomišljaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

Bibliografske navedbe naj bodo enotne.

V OCENO SMO PREJELI

- Čakavska rič* XVIII/1, 2. Split: Književni krug, 1990. 105+175 str.
- Kalevala: Finski narodni ep.* Izbrala, prevedla, spremno besedo in opombe napisala Jelka Ovaska Novak. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991 (Kondor, 257). 181 str.
- Ludvik Mrzel: *Luči ob cesti.* Spremno besedo napisal Taras Kermauner. Gradivo za življenjepis prispeval Stanko Janež. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991 (Kondor, 258). 273 str.
- Prekoračiti obzorje: Iz sodobne avstrijske kratke proze.* Izbrala, prevedla, spremno besedo in opombe napisala Silvija Borovnik. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991 (Kondor, 259). 205 str.
- Vidčevo sporočilo: Slovenska nova proza: Švabič, Br. Gradišnik, V. Kovačič, Kalčič, Filipčič, Jukič, Perčič, Kleč.* Izbral in spremno besedo napisal Aleksander Zorn. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991 (Kondor, 260). 233 str.
- Miran Hladnik: *Slovenska kmečka povest.* Ljubljana: Prešernova družba, 1990. 205 str.
- Miran Hladnik: *Praktični spisovnik ali šola strokovnega ubesedovanja: Vademekum za študente slovenske književnosti, zlasti za predmet Uvod v študij slovenske književnosti.* 2., popravljena izdaja. Ljubljana: samozaložba, 1991. 199 str.
- Franc Zadavec: *Cankarjeva ironija.* Murska Sobota: Pomurska založba; Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete, 1991 (Domača književnost). 305 str.
- Jože Toporišič: *Družbenost slovenskega jezika: Sociolingvistična razpravljanja.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1991. 995 str.

Glavna financerja Republiški komite za raziskovalno dejavnost in tehnologijo in Republiški komite za kulturo

Glavna sofinancerja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani